

HOOFDSTUK 20 LITERATUUR

- Achterberg, C. van** 2009 Can Townes type malaise traps be improved? Some recent developments. – Entomologische Berichten 69: 129-135.
- Achterberg, C. van & T.M.J. Peeters** 2004 Naamgeving, verwantschappen en diversiteit. – In: T.M.J. Peeters, C. van Achterberg, W.R.B. Heitmans, W.F. Klein, V. Lefever, A.J. van Loon, A.A. Mabelis, H. Nieuwenhuijsen, M. Reemer, J. de Rond, J. Smit & H.H.W. Velthuis, De wespen en mieren van Nederland (Hymenoptera: Aculeata). Nederlandse Fauna 6. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 19-32.
- Adriaens, T. & D. Laget** 2008 To bee or not to bee. Mogelijkheden voor het houden van bijenvolken in natuurgebieden: een inschatting. – Advies van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, INBO.A.2008.219.
- Aizen, M.A. & L.D. Harder** 2009 The global stock of domesticated honey bees is growing slower than agricultural demand for pollination. – Current Biology 19: 915-918.
- Albans, K.R., R.T. Aplin, J. Brebist, J.F. Moore & C. O'Toole** 1980 Dufour's gland and its role in secretion of nest cell lining in bees of the genus *Colletes* (Hymenoptera: Colletidae). – Journal of Chemical Ecology 6: 549-564.
- Alcock, J.** 1978 Notes on male mate-locating behaviour in some bees and wasps of Arizona (Hymenoptera: Anthophoridae, Pompilidae, Sphecidae, Vespidae). – The Pan-Pacific Entomologist 54: 215-225.
- Alcock, J., E.M. Barrows, G. Gordh, L.J. Hubbard, L. Kirkendall, D.W. Pyle, T.L. Ponder & F.G. Zalom** 1978 The ecology and evolution of male reproductive behaviour in bees and wasps. – Zoological Journal of the Linnean Society 64: 293-326.
- Alexander, B.A.** 1994 Species-groups and cladistic analysis of the cleptoparasitic bee genus *Nomada* (Hymenoptera: Apoidea). – University of Kansas Science Bulletin 55: 175-238.
- Alexander, B.A. & C.D. Michener** 1995 Phylogenetic studies of the families of short-tongued bees (Hymenoptera: Apoidea). – The University of Kansas Science Bulletin 55: 377-424.
- Alexander, B. & J.G. Rozen** 1987 Ovaries, ovarioles, and oocytes in parasitic bees (Hymenoptera: Apoidea). – Pan-Pacific Entomologist 63: 155-164.
- Alexander, B.A. & M. Schwarz** 1994 A catalog of the species of *Nomada* (Hymenoptera: Apoidea) of the world. – University of Kansas Science Bulletin 55: 239-270.
- Alfken, J.D.** 1892 Biologische Beobachtungen an Hymenopteren. – Entomologische Nachrichten 18 (14): 14-16.
- Alfken, J.D.** 1901 *Nomada roberjeotiana* Panz., eine in zwei Formen auftretende Art. – Zeitschrift für Hymenopterologie und Dipterologie 1901 (4): 221-222.
- Alfken, J.D.** 1905 *Melitta nigricans* n.sp., eine neue deutsche Biene (Hym.). – Zeitschrift für Systematische Hymenopterologie und Dipteronologie 5: 95-96.
- Alfken, J.D.** 1909 Beitrag zur Kenntnis der Apidenfauna von Ostpreußen. – Schriften der Königlichen Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg 50: 320-345.
- Alfken, J.D.** 1912a Die Bienenfauna von Westpreußen. – Bericht des Westpreußischen Botanisch-Zoologischen Vereins 34: 1-96.
- Alfken, J.D.** 1912b Die Bienenfauna von Ostpreußen. – Schriften der Königlichen Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg 53: 114-182.
- Alfken, J.D.** 1913 Die Bienenfauna von Bremen. – Abhandlungen des Naturwissenschaftlichen Vereins zu Bremen 22 (1): 1-220.
- Alfken, J.D.** 1915 *Andrena angustior* W. K., eine Deutsche Biene. – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1915: 606-607.
- Alfken, J.D.** 1936 Über die Färbungsveränderlichkeit von *Anthidium strigatum* Pz. Zum Problem der Rassenbildung. – Stettiner Entomologische Zeitung 97: 189-194.
- Alfken, J.D.** 1939 Die Bienenfauna von Bremen. 2 Auflage. – Mitteilungen aus dem Entomologischen Verein Bremen 26: 6-30.
- Alfken, J.D.** 1944 Über die Färbungen der *Stelis minima* Schck. – Mitteilungen der Deutschen Entomologischen Gesellschaft 12: 22-23.
- Alford, D.V.** 1968 The biology and immature stages of *Syntretus splendidus* (Marshall) (Hymenoptera: Braconidae, Euphorinae), a parasite of adult bumblebees. – Transactions of the Royal Entomological Society of London 120: 375-393.
- Alford, D.V.** 1969 A study of the hibernation of bumblebees (Hymenoptera: Bombidae) in Southern England. – Journal of Animal Ecology 38: 149-170.
- Alford, D.V.** 1973 *Syntretus splendidus* attacking *Bombus pascuorum* in Hampshire. – Bee World 54: 176.
- Alford, D.V.** 1975 Bumblebees. – Davis-Poynter, London.
- Al-Ghzawi, A., S. Zaitoun, S. Mazary, M. Schindler & D. Wittmann** 2006 Diversity of bees (Hymenoptera, Apiformes) in extensive orchards in the highlands of Jordan. – Arxius de Miscellània Zoològica 4: 42-48.
- Almeida, E.A.B.** 2008a Colletidae nesting biology (Hymenoptera: Apoidea). – Apidologie 39: 16-29.
- Almeida, E.A.B.** 2008b Revised species checklist of the Paracolletinae (Hymenoptera, Colletidae) of the Australian region, with the description of new taxa. – Zootaxa 1891: 1-24.
- Almeida, E.A.B. & B.N. Danforth** 2009 Phylogeny of colletid bees (Hymenoptera: Colletidae) inferred from four nuclear genes. – Molecular Phylogenetics and Evolution 50: 290-309.
- Almeida, E.A.B., L. Packer & B.N. Danforth** 2008 Phylogeny of the Xeromelissinae (Hymenoptera: Colletidae) based upon morphology and molecules. – Apidologie 39: 75-85.
- Almeida, E.A.B., M.R. Pie, S.G. Brady & B.N. Danforth** 2012 Biogeography and diversification of colletid bees (Hymenoptera: Colletidae): emerging patterns from the southern end of the world. – Journal of Biogeography 39: 526-544.
- Amiet, F.** 1996 Hymenoptera, Apidae. 1. Allgemeiner Teil, Gattungsschlüssel, die Gattungen *Apis*, *Bombus* und *Psithyrus*. – Fauna Helvetica 12: 1-98.
- Amiet, F. & A. Krebs** 2012 Bienen Mitteleuropas: Gattungen, Lebensweise, Beobachtung. – Haupt Verlag, Bern.
- Amiet, F., A. Müller & R. Neumeyer** 1999 Apidae 2. *Colletes*, *Dufourea*, *Hylaeus*, *Nomia*, *Nomioides*, *Rhophotoides*, *Rophites*, *Sphecodes*, *Systropha*. – Fauna Helvetica 4. Centre suisse de cartographie de la faune & Schweizerische Entomologische Gesellschaft, Neuchâtel.
- Amiet, F., M. Herrmann, A. Müller & R. Neumeyer** 2001 Apidae 3. *Halictus*, *Lasioglossum*. – Fauna Helvetica 6. Centre suisse de cartographie de la faune & Schweizerische Entomologische Gesellschaft, Neuchâtel.
- Amiet, F., M. Herrmann, A. Müller & R. Neumeyer** 2004 Apidae 4. *Anthidium*, *Chelostoma*, *Coelioxys*, *Dioxys*, *Heriades*, *Lithurgus*, *Megachile*, *Osmia*, *Stelis*. – Fauna Helvetica 9. Centre suisse de cartographie de la faune & Schweizerische Entomologische Gesellschaft, Neuchâtel.
- Amiet, F., M. Herrmann, A. Müller & R. Neumeyer** 2007 Apidae 5. *Ammobates*, *Ammobatoides*, *Anthophora*, *Biastes*, *Ceratina*, *Dasypoda*, *Epeolus*, *Eucera*, *Macropis*, *Melecta*, *Melitta*, *Nomada*, *Parasites*, *Tetralonia*, *Thyreus*, *Xylocopa*. – Fauna Helvetica 20. Centre suisse de cartographie de la faune & Schweizerische Entomologische Gesellschaft, Neuchâtel.
- Amiet, F., M. Herrmann, A. Müller & R. Neumeyer** 2010 Apidae 6. *Andrena*, *Melitturga*, *Panurginus*, *Panurgus*. – Fauna Helvetica 26. Centre suisse de cartographie de la faune & Schweizerische Entomologische Gesellschaft, Neuchâtel.
- Anderberg, A.A., U. Manns & M. Källersjö** 2007 Phylogeny and floral evolution of the Lysimachiae (Ericales, Myrsinaceae): evidence from ndhF sequence data. – Willdenowia 37: 407-421.
- Anonymous** 1882 Verslag van de 36ste Zomer vergadering der Nederlandse Entomologische Vereeniging, gehouden te Maastricht op 28 Julij 1881. – Tijdschrift voor Entomologie 25: I-XXVII.
- Anonymous** 1984 Personalia. – Entomologische Berichten 44: 96.
- Anonymous** 1997 Leuke waarnemingen in 1996 – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 5: 10.
- Anonymous** 2000 Leuke vangsten in 1999 – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 11: 8-10.
- Anonymous** 2002 Leuke vangsten in 2001 – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 15: 6-8.
- Anonymous** 2004 Leuke waarnemingen in 2003 – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 19: 19-24.
- Anonymous** 2005 Leuke waarnemingen in 2004. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 21: 15-20.
- Anonymous** 2006 Leuke waarnemingen in 2005. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 23: 13-17.
- Anonymous** 2007 Leuke waarnemingen in 2006. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 26: 68.
- Anonymous** 2008 Leuke waarnemingen in 2007. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 27: 13.
- Anonymous** 2009 Leuke waarnemingen in 2008. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 29: 15.
- Anzenberger, G.** 1986 How do carpenter bees recognize the entrance of their nests? An experimental investigation in a natural habitat. – Ethology 71: 54-64.

- Archer, M.E. 1979 A communal colony of *Andrena jacobi* Perkins (Hym., Andrenidae). – Entomologist's Monthly Magazine 115: 19-20.
- Arias, M.C. & W.S. Sheppard 2005 Phylogenetic relationships of honey bees (Hymenoptera: Apinae: Apini) inferred from nuclear and mitochondrial DNA sequence data. – Molecular Phylogenetics and Evolution 37: 25-35.
- Arnoud, Br. 1949 [Halictus quadricinctus]-cellen uit steile lösswand bij Schinweld.] Verslag van de bijeenkomst der entomologen op donderdag 17 maart 1949. – Natuurhistorisch Maandblad 38: 46-47.
- Arretz, P. V. & R.P. Macfarlane 1982 The introduction of *Bombus ruderatus* to Chile for red clover pollination. – Bee World 67: 15-22.
- Ascher, J.S. & J. Pickering 2011 Apoidea species. – www.discoverlife.org/mp/20q?guide=Apoidea_species&flags+HAS. [Geraadpleegd mei 2011.]
- Assem, J. van den 1951 De *Andrena*-soorten van de Sint Pietersberg. – Natuurhistorisch Maandblad 40: 60-62.
- Ayasse, M., R.J. Paxton & J. Tengö 2001 Mating behavior and chemical communication in the order Hymenoptera. – Annual Review of Entomology 46: 31-78.
- Bais, H., R. van der Hout, J. de Rond, H. Vallenduuk & J. Meerman 1986 Inventarisatie 1986 van het zanddepot A72/73 te Lelystad. – Insectenwerkgroep KNNV afdeling Lelystad, Lelystad.
- Baker, D.B. 1964 Two bees new to Britain (Hym., Apoidea). – Entomologist's Monthly Magazine 100: 279-286.
- Baker, D.B. 1996 Hymenoptera collections of Boyer de Fonscolombe: Apoidea in the University Museum, Oxford. – Journal of Natural History 30: 537-550.
- Baker, D.B. 1998 Taxonomic and phylogenetic problems in Old World eucerine bees with special reference to the genus *Tarsalia* Morawitz, 1895 (Hymenoptera: Apoidea: Anthophoridae). – Journal of Natural History 32: 823-860.
- Baker, H.G. & I. Baker 1983 A brief historical review of the chemistry of floral nectar. – In: B. Bentley & T. Elias, The biology of nectaries. Columbia University Press New York: 126-152.
- Baker, J.R. 1971 Development and sexual dimorphism of larvae of the bee genus *Coelioxys*. – Journal of the Kansas Entomological Society 44: 225-235.
- Baldock D.W. 2008 Bees of Surrey. – Surrey Wildlife Trust, Woking.
- Banaszak, J. 1971 Obserwacje nad potobnicą murarką – *Anthophora parietina* Fabr. (Hymenoptera, Apoidea). – Polskie Pismo Entomologiczne 41: 371-381.
- Banaszak, J. 1980 Studies on methods of censusing the numbers of bees (Hymenoptera, Apoidea). – Polish Ecological Studies 6: 355-366.
- Banaszak, J. 1994 Contribution to the biology and ecology of *Andrena* (*Andrena*) *filosa* (Müller, 1766) (Hymenoptera, Apoidea). – Polski Pismo Entomologiczne 63: 169-182.
- Banaszak, J. & L. Romasenko 1998 Megachilid bees of Europe (Hymenoptera: Apoidea, Megachilidae). – Pedagogical University of Bydgoszcz, Bydgoszcz.
- Banaszak, J. & L. Romasenko 2001 Megachilid bees of Europe. Second edition. – Bydgoszcz University of Kazimierz Wielki, Bydgoszcz.
- Barendrecht, G. 1943. Een geval van gynandromorphie bij *Osmia rufa* L. – Entomologische Berichten 11: 146.
- Barrows, E.M. 1975 Occupancy by *Hylaeus* of subterranean Halictid nests (Hymenoptera: Apoidea). – Psyche 82: 74-77.
- Barrows, E.M. 1976 Mating behavior in halictine bees (Hymenoptera: Halictidae): II. Microterritorial and patrolling behavior of males of *Lasioglossum rohweri*. – Zeitschrift für Tierpsychologie 40: 377-389.
- Batáry, P., A. Báldi, M. Sárospataki, F. Kohler, J. Verhulst, E. Knop, F. Herzog & D. Kleijn 2010 Effect of conservation management on bees and insect-pollinated grassland plant communities in three European countries. – Agriculture, Ecosystems and Environment 136: 35-39.
- Batra, S.W.T. 1964 Behavior of the social bee, *Lasioglossum zephyrum*, within the nest (Hymenoptera: Halictidae). – Insectes Sociaux 11: 159-186.
- Batra, S.W.T. 1966 Nesting behavior of *Halictus scabiosae* in Switzerland (Hym. Halict.). – Insectes Sociaux 13: 87-92.
- Batra, S.W.T. 1972 Some properties of the nest-building secretions of *Nomia*, *Anthophora*, *Hylaeus* and other bees. – Journal of the Kansas Entomological Society 45: 208-219.
- Batra, S.W.T. 1977 Bees of India (Apoidea), their behavior, management and key to the genera. – Oriental Insects 11: 289-324.
- Batra, S.W.T. 1980 Ecology, behavior, pheromones, parasites and management of the sympatric vernal bees *Colletes inaequalis*, *C. thoracicus* and *C. validus*. – Journal of the Kansas Entomological Society 53: 509-538.
- Batra, S.W.T. & B.B. Norden 1996 Fatty food for their brood: how *Anthophora* bees make and provision their cells (Hymenoptera: Apoidea). – Memoirs of the Entomological Society of Washington 17: 36-44.
- Baudry, E., M. Solignac, L. Garnery, M. Gries, J.M. Cornuet & N. Koeniger 1998 Relatedness among honeybees (*Apis mellifera*) of a drone congregation. – Proceedings of the Royal Society B, Biological Sciences 265: 2009-2014.
- Baugnée, J.Y. 2003 Présence de l'abeille *Nomada obesusfrons* Nylander, 1848 dans la vallée de la Sûre Belgo-Luxembourgeoise (Hymenoptera Anthophoridae Nomadinae). – Lambillionea 104: 176-178.
- Beekman, M. & F.L.W. Ratnieks 2000 Long-range foraging by the honey-bee, *Apis mellifera* L. – Functional Ecology 14: 490-496.
- Bekker, R.M. & E.J. Lammerts 2000 Naar een Rode Lijst met Groene stip voor hogere planten in Nederland. – IKC-Natuurberheer, Wageningen.
- Belgers, J.D.M. & A.P.J.A. Teunissen 2012 Zonder de gewone sachembij, *Anthophora plumipes* (Hymenoptera, Apidae), geen *Sitaris muralis* (Coleoptera, Meloidae) in Nederland. – Entomologische Berichten 72: 71-75.
- Belisle, R.A., I.G. Turner & M.P. Ansell 2011 Evidence of biocomposite structure in *Colletes halophilus* nest material. – Journal of Materials Science 46: 6154-6157.
- Bell, W.J., M.D. Breed, K.W. Richards & C.D. Michener 1974 Social, stimulatory, and motivational factors involved in intraspecific nest defense of a primitively eusocial halictine bee. – Journal of Comparative Physiology 94: 195-202.
- Bellmann, H. 1977 Beobachtungen zum Brutverhalten der Harzbienre *Anthidiellum strigatum* (Hymenoptera: Megachilidae). – Entomologica Germanica 3: 356-361.
- Bellmann, H. 1981 Zur Ethologie mitteleuropäischer Bauchsammelbienen (Hymenoptera, Megachilidae): *Osmia bicolor*, *O. aurulenta*, *O. rufohirta*, *Anthidium punctatum*, *Anthidiellum strigatum*, *Trachusa byssina*. – Veröffentlichungen der Landesstelle für Naturschutz und Landschaftspflege in Baden-Württemberg 53/54: 477-540.
- Bellmann, H. 1997 Bienen in Schneckenhäusern. – Biologie in unserer Zeit 27: 106-113.
- Bellmann, H. 1998 Gids van bijen, wespen en mieren. – Tirion, Baarn.
- Bellmann, H. 2003 Gids van bijen, wespen en mieren. Tweede druk. – Tirion, Baarn.
- Bellmann, H. 2010 Insectengids. – Tirion, Baarn.
- Ben Mordechai, Y., R. Cogen, D. Gerling & E. Moscovitz 1978 The biology of *Xylocopa pubescens* Spinola (Hymenoptera: Anthophoridae) in Israel. – Israel Journal of Entomology 12: 107-121.
- Benedict, M., M. Eckerstorfer, G. Franz, H. Gaugitsch, A. Greiter, A. Heissenberger, B. Knols, S. Kumschick, W. Nentwig & W. Rabitsch 2010 Defining environmental risk assessment criteria for genetically modified insects to be placed on the EU market. – Scientific/Technical report submitted to EFSA, Universität Bern, Umwelt Bundesamt.
- Bennet, J.A. & G. van Olivier 1825. Naamlijst van Nederlandse Insecten. – Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem 14: 9-521.
- Benno, P. 1941a Wespen. – Wat leeft en groeit 23: 1-159.
- Benno, P. 1941b Een tweetal zeldzame bijen uit de Lymers. – Entomologische Berichten 10: 311-315.
- Benno, P. 1943 Over een kolonie van het papaverbijtje (*Osmia papaveris* Latr.) en enige andere zeldzame Aculeaten in de Lymers. – Entomologische Berichten 11: 64-69.
- Benno, P. 1945 Aantekeningen bij den nestbouw van *Megachile circumcincta* K. (Hym. Apidae). – Entomologische Berichten 11: 279-280.
- Benno, P. 1948a Aantekeningen over bijen en wespen II. Twee voor Nederland nieuwe en enige zeldzame bijensoorten uit de Deurnese Peel (Hym. Apidae). – Entomologische Berichten 12: 281-286.
- Benno, P. 1948b Aantekeningen over bijen en wespen I. Twee gynandromorphe bijen (Hymenoptera, Apidae). – Entomologische Berichten 12: 250-251.
- Benno, P. 1949a Aantekeningen over bijen en wespen IV. Zeldzame bijensoorten uit Oost Brabant (Hym. Apidae). – Entomologische Berichten 12: 434-435.
- Benno, P. 1949b Lets over de phaenologie van onze bijen. – In: A.F.H. Besemer et al., In het voetspoor van Thijssen. Veenman & Zonen, Wageningen: 371-381.
- Benno, P. 1950a Bienen en hommels. – Wat leeft en groeit 25: 1-168.
- Benno, P. 1950b De Nederlandse goudwespen en haar verspreiding (Hym. Chrysidae, Cleptidae). – Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap van Limburg 3: 9-49.
- Benno, P. 1951 Bienen, wespen en mieren (Hymenoptera aculeata). Naamlijst der Nederlandse soorten. – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 3: 1-36. [errata & literatuurlijst verschenen in mei 1952.]

- Benno, P.** 1952a Aantekeningen over bijen en wespen 6. Enkele zeldzame bijensoorten (Hym. Apidae). – Entomologische Berichten 14: 33-35.
- Benno, P.** 1952b De Nederlandse behangersbijen (Megachilae: Hym. Apidae). – Entomologische Berichten 14: 161-165.
- Benno, P.** 1952c De paarse houtbij in Nederland. – De Zwerver in Gods Vrije Natuur 12: 150-151.
- Benno, P.** 1953 De bijen- en wespenfauna in Montferland en het aangrenzende cultuurland. – In: De Liemers, gedenkboek dr. J.H. van Heek. Didam: 252-266.
- Benno, P.** 1954 Vliesvleugelige insecten - Hymenoptera III. Angeldragers (Aculeaten). Echte wespen (Vespidae) en aanverwante families. – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 15: 1-14.
- Benno, P.** 1955 Vliesvleugelige insecten - Hymenoptera IV. Angeldragers (Aculeaten). Bijen (Apoidea). – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 18: 1-24.
- Benno, P.** 1957 Aantekeningen bij de rubicole Aculeaten-fauna in Nederland (Hymenoptera: Vespidae, Sphecidae, Apidae, Chrysididae). – Entomologische Berichten 17: 143-146.
- Benno, P.** 1958a Aantekeningen bij de rubicole Aculeaten-fauna in Nederland 2 (Hymenoptera: Vespidae, Sphecidae, Apidae, Chrysididae). – Entomologische Berichten 18: 127-130.
- Benno, P.** 1958b Angeldragers (Aculeaten). Graafwespen (Sphecoidea). – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 28: 1-28.
- Benno, P.** 1967 Vliesvleugelige insecten - Hymenoptera. Angeldragers - Hymenoptera Aculeata. De Nederlandse wespen. – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 67: 1-48. [Tweede herziene druk van WM 15 en WM 28.]
- Benno, P.** 1969 Vliesvleugelige insecten - Hymenoptera, Angeldragers - Hymenoptera Aculeata. De Nederlandse bijen (Apoidea). – Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 18: 1-32. [Tweede herziene druk.]
- Benoist, R.** 1929 Les *Heriades* de la faune Française (Hymenoptera, Apidae). – Annales de la Société Entomologique de France 98: 131-141.
- Benoist, R.** 1931 Les osmies de la faune française (Hymenopt. Apidae). – Annales de la Société Entomologique de France 100: 23-60.
- Benoist, R.** 1959 Les *Prosopis* de France. – Cahiers des Naturalistes, Bulletin des Naturalistes Parisiens 15: 75-87.
- Bergmark, L., A-K. Borg-Karlsson & J. Tengö** 1984 Female characteristics and odour cues in mate recognition in *Dasyopoda alternator* (Hym., Melittidae). – Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis, Ser. V, C, 3: 137-143.
- Bergström, G. & J. Tengö** 1978 Linalool in mandibular gland secretion of *Colletes* bees (Hymenoptera: Apoidea). – Journal of Chemical Ecology 4: 437-449.
- Bertkau, P.** 1884 *Xylocopa violacea* als Honigräuber. – Verhandlungen des naturhistorischen Vereins der preussischen Rheinlande, Westphalen 41: 350-352.
- Bertsch, A.** 1997 Abgrenzung der Hummel-Arten *Bombus cryptarum* und *B. lucorum* mittels männlicher Labialdrüsen-Sekrete und morphologischer Merkmale (Hymenoptera, Apidae). – Entomologia Generalis 22: 129-145.
- Bertsch, A., H. Schwer & A. Titze** 2004 Discrimination of the bumblebee species *Bombus lucorum*, *B. cryptarum* and *B. magnus* by morphological characters and male labial gland secretions. – Beiträge zur Entomologie 54: 365-386.
- Beukeboom, L. & B.J. Zwaan** 2005 Genetics of reproductive mode. – In: M.J. Jervis (red.), Insects as natural enemies: a practical perspective. Springer, Dordrecht: 167-218.
- Biesmeijer, J.C.** 1997 Angellozo bijen. Hun biologie en de organisatie van de kolonie. – Elinkwijk BV, Utrecht.
- Biesmeijer, J.C., S.P.M. Roberts, M. Reemer, R. Ohlemüller, M. Edwards, T. Peeters, A.P. Schaffers, S.G. Potts, R. Kleukers, C.D. Thomas, J. Settele & W.E. Kunin** 2006 Parallel declines in pollinators and insect-pollinated plants in Britain and The Netherlands. – Science 313: 351-354.
- Bischoff, H.** 1922 Eine neue Form der *Andrena vaga* Pz. – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1922: 428-429.
- Bischoff, H.** 1927 Biologie der Hymenopteren. – Springer-Verlag, Berlin.
- Bischoff, I.** 2001 Populationsdynamik, Sammelstrategie und Nisthabitatwahl ausgewählter Wildbienen (Hymenoptera, Apidae) in der Wahner Heide (Rheinland). – Shaker Verlag, Aachen.
- Bischoff, I.** 2003 Population dynamics of the solitary digger bee *Andrena vaga* Panzer (Hymenoptera, Andrenidae) studied using mark-recapture and nest counts. – Population Ecology 45: 197-204.
- Bischoff, H. & H. Hedicke** 1931 Ueber einige von Illiger beschriebene Apiden (Hym.). – Sitzungsberichte der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin 1930: 385-392.
- Bischoff, I., E. Eckelt & M. Kuhlmann** 2004 On the biology of the Ivy-Bee *Colletes hederae* Schmidt & Westrich, 1993 (Hymenoptera, Apidae). – Bonner Zoologische Beiträge 53: 27-36.
- Blacquière, T.** 2009 Visie bijenhouderij en insectenbestuiving. Analyse van bedreigingen en knelpunten. – Rapport 227 Plant Research International, Wageningen.
- Blacquière, T.** 2010a Hoe overleeft de honingbij onze beschaving? – De Leven Natuur 111: 182-187.
- Blacquière, T.** 2010b Pesticide risks to wild pollinators. Workshop report. – Wageningen University and Research Centre, Wageningen.
- Blacquière, T., A.C.M. Cornelissen & J.J.M. van der Steen** 2009 Visie bijenhouderij en insectenbestuiving. Analyse van bedreigingen en knelpunten. – Rapport 227, Plant Research International / LNV, Wageningen.
- Blagoveschenskaya, N.N.** 1963 [Giant colony of the solitary bee *Dasyopoda plumpipes* Pz.] – Entomologicheskoe Obozreniye (Leningrad) 42: 115-117. [In Russisch.]
- Blair, K.G.** 1920 *Bombylius minor* L. and some other parasites or inquilines of *Colletes daviesana* Sm. – Entomologist's Monthly Megazine 56: 200-202.
- Blank, S.M. & U. Rothe** 1998 Die Mauerbiene *Osmia anthocopoides*, eine Zielart der offenen Agrarlandschaft des Biosphärenreservates Schorfheide-Chorin. – Artenschutzreport 8: 24-26.
- Bleidorn, C., H. Dudler, U. Schlüchtung, C. Venne & J. von der Reidt** 2008 Beitrag zur Wildbienenfauna Westfalens. Erstnachweise und Wiederfunde als Verschollen eingestufter Arten aus Ostwestfalen-Lippe. – Natur und Heimat 68 (3): 77-86.
- Blom, J. van der** 1984 Hommeltabel. – Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht. [Geheel herziene uitgave.]
- Blom, J. van der** 1989 De hommels van Nederland. – Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht. [Gewijzigde druk.]
- Blom, J. van der** 1996 De hommels van Nederland. – Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.
- Blösch, M.** 2006 'Schlafgewohnheiten' von Wildbienen und Grabwespen (Hym.: Apidae, Sphecidae). – Galathea 22: 55-66.
- Blüthgen, P.** 1916 Ein Beitrag zur Bienenfauna Nordwestthüringens. – Mitteilungen der Entomologischen Gesellschaft Halle 10: 10-40.
- Blüthgen, P.** 1919 Die Bienenfauna Pommerns. – Stettiner Entomologische Zeitung 80: 65-131.
- Blüthgen, P.** 1923 Zur Biologie der Bienengattung *Sphecodes* Latr. – Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie 18: 19-23.
- Blüthgen, P.** 1925 Beiträge zur Kenntnis der Hymenopteren fauna des Saaletales. – Stettiner Entomologische Zeitung 85: 137-171.
- Blüthgen, P.** 1930 *Prosopis* F. – In: O. Schmiedeknecht, Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas. Gustav Fischer, Jena.
- Blüthgen, P.** 1934 Die Wirte der paläarktischen *Sphecodes*-Arten (Hym. Apidae. Halictinae). – Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie 27: 33-42, 61-66.
- Blüthgen, P.** 1951 Neues oder wissenwertes über mitteleuropäische Aculeaten und Goldwespen II (Hym.). – Bonner zoologische Beiträge 2: 229-234.
- Blüthgen, P.** 1961 Bei welcher Wirtsbiene schmarotzt *Sphecodes fuscipennis* (Germar, 1819)? – Mitteilungen der Deutschen Entomologischen Gesellschaft 20: 54-58, 78-80.
- Bodnarchoek, L.I., V.G. Radchenko & A.A. Vladimirska** 1988 [*Megachile willughbiella* - a promising alfalfa pollinator in the south-east Ukraine.] – Vestnik Zoologii 1988 (2): 38-40. [In Russisch.]
- Boer, P.J. den** 1947 Hommeltabel. – Privé-uitgave.
- Boer, P.J. den** 1948 Iets over de uitkleuring van het haarkleed bij hommels. – Kameleon [24 maart]: 1-9.
- Boer, P.J. den** 1950 Hommeltabel. – Uitgave van de Insectencommissie der NJN.
- Boer, P.J. den** 1954 Hommeltabel. – Uitgave van de insectencommissie der NJN. [Tweede bewerkte druk.]
- Boer, P.J. den** 1960 Hommeltabel. – NJN. [Derde gewijzigde druk.]
- Boer, S.P.A. den & M.J.H.M. Duchateau** 2006 A larval hunger signal in the bumblebee *Bombus terrestris*. – Insectes Sociaux 53: 369-373.
- Bogusch, P.** 2003 Hosts, foraging behaviour and distribution of six species of cleptoparasitic bees of the subfamily Anthophorinae (Hymenoptera: Apidae). – Acta Societatis Zoologicae Bohemicae 67: 65-70.
- Bogusch, P.** 2005a Distribution and biology of *Coelioxys alata* (Hymenoptera: Megachilidae) in the Czech Republic and Slovakia. – Klapalekiana 41: 139-143.
- Bogusch, P.** 2005b Biology of the cleptoparasitic bee *Epeoloides coecutiens* (Hymenoptera: apidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 78: 1-12.
- Bogusch, P. & J. Straka** 2012 Review and identification of the cuckoo bees of central Europe (Hymenoptera: Halictidae: *Sphecodes*). – Zootaxa 3311: 1-41.
- Bogusch, P., L. Kratochvíl & J. Straka** 2006 Generalist cuckoo bees are species specialist in an individual level (Hymenoptera: Apoidea, *Sphecodes*). – Behavioral Ecology and Sociobiology 60: 422-429.
- Bohart, G.E.** 1972 Management of wild bees for the pollination of crops. – Annual Review of Entomology 17: 287-312.

- Bohart, R.M. & A.S. Menke 1976 Sphecid wasps of the world: a generic revision. – University of California Press, Berkeley.
- Bologna, M.A. & J.D. Pinto 2002 The Old World genera of Meloidae (Coleoptera): a key and synopsis. – Journal of Natural History 36: 2013-2102.
- Bols, J.H. 1938 De zwartblauwe oliekever's ontluiting in vroege lente. *Meloë proscarabaeus* Linn. – De Levende Natuur 43: 359-362.
- Bond, D.A. & E.J.M. Kirby 1999 *Anthophora plumipes* (Hymenoptera: Anthophoridae) as a pollinator of broad bean (*Vicia faba major*). – Journal of Apicultural Research 38: 199-203.
- Bonelli, B. 1954 Osservazioni biologiche sull' *Halictus minutus* Sch. (Hymenoptera-Apidae). – Bollettino della Società entomologica Italiana 84: 18-21.
- Bonelli, P.B. 1964 Osservazione biologiche sugli imenotteri melliferi e predatori della Val di Fiemme 5. – Bollettino dell'Istituto di Entomologia della Università degli Studi di Bologna 27: 1-32.
- Bonelli, P.B. 1967a Osservazioni biologiche sugli imenotteri melliferi e predatori della Val di Fiemme XVIII. – Studi Trentini di Scienze Naturali (B) 44: 14-29.
- Bonelli, P.B. 1967b Osservazioni biologiche sugli imenotteri melliferi e predatori della Val di Fiemme XXII. – Studi Trentini di Scienze Naturali (B) 44: 71-84.
- Borg-Karlsson, A.-K., J. Tengö, I. Valterova, C.R. Unelius, T. Taghizadeh, T. Tolasch & W. Francke 2003 (S)-(+)-Linalool, a mate attractant pheromone component in the bee *Colletes cunicularius*. – Journal of Chemical Ecology 29 (1): 1-14.
- Bosch, J. 1992 Parasitism in wild and managed populations of the almond pollinator *Osmia cornuta* (Latr.) (Hymenoptera, Megachilidae). – Journal of Apicultural Research 31: 77-82.
- Bosch, J. 1994a Improvement of field management of *Osmia cornuta* (Latreille) (Hymenoptera, Megachilidae) to pollinate almond. – Apidologie 25: 71-83.
- Bosch, J. 1994b The nesting behaviour of the mason bee *Osmia cornuta* (Latr) (Hymenoptera, Megachilidae) with special reference to its pollinating potential. – Apidologie 25: 84-93.
- Bosch, J. & W.P. Kemp 2000 Development and emergence of the orchard pollinator *Osmia lignaria* (Hymenoptera: Megachilidae). – Environmental Entomology 29: 8-13.
- Bouwman, B.E. 1908 Waarnemingen over graafwespen en graafbijen. – De Levende Natuur 13: 64-69.
- Bouwman, B.E. 1911 Voorjaarsbijen. – De Levende Natuur 15: 433-439.
- Bouwman, B.E. 1912 Voorjaarsbijen. – De Levende Natuur 16: 533-540.
- Bouwman, B.E. 1920 De slobkousbij en haar nest (*Macropis labiata* F.). – De Levende Natuur 25: 3-9.
- Bouwman, B.E. 1922 Onze metselbijen (*Osmia*). – De Levende Natuur 27: 86-93.
- Bouwman, B.E. 1924a Determineertabel voor de inlandsche bijengeslachten. – De Levende Natuur 29: 138-143.
- Bouwman, B.E. 1924b Onze behangersbijen (*Megachile*). – De Levende Natuur 29: 172-178.
- Bouwman, B.E. 1924c Papaverbij of behangersbij. – De Levende Natuur 29: 212-213.
- Bouwman, B.E. 1927 De graafwespen van Nederland. – De Levende Natuur 31: 381-386.
- Bowers, M. 2011 Stylops noted on *Andrena (Polianrena) tarsata* Nylander, 1848. – BWARS Newsletter, Spring 2011: 14.
- Bowman, J. & M. Macdonald 2007 Discovery of a Scottish population of *Andrena marginata*. – BWARS Newsletter Autumn 2007: 12-14.
- Box, L.A. 1919 Hibernating Andrenas. – Entomologist's Monthly Magazine 55: 89.
- Bradley, R.C. 1894 *Andrena cineraria* and *fulva* in the imago state in December. – Entomologist's Monthly Magazine 30: 63.
- Brechtel, F. 1986 Die Stechimmenfauna des Bienwaldes und seiner Randbereiche (Südpfalz) unter besonderer Berücksichtigung der Ökologie kunstnestbewohnender Arten. – Pollichia-Buch 9: 1-282.
- Breeze, T.D., A.P. Bailey, K.G. Balcombe & S.G. Potts 2011 Pollination services in the UK: How important are honeybees? – Agriculture, Ecosystems and Environment 142: 137-143.
- Bremer, P. 1980 Een onderzoek naar gemerkte aardhommels. – Stridula 1980: 18-23.
- Breugel, P. van 2002 De grote klokjesbij (*Chelostoma rapunculi*). – Bijen 11: 204-205.
- Breugel, P. van 2012 Nesthulp voor solitaire bijen en wespen. – Entomologische Berichten 72: 125-140.
- Breugel, P. van & T. Peeters 2005 Nascholingsprogramma 'O': Solitaire bijen en wespen en overlast. – KAD-EVM, Wageningen.
- Brodschneider, R. & K. Carlsheim 2010 Nutrition and health in honey bees. – Apidologie 41: 278-294.
- Broek, T. van den & T. de Groot 2005 De kleine fauna en de ontwikkeling van het soortenbeheer. – De Levende Natuur 106: 120-123.
- Brooks, R.W. 1988 Systematics & phylogeny of the anthophorine bees. – University of Kansas Science Bulletin 53: 436-575.
- Brown, M.J.F. & B. Bear 2005 The evolutionary significance of long copulation duration in bumble bees. – Apidologie 36: 157-167.
- Brown, M.J.F., R. Schmid-Hempel & P. Schmid-Hempel 2003 Queen-controlled sex ratios and worker reproduction in the bumble bee *Bombus hypnorum*, as revealed by microsatellites. – Molecular Ecology 12: 1599-1605.
- Brugge, B. 1989 Onderhoud en beheer van de Zandkuil (Texel) ten behoeve van de graafbijen en -wespenfauna. – In: W.N. Ellis (red.), Insektenfauna en Natuurbeheer. Wetenschappelijke Mededelingen KNNV 192: 141-149.
- Brugge, B., E. van der Spek & M. Kwak 1998 Honingbijen in natuurgebieden? – De Levende Natuur 99: 71-76.
- Budriene, A., E. Budrys & Z. Nevronite 2004 Solitary Hymenoptera Aculeata inhabiting trap-nests in Lithuania: nesting cavity choice and niche overlap. – Latvijas Entomologs 41: 19-31.
- Bunk, E., A. Sramkova & M. Ayasse 2010 The role of trail pheromones in host nest recognition of the social parasitic bumblebees *Bombus bohemicus* and *Bombus rupestris* (Hymenoptera: Apidae). – Chemoecology 20: 189-198.
- Burger, F. & M. Herrmann 2003 Zur Taxonomie und Verbreitung von *Andrena distinguenda* Schenck, 1871 und *Andrena nitidula* Pérez, 1903 (Hymenoptera, Apidae). – Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft 76: 137-151.
- Burger, F., O. Winter & R. Winter 2001 Kommentierte Checkliste der Wildbienen Thüringens. – Checklisten Thüringer Insekten 9: 17-57.
- Butler, C.G. 1965 Sex attraction in *Andrena flavipes* Panzer (Hymenoptera: Apidae) with some observations on nest-site restriction. – Proceedings of the Royal Entomological Society of London, Series A 40 (4-6): 77-80.
- Calle, L. 2004 De klimopbij in Zeeuws-Vlaanderen. – De Steltkluit 34 (2): 7-11.
- Calle, L. & S. Dobbelaar 2004 De zwart-rosse zandbij in Braakman-Noord. – De Steltkluit, Terneuzen & Staatsbosbeheer, Middelburg.
- Calle, L. & S. Dobbelaar 2007 De aantalontwikkelingen van een aggregatie grasbijen (*Andrena flavipes*). – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 25: 13-15.
- Calle, L. & C. Jacobusse (red.) 2008 Bijen en wespen in Zeeland. – Stichting Het Zeeuwse Landschap, Wilhelminadorp.
- Cameron, S.A. & M.C. Jost 1998 Mediators of dominance and reproductive success among queens in the cyclically polygynous Neotropical bumble bee *Bombus atratus* Franklin. – Insectes Sociaux 45: 135-149.
- Cameron, S.A., H.M. Hines & P.H. Williams 2007 A comprehensive phylogeny of the bumble bees (*Bombus*). – Biological Journal of the Linnean Society 91: 161-188.
- Cameron, S.A., J.D. Lozier, J.P. Strange, J.B. Koch, N. Cordes, L.F. Solter & T.L. Griswold 2011 Patterns of widespread decline in North American bumble bees. – Proceedings of the National Academy of Sciences, januari 2011, doi: 10.1073/pnas.1014743108.
- Cane, J.H. 1983 Olfactory evaluation of *Andrena* host nest suitability by kleptoparasitic *Nomada* bees (Hymenoptera: Apoidea). – Animal Behavior 31: 138-144.
- Cane, J.H. 1987 Estimation of bee size using intertarsal span (Apoidea). – Journal of the Kansas Entomological Society 60: 145-147.
- Cane, J.H. 1991 Soils of ground-nesting bees (Hymenoptera: Apoidea): texture, moisture, cell depth and climate. – Journal of the Kansas Entomological Society 64: 406-413.
- Cane, J.H. 2008 A native ground-nesting bee (*Nomia melanderi*) sustainably managed to pollinate alfalfa across an intensively agricultural landscape. – Apidologie 39: 315-323.
- Cane, J.H. & J.A. Payne 1988 Foraging ecology of the bee *Habropoda laboriosa* (Hymenoptera: Anthophoridae), an oligolege of blueberries (Ericaceae: Vaccinium) in the southeastern United States. – Annals of the Entomological Society of America 81: 419-427.
- Cane, J.H. & S. Sipes 2006 Characterizing floral specialization by bees: analytical methods and a revised lexicon for oligolecty. – In: N.M. Waser & J. Ollerton (red.), Plant-pollinator interactions. From specialization to generalization. University of Chicago Press, Chicago: 99-122.
- Cane, J.H. & J.O. Tengö 1981 Pheromonal cues direct mate-seeking behavior of male *Colletes cunicularius* (Hymenoptera: Colletidae). – Journal of Chemical Ecology 7: 427-436.
- Cane, J.H., G.C. Eickwort, F.R. Wesley & J. Spielholz 1983 Foraging, grooming and mate-seeking behaviors of *Macropis nuda* (Hymenoptera, Melittidae) and use of *Lysimachia ciliata* (Primulaceae) oils in larval provisions and cell linings. – American Midland Naturalist 110: 257-264.

- Cardinal, S., J. Straka & B.N. Danforth 2010 Comprehensive phylogeny of apid bees reveals the evolutionary origins and antiquity of cleptoparasitism. – PNAS 107: 16207-16211.
- Carré, S. & J.P. Py 1981 *Coelioxys rufocaudata* cleptoparasite de *Megachile rotundata*. – Apidologie 12: 303-317.
- Carvell, C., P. Rothery, R.F. Pywell & M.S. Heard 2008 Effects of resource availability and social parasite invasion on field colonies of *Bombus terrestris*. – Ecological Entomology 33: 321-327.
- Ceballos, G., J.M. Dusmet y Alonso & J. del Junco y Reyes 1956 Catalogo de los Himenopteros de España. – Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- Cederberg, B. 2006a *Bombus cullumanus* - stäpphumla. – ArtDatabanken, SLU 2010-01-19.
- Cederberg, B. 2006b *Bombus pomorum* - frukthumla. – ArtDatabanken, SLU 2010-02-16.
- Cederberg, B. & L.A. Nilsson 2000 Sandbiet *Andrena flavipes* i Sverige (Hymenoptera: Andrenidae). – Entomologisk Tidskrift 121: 193-197.
- Cederberg, B., B.G. Svensson, G. Bergström, M. Appelgren & I. Groth 1984 Male marking pheromones in north european cuckoo bumble bees, *Psithyrus* (Hymenoptera, Apidae). – Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis, serie v: 161-166.
- Celary, W. 1991 Review of the cuckoo bees of the genus *Sphecodes* Latr. (Hymenoptera, Apoidea, Halictidae) in Poland. – Polski Pismo Entomologiczne. 61: 1-20.
- Celary, W. 2001 An interesting case of gynandromorphism in *Andrena helvola* (Linnaeus, 1758) (Hymenoptera: Apoidea: Andrenidae). – Folia Biologica, Krakow 49(3-4): 292-293.
- Celary, W. 2006 Biology of the solitary ground-nesting bee *Melitta leporina* (Panzer, 1799) (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 79: 136-145.
- Celary, W. & B. Wiśniowski 2002 *Megachile genalis* Morawitz 1880: A wild bee species (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae) new for the Polish fauna. – Polskie Pismo Entomologiczne 71: 145-149.
- Celary, W. & B. Wiśniowski 2003 Contribution to the bee fauna (Hymenoptera: Apoidea) of Poland. II. – Acta Zoologica Cracoviensia 46: 359-364.
- Chambers, V.H. 1946 An examination of the pollen loads of *Andrena*: the species that visit fruit trees. – Journal of Animal Ecology 15: 9-21.
- Chambers, V.H. 1949 The Hymenoptera Aculeata of Bedfordshire. – Transactions of the Society of British Entomology 9: 197-252.
- Chambers, V.H. 1968 Pollen collected by species of *Andrena* (Hymenoptera: Apidae). – Proceedings of the Royal Entomological Society of London, Series A 43: 155-160.
- Chansigaud, J. 1975 Étude du comportement d'*Andrena carantonica* Pérez au cours de la floraison des pommiers de la variété Golden Delicious. – Apidologie 6: 341-359.
- Chapman, R.E., J. Wang & A.F.G. Bourke 2003 Genetic analysis of spatial foraging patterns and resource sharing in bumblebee pollinators. – Molecular Ecology 12: 2801-2808.
- Chinery, M. 2004 Thieme Nieuwe Insektenkids. – Tirion, Baarn.
- Chorein, A. 2007 Systématique et chorologie des Anthrophorini (Hymenoptera: Apidae) de Belgique et du Nord de la France, avec une première analyse de leurs sécrétions volatiles. – Mémoire de fin d'études, Université de Mons-Hainaut, Mons.
- Clauss, B. 1985 The status of the banded bee pirate, *Palarus latifrons*, as a honeybee predator in southern Africa. – In: Proceedings of the Third International Conference on Apiculture in Tropical Climates, Nairobi, Kenya, 5-9 November 1984. Hosted by the Government of Kenya. International Bee Research Association, London: 157-159.
- Colla, S.R., M.C. Otterstatter, R.J. Geiger & J.D. Thomson 2006 Plight of the bumble bee: pathogen spillover from commercial to wild populations. – Biological Conservation 129: 461-467.
- Cölln, K. & A. Jakubzik 2009 Bedeutung technisch überformerter Landschaft für den Erhalt heimischer Biodiversität: Überlegungen am Beispiel der Stechimmen. – Dendrocopos 36: 115-133.
- Cölln, K., A. Jakubzik & J. Esser 2005 Gegenwärtige Dynamik in der Fauna – Entwicklungstendenzen des Wildbienenbestandes (Hymenoptera: Apidae) der Eifelgemeinde Gönnersdorf. – Dendrocopos 32: 51-58.
- Commissie voor Inventarisatie en Natuurbescherming 1992 Minimaleus van minifauna. Het belang van zeer kleine landschapselementen als leefgebied voor ongewervelde dieren. – Stichting Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer, Utrecht.
- Cooper, B.A. 1947 Bees in a fairy ring. – Entomologist's Monthly Magazine 83: 216.
- Corbet, S.A. & P. Wilmer 1980 Pollination of the yellow passionfruit: nectar, pollen and carpenter bees. – Journal of Agricultural Science, Cambridge 95: 655-666.
- Corbet, S.A., N.M. Saville, M. Fussell, O.E. Prýs-Jones & D.M. Unwin 1995 The competition box: a graphical aid to forecasting pollinator performance. – Journal of Applied Ecology 32: 707-719.
- Cornelissen, B. & A. Visser 2011 Concurrentie tussen honingbijen en wilde bijen (I). – Bijenhouderij 5: 16-17.
- Cornelissen, B., T. Blacquière & S. van der Steen 2010 Effectieve bestrijding van Varroa. – Plant Research International, Wageningen.
- Cortopassi-Laurino, M., V.L. Imperatriz-Fonseca, D.W. Roubik, A. Dollin, T. Heard, I. Aguilar, G.C. Venturieri, C. Eardley & P. Nogueira-Neto 2006 Global meliponiculture: challenges and opportunities. – Apidologie 37: 275-292.
- Crane, E. 1999 The world history of beekeeping and honey hunting. – Routledge, New York.
- Cremers, J. 1937 [Xylocopa violacea in Museumtuin te Maastricht.] – In: Verslag van de vergadering op 5 mei 1937. Natuurhistorisch Maandblad 26: 55.
- Cremers, J. 1938a [Xylocopa violacea in Museumtuin te Maastricht.] – In: Verslag der maandelijkse vergadering op 6 juli 1938. Natuurhistorisch Maandblad 27: 70.
- Cremers, J. 1938b [Xylocopa en Anthophora te Maastricht.] – In: Verslag der maandelijkse vergadering op 2 november. Natuurhistorisch Maandblad 27: 111.
- Crespi, B.J. 1992 Cannibalism and trophic eggs in subsocial and social insects. – In: B.J. Crespi (red.), Cannibalism: ecology and evolution among diverse taxa. Oxford University Press: 176-213.
- Crittenden, A.N. 2011 The importance of honey consumption in human evolution. – Food and Foodways 19: 257-273.
- Cumber, R.A. 1949a Larval specific characters and instars of English Bombidae. – Proceedings of the Royal Entomological Society of London, series A 24: 14-19.
- Cumber, R.A. 1949b Humble-bee parasites and commensals found within a thirty mile radius of London. – Proceedings of the Royal Entomological Society of London, series A 24: 119-127.
- Cumber, R.A. 1953 Some aspects of the biology and ecology of bumble-bees bearing upon the yields of red-clover seed in New Zealand. – New Zealand Journal of Science and Technology B34 / 11: 227-240.
- Cunard, S.J. & M.D. Breed 1998 Poststinging behavior of worker honey bees (Hymenoptera: Apidae). – Annals of the Entomological Society of America 91: 754-757.
- Cuppen, J.G.M. & B. Drost 2005 Entomofauna van Texel. Verslag van de 159e zomerbijeenkomst te Den Hoorn. – Entomologische Berichten 65: 70-89.
- Dafni, A. 1984 Deception, mimicry and parasitism in pollination. – Annual Review of Ecology and Systematics 15: 159-278.
- Daly, H.V. 1966 Biological studies on *Ceratina dallatorreana*, an alien bee in California which reproduces by parthenogenesis (Hymenoptera: Apoidea). – Annals of the Entomological Society of America 59: 1138-1154.
- Daly, H.V. 1973 Bees of the genus *Ceratina* in America north of Mexico (Hymenoptera: Apoidea). – University of California Publications in Entomology 74: 1-114.
- Daly, H.V. 1983 Taxonomy and ecology of Ceratinini of North Africa and the Iberian Peninsula (Hymenoptera: Apoidea). – Systematic Entomology 8: 29-62.
- Daly, H.V., G.I. Stage & T. Brown 1967 Natural enemies of bees of the genus *Ceratina* (Hymenoptera: Apoidea). – Annals of the Entomological Society of America 60: 1273-1282.
- Danforth, B.N. 1999a Emergence dynamics and bet hedging in a desert bee, *Perditula portalis*. – Proceedings of the Royal Society B, Biological Sciences 266: 1985-1994.
- Danforth, B.N. 1999b Phylogeny of the bee genus *Lasioglossum* (Hymenoptera: Halictidae) based on mitochondrial coi sequence data. – Systematic Entomology 24: 377-393.
- Danforth, B.N. & G.O. Poinar Jr. 2011 Morphology, classification, and antiquity of *Melittosphex burmensis* (Apoidea: Melittosphecidae) and implications for early bee evolution. – Journal of Paleontology 85: 882-891.
- Danforth, B., L. Conway & S. Ji 2003 Phylogeny of eusocial *Lasioglossum* reveals multiple losses of eusociality within a primitively eusocial clade of bees (Hymenoptera, Halictidae). – Systematic Biology 52: 23-36.
- Danforth, B.N., J. Fang & S. Sipes 2006a Analysis of family-level relationships in bees (Hymenoptera: Apiformes) using 28S and two previously unexplored nuclear genes: CAD and RNA polymerase II. – Molecular Phylogenetics and Evolution 39: 358-372.
- Danforth, B.N., S. Sipes, J. Fang & S.G. Brady 2006b The history of early bee diversification based on five genes plus morphology. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 103: 15118-15123.
- Dathe, H.H. 1980 Die Arten der Gattung *Hylaeus* F. in Europa. – Mitteilungen aus dem zoologischen Museum in Berlin 56: 207-294.
- Dathe, H.H., A. von der Heide & R. Witt 1996 Nachweis einer neuen Maskenbiene für Europa - *Hylaeus lepidulus* Cockerell, 1924 (Hy-

- menoptera, Apidae). – Entomologische Nachrichten und Berichte 40: 157-163.
- Dathe, H.H. & C. Saure 2000 Rote Liste und Artenliste der Bienen des Landes Brandenburg (Hymenoptera: Apidae). – Naturschutz und Landschaftspflege in Brandenburg 9: 1-35.
- Dawkins, R. 2006 The selfish gene. 30th anniversary edition. – Oxford University Press, Oxford.
- De Jonghe, R. & P. Rasmont 1983 Kreuzungsexperiment mit Hummeln des Genus *Bombus* Latreille sensu stricto (Hymenoptera, Apidae). – Phegæa 11: 7-10.
- Denters, T. 2006 De ecologische identiteit van de stad. – Landschap 23 (3): 127-132.
- Diakonoff, A. 1937 De fauna van *Lipara* gallen. – Entomologische Berichten 9: 241-242.
- Diemen, A. van & T. Peeters 2010 Bijengenera: hun etymologie en naamgevers 1. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 31: 32-37.
- Diemen, A. van, H. Meuffels & T. Peeters 2010 Bijengenera: hun etymologie en naamgevers 2. – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 1: 24-28.
- Diestelhorst, O. & K. Lunau 2008 Beitrag zur Klärung des Artstatus von *Nomada goodeniana* (Kirby, 1802) und *Nomada succincta* Panzer, 1798 (Hymenoptera, Apidae). – Entomologie heute 20: 165-171.
- Dijkstra, J.P. & M.M. Kwak 2007 A meta-analysis on the pollination service of the honey bee (*Apis mellifera* L.) for the Dutch flora. – Proceedings of Experimental and Applied Entomology, Nederlandse Entomologische Vereniging 18: 79-87.
- Dingemans-Bakels, F.N. 1972 The pollen-collecting activities of some andrenid bees. – Zoölogische Mededelingen 47: 465-467.
- Dobson, H.E.M. & Y.-S. Peng 1997 Digestion of pollen components by larvae of the flower-specialist bee *Chelostoma florisonne* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of Insect Physiology 43: 89-100.
- Doing, H. 1988 Landschapsoecologie van de Nederlandse kust. – Stichting Publicatiefonds Duinen, Leiden.
- Dorn, M. & D. Weber 1988 Die Luzerne-Blattschneiderbiene. – Die Neue Brehm-Bücherei, Wittenberg Lutherstadt.
- Dornhaus, A. & L. Chittka 1999 Evolutionary origins of bee dances. – Nature 401: 38.
- Dornhaus, A. & L. Chittka 2001 Food alert in bumblebees (*Bombus terrestris*): possible mechanisms and evolutionary implications. – Behavioural Ecology and Sociobiology 50: 570-576.
- Dornhaus, A. & L. Chittka 2004 Why do honeybees dance? – Behavioural Ecology and Sociobiology 55: 395-401.
- Doronin, M. 1996 The hosts of some cuckoo wasps (Hymenoptera, Chrysididae) in Latvia. – Latvijas Entomologs 35: 17-19.
- Doroshina, L. 1989 [Adaptive features of *Mellitobia acasta* (Chalcidoidea, Eulophidae) - solitary bees parasite.] – Zoologicheskii Zhurnal 68: 75-80. [In Russisch.]
- Doroshina, L. 1990 [Protection from chalcids and optimization of nesting conditions for bees (Hymenoptera, Apoidea, Megachilidae).] – Zoologicheskii Zhurnal 69: 55-59. [In Russisch.]
- Dötterl, S. 2006 *Lysimachia-Macropis-Epeoloides*: chemische Kommunikation bei der Interaktion zwischen Blütenpflanze-Biene-Kuckucksbiene. – In: T. Osten (red.), Beiträge der Hymenopterologenkonferenz in Stuttgart (6.-8.10.2006). Arbeitskreis Hymenoptera der Deutschen Gesellschaft für allgemeine und angewandte Entomologie: 1-58.
- Dötterl, S. & I. Schäffler 2007 Flower scent of floral oil-producing *Lysimachia punctata* as attractant for the oil-bee *Macropis fulvipes*. – Journal of Chemical Ecology 33: 441-445.
- Dötterl, S. & N.J. Vereecken 2010 The chemical ecology and evolution of bee-flower interactions: a review and perspectives. – Canadian Journal of Zoology 88: 668-697.
- Dowton, M., S.L. Cameron, J.I. Dowavic, A.D. Austin & M.F. Whiting 2009 Characterization of 67 mitochondrial tRNA gene rearrangements in the Hymenoptera suggests that mitochondrial tRNA gene position is selectively neutral. – Molecular Biology and Evolution 26: 1607-1617.
- Drescher, W. 1969 Die Flugaktivität von Drohnen der Rasse *Apis mellifera carnica* L. und *Apis mellifera ligustica* L. in Abhängigkeit von Lebensalter und Witterung. – Zeitschrift für Bienenforschung 9: 390-409.
- Droege, S. 2008 North American (north of Mexico) introduced and alien bee species. – www.nbiis.gov/images/uploaded/152986_121725_3816461_NAm_Introduced_and_Alien_Bee_Species_Jul2008.pdf. [Geraadpleegd januari 2009.]
- Dubitzky, A. 2005 Studies in phylogeny and biosystematics of bees: The bee genus *Andrena* (Andrenidae) and the tribe Anthophorini (Apidae) (Insecta: Hymenoptera: Apoidea). – Proefschrift Ludwig-Maximilians-Universität München. http://edoc.ub.uni-muenchen.de/5452/1/Dubitzky_Andreas.pdf.
- Duchateau, M.J. & P. van Leeuwen 1990 Early sex determination in larvae of *Bombus terrestris*. – Insectes Sociaux 37: 232-235.
- Duchateau, M.J. & H.H.W. Velthuis 1988 Development and reproductive strategies in *Bombus terrestris* colonies. – Behaviour 107: 186-207.
- Duchateau, M.J., H.H.W. Velthuis & J.J. Boomsma 2004 Sex ratio variation in the bumblebee *Bombus terrestris*. – Behavioral Ecology 15: 71-82.
- Dufour, L. & E. Perris 1940 Mémoire sur les insectes hyménoptères qui nichent dans l'intérieur des tiges sèches dans la ronce. – Annales de la Société Entomologique de France 9: 3-51.
- Duinen, G.J. van, R. Bobbink, C. van Dam, H. Esselink, R. Hendriks, M. Klein, A. Kooijman, J. Roelofs & H. Siebel (red.) 2004 Duurzaam natuurherstel voor behoud van biodiversiteit. 15 jaar herstelmaatregelen in het kader van het Overlevingsplan Bos en Natuur. – Rapport EC-LNV nr.2004/305. Expertisecentrum LNV, Ede.
- Dyer, F.C. 2002 The biology of the dance language. – Annual Review of Entomology 47: 917-947.
- Dylewska, M. 1987 Die Gattung *Andrena* Fabricius (Andrenidae, Apoidea) in Nord- und Mitteleuropa. – Acta Zoologica Cracoviensia 30: 359-708.
- Eardley, C. 2009 First record of the tribe Biastini from the Afrotropical region (Hymenoptera: Apidae). – Zootaxa 2264: 65-68.
- Eardley, C.D. & D.J. Brothers 1997 Phylogeny of the Ammobatini and revision of the Afrotropical genera (Hymenoptera: Apidae: Nomadinae). – Journal of Hymenoptera Research 6: 353-418.
- Ebmer, A.W. 1969 Die Bienen des Genus *Halictus* Latreille im Grossraum Linz (Hymenoptera, Apidae). – Naturkundliches Jahrbuch der Stadt Linz 1969: 133-183.
- Ebmer, A.W. 1970 Die Bienen des Genus *Halictus* Latreille im Grossraum Linz (Hymenoptera, Apidae). – Naturkundliches Jahrbuch der Stadt Linz 1970: 19-82.
- Ebmer, A.W. 1971 Die Bienen des Genus *Halictus* Latreille im Grossraum Linz (Hymenoptera, Apidae). – Naturkundliches Jahrbuch der Stadt Linz 1971: 63-156.
- Ebmer, A.W. 1974 Von Linné bis Fabricius beschriebene westpaläarktische Arten der Genera *Halictus* und *Lasioglossum* (Halictidae, Apoidea). – Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen 23: 111-127.
- Ebmer, A.W. 1975 Neue Westpaläarktische Halictidae (Halictinae, Apoidea). Teil III. – Linzer biologische Beiträge 7: 41-118.
- Ebmer, A.W. 1976 *Halictus* und *Lasioglossum* aus Marokko. – Linzer biologische Beiträge 8: 205-266.
- Ebmer, A.W. 1984 Die westpaläarktischen Arten der Gattung *Dufannia* Lepeletier 1841 mit illustrierten Bestimmungstabellen (Insecta: Hymenoptera: Apoidea: Halictidae: Dufoureinae). – Senckenbergiana Biologica 64: 313-379.
- Ebmer, A.W. 1987 Die Europäischen Arten der Gattungen *Halictus* Latreille 1804 und *Lasioglossum* Curtis 1833 mit illustrierten Bestimmungstabellen. 2. Die Untergattung *Seladonia* Robertson 1918. – Senckenbergiana Biologica 68: 323-375.
- Ebmer, A.W. 1988 Kritische Liste der nicht-parasitischen Halictidae Österreichs mit Berücksichtigung aller mitteleuropäischen Arten (Insecta: Apoidea: Halictidae). – Linzer biologische Beiträge 20: 527-711.
- Ebmer, A.W. 1993 Die Bienengattung *Rophites* Spinola 1808 - Erster Nachtrag. v Linzer biologische Beiträge 25: 3-14.
- Ebmer, A.W. 1999 Die Datierung von Adolf Schenks 'Beschreibung der Nassauischen Bienen, zweiter Nachtrag' (Insecta, Hymenoptera, Apoidea). – Senckenbergiana biologica 78: 219-224.
- Ebmer, A.W. 2000 Asiatische Halictidae 9. Die Artengruppe des *Lasioglossum pauperatum* (Insecta: Hymenoptera: Apoidea: Halictidae: Halictinae). – Linzer Biologische Beiträge 32: 399-453.
- Ebmer, A.W. 2001 Hymenopterologische Notizen aus Österreich - 14 (Insecta: Hymenoptera: Apoidea). – Linzer biologische Beiträge 33: 435-460.
- Ebmer, A.W. 2011 Holarktische Bienenarten - autochthon, eingeführt, eingeschleppt. – Linzer biologische Beiträge 43: 5-83.
- Ebmer, A.W. & K.H. Schwammberger 1986 Die Bienengattung *Rophites* Spinola, 1808 (Insecta: Hymenoptera: Apoidea: Halictidae: Dufoureinae). Illustrierte Bestimmungstabellen. – Senckenbergiana Biologica 66: 271-304.
- Edwards, R. (red.) 1997 Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 1. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Edwards, R. (red.) 1998 Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 2. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Edwards, M. 2009 *Andrena varians* Kirby, 1802 [Apidae: Andreninae]: 27. – In: G.A. Collins (red.), Species profiles. BWARS Newsletter, Spring 2009: 22-42.

- Edwards, R. & G. Broad (red.) 2006 Provisional atlas of the Aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 6. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Edwards, M. & M. Jenner 2005 Field guide to the bumblebees of Great Britain & Ireland. – Ocelli Ltd, Eastbourne.
- Edwards, R. & H. Roy (red.) 2009 Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 7. – Biological Records Centre, Wallingford.
- Edwards, R. & M.G. Telfer (red.) 2001 Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 3. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Edwards, R. & M.G. Telfer (red.) 2002 Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland. Part 4. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Eickwort, G.C. 1970 *Hoplitis anthocopoides*, a European mason bee established in New York State (Hymenoptera: Megachilidae). – Psyche 77: 190-201.
- Eickwort, G.C. 1973 Biology of the European mason bee *Hoplitis anthocopoides* (Hymenoptera: Megachilidae) in New York State. – Search (Cornell University Agricultural Experiment Station, Ithaca) 3 (2): 1-31.
- Eickwort, G.C. 1977 Male territorial behaviour in the mason bee *Hoplitis anthocopoides* (Hymenoptera: Megachilidae). – Animal Behavior 25: 542-554.
- Eickwort, G.C. 1980 Two European species of *Chelostoma* established in New York State (Hymenoptera: Megachilidae). – Psyche 87: 315-323.
- Eickwort, G.C. 1994 Evolution and life-history patterns of mites associated with bees. – In: M.A. Houck (red.), Mites: ecological & evolutionary analyses of life-history patterns. Chapman & Hall, London: 218-251.
- Eickwort, G.C., P.F. Kukuk & F.R. Wesley 1986 The nesting biology of *Dufourea novaeangliae* (Hymenoptera: Halictidae) and the systematic position of the Dufoureinae based on behavior and development. – Journal of the Kansas Entomological Society 59:103-120.
- Elfving, R. 1951 Die Gattung *Prosopis* Fabr. (Hym., Apidae) in Finland. – Notulae Entomologicae 31: 67-92.
- Elliott, D.K. & J.D. Nations 1998 Bee burrows in the Late Cretaceous (Late Cenomanian) Dakota Formation, northeastern Arizona. – Ichnos 5: 243-253.
- Ellis, W.N. & A.C. Ellis-Adam 1993a Fossil brood cells of solitary bees on Fuerteventura and Lanzarote, Canary Islands (Hymenoptera: Apoidea). – Entomologische Berichten 53: 161-173.
- Ellis, W.N. & A.C. Ellis-Adam 1993b To make a meadow it takes a clover and a bee: the entomophilous flora of N.W. Europe and its insects. – Bijdragen tot de Dierkunde 63: 193-220.
- Else, G.R. 1995 The distribution and habits of the small carpenter bee *Ceratina cyanea* (Kirby, 1802) (Hymenoptera: Apidae) in Britain. – British Journal of Entomology and Natural History 8: 1-6.
- Else, G.R. 1997a Map 54: *Osmia uncinata*. – In: R. Edwards (red.), Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland, part 1. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Else, G.R. 1997b Map 55: *Osmia xanthomelana*. – In: R. Edwards (red.), Provisional atlas of the aculeate Hymenoptera of Britain and Ireland, part 1. Bees, Wasps and Ants Recording Society. – Biological Records Centre, Huntingdon.
- Else, G.R. 2008 *Andrena trimmerana* (Kirby, 1802) (Apidae: Andreninae) – BWARS Newsletter, Autumn 2008: 38.
- Emeis, W. 1955 Auffällig gehäuftes Auftreten der Erdbiene *Andrena thoracica* F. im Dünengebiet der Nordseeinsel Amrum (Hym. Apid.). – Bonner zoologische Beiträge 6: 212-219.
- Emeis, W. 1964 Beobachtungen über den Rückgang häufiger Bienenarten in Schleswig-Holstein. – Faunistische Mitteilungen aus Norddeutschland 2: 152-154.
- Endres, J. 1998 Zur Überlebensstrategie solitär lebende Bienen (Hymenoptera: Apoidea) ausgewählte der Rote Mauerbienens (*Osmia rufa*). – PB Thesis, Göttingen.
- Engel, M.S. 1998 Fossil honey bees and evolution in the genus *Apis* (Hymenoptera: Apidae). – Apidologie 29: 265-281.
- Engel, M.S. 1999 The taxonomy of recent and fossil honey bees (Hymenoptera: Apidae; *Apis*). – Journal of Hymenoptera Research 8: 165-196.
- Engel, M.S. 2000 A new interpretation of the oldest fossil bee (Hymenoptera: Apidae). – American Museum Novitates 3296: 1-11.
- Engel, M.S. 2001a Monophly and extensive extinction of advanced eusocial bees: insights from an unexpected Eocene diversity. – Proceedings of the National Academy of Sciences 98: 1661-1664.
- Engel, M.S. 2001b A monograph of the baltic amber bees and evolution of the Apoidea (Hymenoptera). – Bulletin of the American Museum of Natural History 259: 1-192.
- Engel, M.S. 2002 Halictine bees from the Eocene-Oligocene boundary of Florissant, Colorado (Hymenoptera: Halictidae). – Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie, Abhandlungen 225: 251-273.
- Engel, M.S. 2005 Family-group names for bees (Hymenoptera: Apoidea). – American Museum Novitates 3476: 1-33.
- Engel, M.S. 2006a A new genus of minute ammobatine bees (Hymenoptera: Apidae). – Acta Entomologica Slovenica 14: 113-121.
- Engel, M.S. 2006b A giant honey bee from the middle Miocene of Japan (Hymenoptera: Apidae). – American Museum Novitates 3504: 1-12.
- Engel, M.S. 2009 Two new species of *Ammobates* from the Arabian Peninsula and Egypt (Hymenoptera: Apidae). – Transactions of the Kansas Academy of Science 112: 191-197.
- Engel, M.S. 2010 Systematic melittology: where to from here? – Systematic Entomology 36: 2-15.
- Engel, M.S. & D.B. Baker 2006 A new species of *Tetralonia* (*Thygatina*) from India, with notes on the oriental fauna (Hymenoptera: Apidae). – American Museum Novitates 3527: 1-9.
- Engel, M.S. & D. Grimaldi 2005 Evolution of the insects. – Cambridge University Press.
- Engel, M.S. & E. Peñalver 2006 A miocene halictine bee from Rubielos de Mora Basin, Spain (Hymenoptera: Halictidae). – American Museum Novitates 3503: 1-10.
- Engel, M.S., I.A. Hinajosa-Díaz & A.P. Rasnitsyn 2009 A honey bee from the Miocene of Nevada and the biogeography of *Apis* (Hymenoptera: Apidae: Apini). – Proceedings of the California Academy of Sciences, 4th series 60: 23-38.
- Enock, F. 1900 [Stelis aterrima, parasiet in de nesten van *Osmia fulviventris*.] – The Entomologist 33: 134.
- Enslin, E. 1920 Beitrag zur Biologie der *Osmia xanthomelana* K. (*fusciformis* Latr.). – Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie 16: 127-132.
- Enslin, E. 1921 Beiträge zur Kenntnis der Hymenopteren. 1. Biologie von *Rhophites canus* Evers. 2. Nistweise von *Discoelius zonalis* Panz. – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1921: 59-64.
- Enslin, E. 1922 Über Bienen und Wespen aus Nordbayern. – Archiv für Naturgeschichte 88: 233-248.
- Enslin, E. 1925 Beiträge zur Kenntnis der Hymenopteren IV. 7. Die *Rubus*-bewohnenden Osmien Deutschlands. – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1925: 177-210.
- Enslin, E. 1933 Die Bewohner der Brombeerstengel. – Entomologische Jahrbücher 42: 134-148.
- Erler, S. & H.M.G. Lattorff 2010 The degree of parasitism of the bumblebee (*Bombus terrestris*) by cuckoo bumblebees (*Bombus (Psitthyridus) vestalis*). – Insectes Sociaux 57: 371-377.
- Erteld, C. 1998 Untersuchungen zur Wildbienenfauna der Döberitzer Heide, Lebensgemeinschaft an einem *Andrena-vaga*-Nistplatz und Einnischung von *Anthophora bimaculata*, *Dasypoda hirtipes* und *Halictus sexcinctus* (Hymenoptera: Apidae). – Inaugural-Dissertation.
- Esser, J. 2005 Die Seidenbiene *Colletes daviesanus* Smith 1846. – Proefschrift Universität Köln.
- Esser, J., M. Fuhrmann & C. Venne 2010 Rote Liste und Gesamtartenliste der Wildbienen und Wespen (Hymenoptera: Apidae, Crabronidae, Sphecidae, Ampulicidae, Pompilidae, Vespidae, Tiphiidae, Sapygidae, Mutillidae, Chrysidae) Nordrhein-Westfalen. 1. Fassung, Stand November 2009. – Ampulex 2: 5-60.
- Evans, H.E. 1984 Insect biology. A textbook of entomology. – Addison Wesley, Reading, Massachusetts.
- Evertz, S. 1993 Untersuchungen zur interspezifischen Konkurrenz zwischen Honigbienen (*Apis mellifera* L.) und solitären Wildbienen (Hymenoptera, Apoidea). – Proefschrift RWTH Aachen, Shaker-Verlag.
- Eyndhoven, G. L. van 1941 Lets over het voorkomen van mijten op houtbijen. – Entomologische Berichten 10: 324-331.
- Fabre, J.H. 1915 Bramble-bees and others. Dodd, Mead & Co, New York.
- Fain, A., J.-Y. Baugnée & F. Hidvegi 1992 Acariens phorétiques ou parasites récolté sur des Hyménoptères et un Homoptère dans la région de Treignes, en Belgique. – Bulletin et Annales de la Société Royale Belge d'entomologie 128: 335-338.
- Fauna Europaea 2011 Fauna Europaea version 2.4. – www.faunaeur.org.
- Feitz, F., N. Schneider & A. Pauly 2003 Hyménoptères Apocrites nouveaux ou intéressants pour la faune luxembourgeoise (Hymenoptera, Apocrita). – Bulletin de la Société des naturalistes Luxembourgeois 104: 79-88.
- Feitz, F., R. Gloden, E. Melchior & N. Schneider 2006 Wespen und Wildbienen des Naturschutzgebiet 'Baggerweieren' im 'Haff Réimich' Luxemburg (Insecta, Hymenoptera, Aculeata). – Bulletin de la Société des naturalistes Luxembourgeois 106: 75-99.

- Fellendorf, M., C. Mohra & R.J. Paxton 2004 Devastating effects of river flooding to the ground-nesting bee, *Andrena vaga* (Hymenoptera: Andrenidae), and its associated fauna. – Journal of Insect Conservation 8: 311-322.
- Field, J. 1992 Intraspecific parasitism as an alternative reproductive tactic in nest-building wasps and bees. – Biological Review 67: 79-126.
- Field, J. 1996 Patterns of provisioning and iteroparity in a solitary halictine bee, *Lasioglossum (Eylaeus) fratellum* (Pérez), with notes on *L. (E.) calceatum* (Scop.) and *L. (E.) villosulum* (K.). – Insectes Sociaux 43: 167-182.
- Fischer, R.M. 1987 Queen-worker conflict and social parasitism in bumble bees (Hymenoptera: Apidae). – Animal Behaviour 35: 1026-1036.
- Fischer, R.M. 1988 Observations on the behaviours of three European cuckoo bumble bee species (*Psithyrus*). – Insectes Sociaux 35: 341-354.
- Fisher, R.A. 1930 The genetical theory of natural selection. – Clarendon Press, Oxford.
- Flückiger, P.F. 1999 Der Beitrag von Waldrandstrukturen zur regionalen Biodiversität. – Dissertation Philosophisch-Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Basel.
- Foster, R.L. 1992 Nestmate recognition as an inbreeding avoidance mechanism in bumble bees (Hymenoptera: Apidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 65: 238-243.
- Fraberger, R.J. 2005 Bionomie der Sandbiene *Andrena danuvia* Stoeckhert 1950 (Hymenoptera, Andrenidae) und aktuelle Vorkommen in Wien. – Linzer biologische Beiträge 37: 1481-1499.
- Frankie, G.W., S.B. Vinson & R.E. Coville 1980 Territorial behavior of *Centris adani* and its reproductive function in the Costa Rican dry forest (Hymenoptera: Anthophoridae). – Journal of the Kansas Entomological Society 3: 837-857.
- Frankie, G.W., S.B. Vinson, R.W. Thorp, M.A. Rizzardi, M. Tomkins & L.E. Newstrom-Lloyd 2002 Monitoring: an essential tool in bee ecology and conservation. – In: P.G. Kevan & V.L. Imperatriz-Fonseca (red.), Pollinating bees. - The conservation link between agriculture and nature. Ministry of Environment, Brasília: 187-198
- Franzén, M. & S.G. Nilsson 2004 Väddandsbiets *Andrena hattorfiana* och andra hotade vildbins (Hymenoptera, Apoidea) landskapsnyttjande i Stenbrohult, Linnés hembygd. – Entomologisk Tidskrift 125: 1-10.
- Free, J.B. 1993 Insect pollination of crops. – Academic Press Limited, London.
- Frehn, E. & K.-H. Schwammburger 2001 Social parasitism of *Psithyrus vestalis* in free-foraging colonies of *Bombus terrestris* (Hymenoptera: Apidae). – Entomologia Generalis 25: 103-105.
- Freundt, R. 2007 *Halictus scabiosae* (Rossi 1790) am Niederrhein (Hymenoptera: Apidae). – Bembix 24: 7.
- Friese, H. 1882. Beitrag zur Biologie der *Andrena pratensis* Nyl. – Entomologische Nachrichten 8: 317-319.
- Friese, H. 1888 Die Schmarotzerbienen und ihre Wirtthe. – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 3: 847-870.
- Friese, H. 1895 Osmienstudien III. – Entomologische Nachrichten 21: 131-136.
- Friese, H. 1921 Ein lehrreiches Nest von *Andrena* (Sandbiene)? *labilis* K. (Hym.). – Zeitschrift für Wissenschaftliche Insektenbiologie 16: 201-202.
- Friese, H. 1923 Die europäischen Bienen (Apidae): das Leben und Wirken unserer Blumenwespen: eine Darstellung der Lebensweise unserer wilden wie gesellig lebenden Biene nach eigene Untersuchungen für Naturfreunde, Lehrer und Zoologen. – Walter de Gruyter, Berlin.
- Frisch, K. von 1967 The dance language and orientation of bees. – Harvard University Press, Cambridge.
- Frommer, U. 2007 Ergänzungen zur Bienenfauna (Hymenoptera, Apidae) im mittleren Hessen mit Anmerkungen zur Ausbreitung der Sandbienen *Andrena lagopus* (Latr.). – Hessische Faunistische Briefe 26 (2): 17-50.
- Frommer, U. 2008 Grundlagen der Ausbreitung und aktuellen nördlichen Verbreitung der Efeu-Seidenbiene *Colletes hederae* Schmidt & Westrich, 1993 in Deutschland (Hymenoptera: Apidae). – Mitteilungen des Internationalen Entomologischen Vereins 33: 59-74.
- Frommer, U. & H.-J. Flügel 2005 Zur Ausbreitung der Furchenbiene *Halictus scabiosae* (Rossi, 1790) in Mitteleuropa unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Hessen. – Mitteilungen des Internationalen Entomologischen Vereins 30: 51-79.
- Frommer, U. & S. Tischendorf 2006 Die Stechimmenfauna (Hymenoptera, Aculeata) ausgewählter Kalkmagerrasen im Schlüchtern Becken (Hessen) mit Angaben zur nördlichen Arealgrenze und 5 Verbreitungskarten. – Beiträge zur Naturkunde in Osthessen 43: 83-104.
- Fründ, J., K.E. Linsenmair & N. Blüthgen 2010 Pollinator diversity and specialization in relation to flower diversity. – Oikos 119: 1581-1590.
- Gallai, N., J.-M. Salles, J. Settele & B.E. Vaissière 2009 Economic valuation of the vulnerability of world agriculture confronted with pollinator decline. – Ecological Economics 68: 810-821.
- Gammans, N. 2011 The short-haired bumblebee reintroduction project 2009-2011. – http://hymettus.org.uk/downloads/B_subterraneus_Project_report_2011.pdf.
- Garibaldi, L.A., I. Steffan-Dewenter, C. Kremen, J.M. Morales, R. Bommarco, S.A. Cunningham, L.G. Carvalheiro, N.P. Chacoff, J.H. Dudenhofer, S.S. Greenleaf, A. Holzschuh, R. Isaacs, K. Krewnka, Y. Mandelik, M.M. Mayfield, L.A. Morandini, S.G. Potts, T.H. Ricketts, H. Szegénygyorgyi, B.F. Viana, C. Westphal, R. Winfree & A.M. Klein 2011 Stability of pollination services decreases with isolation from natural areas despite honey bee visits. – Ecology Letters 14: 1062-1072.
- Garnery, L., J.M. Cornuet & M. Solignac 1992 Evolutionary history on the honey bee *Apis mellifera* inferred from mitochondrial DNA analysis. – Molecular Evolution 1: 145-154.
- Gary, N.E. 1962 Chemical mating attractants in the queen honey bee. – Science 136: 773-774.
- Gathmann, A. & T. Tscharntke 1999 Landschafts-Bewertung mit Bienen und Wespen in Nisthilfen: Artenspektrum, Interaktionen und Bestimmungsschlüssel. – Veröffentlichungen für Naturschutz und Landschaftspflege Baden-Württemberg 73: 277-305.
- Gathmann, A. & T. Tscharntke 2002 Foraging ranges of solitary bees. – Journal of Animal Ecology 71: 757-764.
- Gathmann, A., H.-J. Greiler & T. Tscharntke 1994 Trap-nesting bees and wasps colonizing set-aside fields: succession and body size, management by cutting and sowing. – Oecologia 98: 8-14.
- Gauld, I. & B. Bolton (red.) 1988 The Hymenoptera. – Oxford University Press, Oxford.
- Gawleta, N., Y. Zimmermann & T. Eltz 2005 Repellent foraging scent recognition across bee families. – Apidologie 36: 325-330.
- Gebhardt, M. & G. Röhr 1987 Zur Bionomie der Sandbienen *Andrena clarkella* (Kirby), *A. cineraria* (L.), *A. fuscipes* (Kirby) und ihrer Kuckucksbienen (Hymenoptera: Apoidea). – Droséra 1987: 89-114.
- Genersch, E., C. Yue, I. Fries, J.R. de Miranda 2006 Detection of deformed wing virus, a honey bee viral pathogen, in bumble bees (*Bombus terrestris* and *Bombus pascuorum*) with wing deformities. – Journal of Invertebrate Pathology 91: 61-63.
- Genise, J.F. 2000 The ichnofamily Celliformidae for *Celliforma* and allied ichnogenera. – Ichnos 7: 267-282.
- Genise, J.F. & T.M. Bown 1996 *Uruguay* Roselli 1938 and *Rosellicinus*, n. ichnogenus: two ichnogenera for clusters of fossil bee cells. – Ichnos 4: 199-217.
- Genise, J.F. & N. Edwards 2003 Ichnotaxonomy, origin, and paleoenvironment of Quaternary insect cells from Fuerteventura, Canary Islands, Spain. – Journal of the Kansas Entomological Society 76: 320-327.
- Genise, J.F. & M. Verde 2000 *Corimbatus fernandezi*: a cluster of fossil bee cells from the late Cretaceous-Early Tertiary of Uruguay. – Ichnos 7: 115-125.
- Genise, J.F., J.C. Sciutto, J.H. Laza, M.G. González & E. Bellosi 2002 Fossil bee nests, coleopteran pupal chambers and tuffaceous paleosols from the Late Cretaceous Laguna Palacios Formation, Central Patagonia (Argentina). – Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 177: 215-235.
- Gerling, D., H.H.W. Velthuis & A. Hefetz 1989 Bionomics of the large carpenter bees of the genus *Xylocopa*. – Annual Review of Entomology 34: 163-190.
- Geurts, R. 1949 Verslag van de maandvergadering op 7 september 1949. – Natuurhistorisch Maandblad 38: 83-84.
- Geurts, R. 1950 Aantekeningen over bijen en wespen in Midden-Limburg I. – Natuurhistorisch Maandblad 39: 105-107.
- Gilbert, F., S. Azmeh, C. Barnard, J. Behnke, S.A. Collins, J. Hurst, D. Shuker & The behavioural ecology field course 2001 Individually recognizable scent marks on flowers made by a solitary bee. – Animal Behaviour 61: 217-229.
- Giovanetti, M., F. Andrietti, A. Martinoli & F. Rigato 1999 Evidence of entrance sharing and subterranean connections in *Andrena agilissima* (Hymenoptera: Andrenidae). – Journal of Insect Behavior 12: 423-431.
- Giovanetti, M., E. Scamoni & F. Andrietti 2003 The multi-entrance system in an aggregation of *Andrena agilissima* (Hymenoptera: Andrenidae). – Ethology, Ecology and Evolution 15: 1-18.
- Gladis, T. 1991 Haltung der Roten Mauerbiene im Tierpark Berlin. – Zoologische Garten 3: 161-171.
- Goff, G. Le 1997 Notes sur la nidification dans la Ferule d'Apoides Anthophoridae et Megachilidae du Roussillon (Hymenoptera, Apoidea). Deuxième partie. – L'Entomologiste 53: 259-269.
- Goff, G. Le 2001 Nidification d'*Hoplitis* (Alcidamea) *claviventris* Thomson; *Stelis ornatula* Klug parasite confirmé d'*H. claviventris*. –

- (Apoidea - Megachilidae - Megachilinae). – L'Entomologiste 57: 81-83.
- Goff, G. le 2003 Une nidification verticale d'*Heriades truncorum* Linnaeus (Hymenoptera; Apoidea; Megachilidae; Osmiini) (Nouvel hôte pour *Chrysis ignita* L.). – L'Entomologiste 59: 201-207.
- Gogala, A. 1999 Bee Fauna of Slovenia: Checklist of species (Hymenoptera: Apoidea). – Scopula 42: 1-79.
- Goka, K., K. Okabe, M. Yoneda & S. Niwa 2001 Bumblebee commercialization will cause worldwide migration of parasitic mites. – Molecular Ecology 10: 2095-2099.
- Gokcezade, J.F., B.-A. Gereben-Krenn, J. Neumayer & H.W. Krenn 2010 Feldbestimmungsschlüssel für die Hummeln Österreichs, Deutschlands und der Schweiz (Hymenoptera, Apidae). – Linzer biologische Beiträge 42: 5-42.
- Goloebnitsjaja, L.B. & P.G. Moskalenko 1991 Osobennosti biologii ptsjeli *Halicus zonulus* Smith (Hymenoptera, Halictidae). – Entomologicheskoe Obozreniye 70: 361-366.
- Gonzalez, V.H. 2008 Phylogeny and classification of the bee tribe megachilini (Hymenoptera: Apoidea, Megachilidae), with emphasis on the genus *Megachile*. – Proefschrift, University of Kansas.
- Gonzalez, V.H., T. Griswold, C.J. Praz & B.N. Danforth 2012 Phylogeny of the bee family Megachilidae (Hymenoptera: Apoidea) based on adult morphology. – Systematic Entomology 37: 261-286.
- Goodman, L. 2003 Form and Function in the Honey Bee. – International Bee Research Association.
- Gould, J.L. & C.G. Gould 1992 De honingbij. Een samenleving van kleine giganten. – Natuur en Techniek, Maastricht / Brussel.
- Goulson, D. 2003 Bumblebees. Their behaviour and ecology. – Oxford University Press.
- Goulson, D. 2010 Bumblebees. Their behaviour and ecology. – Oxford University Press. [herziene editie.]
- Goulson, D., G.C. Lye & B. Darvill 2008 Decline and conservation of bumblebees. – Annual Review of Entomology 53: 191-208.
- Goverde, M., B. Baur, A. Erhardt 2002 Small-scale habitat fragmentation effects on pollinator behavior: experimental evidence from the bumblebee *Bombus veteranus* on calcareous grassland. – Biological Conservation 104: 293-299.
- Graenicher, S. 1927 On the biology of the parasitic bees of the genus *Caelioxys* (Hymen., Megachilidae). – Entomological News 38: 231-235, 273-276.
- Grandi, G. 1934 Contributi alla conoscenza degli imenotteri melliferi predatori xiii. – Bollettino del Laboratorio di entomologia del Istituto superiore Agrario di Bologna 7: 1-144.
- Grandi, G. 1954 Contributi alla conoscenza degli Imenotteri Aculeati XXVI. – Bollettino dell'Istituto di Entomologia della Università di Bologna 20: 81-255.
- Grandi, G. 1961 Studi di un entomologo sugli Imenotteri superiori. – Bollettino dell'Istituto di Entomologia dell'Università di Bologna 25: 1-659.
- Gravendeel, B. 2008 Fossiele bestuiver dateert orchideeenfamilie. – Entomologische Berichten 68: 42-44.
- Greenberg, L. 1982 Year-round culturing and productivity of a sweat bee, *Lasioglossum zephyrum* (Hymenoptera: Halictidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 55: 13-22.
- Greenleaf S.S. & C. Kremen 2006 Wild bees enhance honey bees' pollination of hybrid sunflower. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 103: 13890-13895.
- Greenleaf, S.S., N.M. Williams, R. Winfree & C. Kremen 2007 Bee foraging ranges and their relationship to body size. – Oecologia 153: 589-96.
- Gries, M. & N. Koeniger 1996 Straight forward to the queen: pursuing honeybee drones (*Apis mellifera* L.) adjust their body axis to the direction of the queen. – Journal of Comparative Physiology A 179: 539-544.
- Grimaldi, D. 1999 The co-radiations of pollinating insects and angiosperms in the Cretaceous. – Annals of the Missouri Botanical Garden 86: 373-406.
- Grissell, E.E. 2007 Torymidae (Hymenoptera: Chalcidoidea) associated with bees (Apoidea), with a list of chalcidoid bee parasitoids. – Journal of Hymenoptera Research 16: 234-265.
- Groot, W. de 1971 Waarnemingen aan Hymenoptera-nesten. – Entomologische Berichten 31: 168-175.
- Groot, W. de 1974 De biologie van de Rode metselbij. – Natura 71: 50-54.
- Grozdanić, S. 1966 Nouvelles recherches concernant certaines espèces du genre *Halicus* (Hymenoptera). – Zbornik radova Instituta biologija Istrazivanja 10 (15): 1-29.
- Grünwaldt, W. 1979 Die Postglaziale Besiedlung Mitteleuropas durch die Bienengattung *Andrena* F. (Hymenoptera, Apoidea). – Verhandlungen des VII Internationalen Symposium Entomofaunistik Mitteleuropas, Leningrad (1977): 206-208.
- Grünwaldt, W. & E. Grünwaldt 1939 Zur Verbreitung und Ökologie von *Andrena fulvago* Chr. (Hym. Apid.). – Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga 63: 97-98.
- Guichard, K.M. 1974 *Colletes halophilus* Verhoeff (Hym. Apidae) and its *Epeorus* parasite at Swanscombe in Kent, with a key to the British species of *Colletes* Latreille. – Entomologist's Gazette 25: 195-199.
- Guldenmond, J., J. Pijfers & E. den Belder 2007 De betekenis van agrarisch natuurgeheer voor bijen en wespen op een melkveebedrijf in de Graafschap. – Entomologische Berichten 67: 198-203.
- Günther, R. 1997 Beobachtungen zur Mohnbiene (*Osmia papaveris*). – Bembix 8 (23): 22-30.
- Gurr, L. 1957 Bumble bee species present in the South Island of New Zealand. – New Zealand Journal of Science and Technology (A) 38: 997-1001.
- Gusenleitner, F. 1983 Nestanlagen von *Andrena fulva* (Müller, 1776) im Stadtzentrum von Linz. – Naturkundliches Jahrbuch der Stadt Linz 29: 129-141.
- Gusenleitner, F. & M. Schwarz 2002 Weltweite Checkliste der Bienengattung *Andrena* mit Bemerkungen und Ergänzungen zu paläarktischen Arten (Hymenoptera, Apidae, Andreninae, Andrena). Entomofauna, Supplement 12: 1-1280.
- Gusenleitner, F., M. Schwarz, J.S. Ascher & E. Scheuchl 2005 Korrekturen und Nachträge zu Gusenleitner & Schwarz (2002): 'Weltweite Checkliste der Bienengattung *Andrena* mit Bemerkungen und Ergänzungen zu paläarktischen Arten (Hymenoptera, Apidae, Andreninae, Andrena)'. – Entomofauna 26: 437-472.
- Haan, J.H.H. de 1949 De Blauwe houtbij, *Xylocopa violacea* (L.) Latr. – Natuurhistorisch Maandblad 38: 12-17.
- Haan, J.H.H. de 1952 De blauwe houtbij, *Xylocopa violacea* (L.) Latr. 'inheems' te Weert. – Natuurhistorisch Maandblad 41: 97-102.
- Haas, A. 1949 Gesetzmäßiges Flugverhalten der Männchen von *Pithyrus silvestris* Lep. und einiger solitärer Apiden. – Zeitschrift für Vergleichende Physiologie 31: 671-683.
- Haas, A. 1960 Vergleichende Verhaltensstudien zum Paarungsschwarm solitärer Apiden. – Zeitschrift für Tierpsychologie 17: 402-416.
- Haas, A. 1967 Vergleichende Verhaltensstudien zum Paarungsschwarm der Hummeln (*Bombus*) und Schmarotzerhummeln (*Pithyrus*). 1. Teil. – Zeitschrift für Tierpsychologie 24: 257-277.
- Hachfeld, G. 1926 Zur Biologie der *Trachusa byssina* Pz. (Hym., Apid., Megach.). – Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie 21: 63-84.
- Hachfeld, G. 1928 Über die Biologie und Metamorphose einer bei *Trachusa serratulae* Pz. schmarotzenden Meloide. – Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie 23: 177-190.
- Haeseler, V. 1970 Zur Wirtswahl des *Pithyrus rupestris* (Fabr.) (Hymenoptera: Apidae). – Faunistisch Ökologische Mitteilungen 3: 296-298.
- Haeseler, V. 1974 Markierungsergebnisse und Beobachtungen an Völkern (insbesondere jungen Königinnen) von *Bombus terrestris* L. (Hym. Apidae) in Schleswig-Holstein (BRD). – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 101: 397-416.
- Haeseler, V. 1976 Zur Aculeatenfauna der Nordfriesischen Insel Amrum (Hymenoptera). – Schriften des naturwissenschaftlichen Vereins für Schleswig-Holstein 46: 59-78.
- Haeseler, V. 1977 Für die Bundesrepublik Deutschland neue und seltene Hautflügler (Hymenoptera: Aculeata). – Drosera 1977: 21-28.
- Haeseler, V. 1978 Zur Fauna der aculeaten Hymenopteren der Nordseeinsel Mellum. Ein Beitrag zur Besiedlung küstennaher Inseln. – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 105: 368-385.
- Haeseler, V. 1980 *Megachile analis* Nylander, ein Nektarrauber an den Blüten von *Erica tetralix* Linnaeus (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae). – Zoologischer Anzeiger 205: 273-279.
- Haeseler, V. 1982a Ameisen, Wespen und Bienen als Bewohner gepflasterter Bürgersteige, Parkplätze und Straßen (Hymenoptera: Aculeata). – Drosera 1982: 17-32.
- Haeseler, V. 1982b Zur Bionomie der Küstendünen bewohnenden Biene *Osmia maritima* Friese (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae). – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 109: 117-144.
- Haeseler, V. 1984 *Mimumesa sibiricana* R. Bohart, eine für die Bundesrepublik Deutschland neue Grabwespe, und weitere für Norddeutschland seltene Hautflügler (Hymenoptera: Aculeata s.l.). – Drosera 1984: 103-116.
- Haeseler, V. 1990 Wildbienen der ostfriesischen Inseln Norderney (Hymenoptera: Apoidea). – Faunistisch-Ökologische Mitteilungen 6: 125-146.

- Hagen, E. von & A. Aichhorn 2003 Hummeln: bestimmen, ansiedeln, vermehren, schützen. – Fauna Verlag 5: 1-327.
- Hagler, J.R. & C.G. Jackson 2001 Methods for marking insects: current techniques and future prospects. – Annual Review of Entomology 46: 511-543.
- Hallmen, M. 1991 Einige beobachtungen zum flugverhalten von Drohnen an einer kolonie der Solitärbiene *Andrena vaga* Panzer (Hymenoptera: Andrenidae). – Nachrichten des Entomologischen Vereins Apollo 12: 107-120.
- Hallmen, M. 1993 Eine kolonie der wildbienenart *Andrena flavipes* Panzer Nahe des Naturschutzgebietes 'Am Berger Hang' (Hymenoptera, Apoidea, Andrenidae). – Hessische Faunistische Briefe 13 (1): 1-5.
- Hallmen, M. & J.F.N. van Leeuwen 1990 Die Bedeutung von Eichen (*Quercus* spec.) für eine Population der Solitärbiene *Osmia rufa* L. im Raum Hanau. – Mitteilungen des Internationalen Entomologischen Vereins e.V. Frankfurt am Main 15: 79-89.
- Hallmen, M. & J.F.N. van Leeuwen 1991 Das Pollensammelverhalten der Solitärbiene *Andrena vaga* Panzer im Naturschutzgebiet 'Am Berger Hang' im Osten von Frankfurt am Main (Hymenoptera: Andrenidae). – Luscinia 47: 77-87.
- Ham, R.W.J.M. van der, J.P. Kaas, J.D. Kerkvliet & A. Neve 1999 Pollenanalyse. Stuifmeelonderzoek van honing voor imkers, scholen en laboratoria. – Stichting Landelijk Proefbedrijf voor Insektenbestuiving en Bijenhouderij Ambrosiushoeve, Hilvarenbeek.
- Hamilton, W.D. 1964 The genetical evolution of social behaviour I and II. – Journal of Theoretical Biology 7: 1-52.
- Harder, L.D. 1986 Influences on the density and dispersion of bumble bee nests (Hymenoptera: Apidae). – Holarctic Ecology 9: 99-103.
- Harris, R.A. 1979 A glossary of surface sculpturing. – Occasional Papers in Entomology 28. State of California, Department of Food and Agriculture, Division of Plant Industry, Sacramento.
- Hasiotis, S.T. & T. Demko 1995 Triassic hymenopterous nests: insect eusociality predates Angiosperm plants. – Rocky Mountain Section, Geological Society of America Regional Meeting 27 (4): 13.
- Hasiotis, S.T., T.M. Bown, P.T. Kay, R.F. Dubiel, and T.M. Demko 1996 The ichnofossil record of hymenopteran nesting behavior from Mesozoic and Cenozoic pedogenic and xylic substrates: example of relative stasis. – North American Paleontological Convention, NAPC-96, Washington, DC.
- Hausl-Hofstätter, U. 2007 Bemerkenswerte *Megachile*-Arten aus der Steiermark (Hymenoptera, Apoidea, Megachilidae). – Joannea Zooligica 9: 15-20.
- Have, T.M. van der, J.J. Boomsma & S.B.J. Menken 1988 Sex investment ratios and relatedness in the monogynous ant *Lasius niger* (L.). Evolution 42: 160-172.
- Hedicke, H. 1940 Ueber paläarktische Apiden (Hym.). II. 2. Einige Apiden aus Ost-Tibet. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für naturforschender Freunde zu Berlin 1939: 347-349.
- Hefetz, A., H.M. Fales & S.W.T. Batra 1979 Natural polyesters: DuFour's gland macrocyclic lactones form brood cell lamiesters in *Colletes* bees. – Science 204: 415-417.
- Heide, A. von der 1992 Zur Bionomie von *Lasioglossum (Evylaeus) frattellum* (Pérez), einer Furchenbiene mit ungewöhnlich langlebigen Weibchen (Hymenoptera, Halictinae). – Drosera 1992: 171-188.
- Heinrich, B. 1979 Bumblebee Economics. – Harvard University Press, Cambridge & London.
- Heitmans, W.R.B. 2007 Sachembijenoliekevers tussen de geraniums. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 26: 71-72.
- Helsdingen, P. van 2008 Het begin van de eis-tijd. – In: R. Kleukers, M. Berg & W. van Strien (red.), Passie voor kleine beestjes, 33,3 jaar Stichting eis-Nederland. eis-Nederland, Leiden: 10-14.
- Hennig, W. 1966-1976 63a Anthomyiidae. – In: E. Lindner (red.), Die Fliegen der Paläarktischen Region Schweizerbart, Stuttgart 7 (1): i-lxx, i-974, i-cxiv.
- Hennig, W. 1969 Die Stammesgeschichte der Insekten. – Senckenberg Buch 49. Waldemar Kramer & Co., Frankfurt am Main.
- Henry, M., M. Béguin, F. Requier, O. Rollin, J.-F. Odoux, P. Aupinel, J. Aptel, S. Tchamitchian & A. Decourtey 2012 A common pesticide decreases foraging success and survival in honey bees. – Science 336: 348-350.
- Hepburn, H.R. & S.E. Radloff 2011 Biogeography. – In: R. Hepburn & S.E. Radloff (red.), Honeybees in Asia. Springer-Verlag, Berlin: 51-67.
- Hermans, J.T. 1995 De Blauwzwarte houtbij weer in Midden-Limburg waargenomen. – Natuurhistorisch Maandblad 84: 70-73.
- Herrmann, M. 1996 Waldränder als Nisthabitat für Bienen. – Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart 1996: 26-27.
- Herrmann, M. 2006 Wirtsbindung und Habitate der Blutbiene *Sphaeropthalma ruficrus*. – Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart (6-8.10.2006), Dr. Till Osten, Stuttgart: 47-48.
- Herrmann, K. & D. Doczkal 1999 Schlüssel zur Trennung der Zwillingarten *Lasioglossum sexstrigatum* (Schenck, 1870) und *Lasioglossum sabulosum* (Warncke, 1986) (Hym. Apidae). – Entomologische Nachrichten und Berichte 43: 33-40.
- Herrmann, F., C. Westphal, R.F.A. Moritz & I. Steffan-Dewenter 2007 Genetic diversity and mass resources promote colony size and forager densities of a social bees (*Bombus pascuorum*) in agricultural landscapes. – Molecular Ecology 16: 1167-1178.
- Hirashima, Y. 1977 Revision of the Japanese species of *Nesopropolis*, with descriptions of two new species (Hymenoptera, Colletidae, Hyaleus). – Esekia 10: 21-43.
- Hobbs, G.A. 1964 Phylogeny of bumble bees based on brood-rearing behaviour. – Canadian Entomologist 96: 115-116.
- Hoehn, P., T. Tscharntke, J.M. Tylianakis & I. Steffan-Dewenter 2008 Functional group diversity of bee pollinators increases crop yield. – Proceedings of the Royal Society B, Biological Sciences 275: 2283-2291.
- Hoffer, E. 1889 Die Schmarotzerhummeln Steiermarks. Lebensgeschichte und Beschreibung derselben. – Mitteilungen des naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark 25 [1888]: 82-158.
- Hoffmann, F. 2005 Biodiversity and pollination. Flowering plants and flower-visiting insects in agricultural and semi-natural landscapes. – Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Hoffmann, F. & M. Kwak 2008 Het belang van biodiversiteit voor bestuiving. – Landschap 25: 129-131.
- Hogendoorn, K. & R. Leys 1997 Life-cycle of *Halictus rubicundus* Christ (Hymenoptera: Halictidae) in The Netherlands: comparison of two populations. – Journal of the Kansas Entomological Society 70: 347-352.
- Hogendoorn, K., S. Coventry & M.A. Keller 2007 Foraging behaviour of a blue banded bee, *Amegilla chlorocyanea* in greenhouses: implications for use as tomato pollinators. – Apidologie 38: 86-92.
- Hol, W.A. 1996 Verbeterde nestblokken voor wespen en bijen (Hymenoptera: Aculeata). – Entomologische Berichten 56: 81-87.
- Hölldobler, B. 1977 Communication in social Hymenoptera – In: T.A. Sebeok (red.), How animals communicate. Bloomington, Indiana University Press: 418-471.
- Holm, S.N. 1966 The utilization and management of bumble bees for red clover and alfalfa seed production. – Annual Review of Entomology 11: 155-182.
- Holm, S.N. & J.P. Skou 1972 Studies on trapping, nesting, and rearing of some *Megachile* species (Hymenoptera, Megachilidae) and on their parasites in Denmark. – Entomologica Scandinavica 3: 169-180.
- Holthuis, L.B. 1995 Rijksmuseum van Natuurlijke Historie 1820-1958. – Nationaal Natuurhistorisch Museum, Leiden.
- Honk, C. van, P.-F. Röseler, H. Velthuis & M. Malotaux 1981 The conquest of a *Bombus terrestris* colony by a *Psithyrus vestalis* female. – Apidologie 12: 57-67.
- Höppner, H. 1899 *Epeorus similis* nov. sp. – Entomologische Nachrichten 23: 355-356.
- Höppner, H. 1901 Weitere Beiträge zur Biologie nordwestdeutscher Hymenopteren. I. *Eucera difficilis* (Duf.) Pérez. – Allgemeine Zeitschrift für Entomologie 6 (3): 33-35.
- Höppner, H. 1904 Zur Biologie der *Rubus*-Bewohner. – Allgemeine Zeitschrift für Entomologie 7/8: 129-134.
- Houston, T.F. & R.W. Thorp 1984 Bionomics of the bee *Stenotritus greavesi* and ethological characteristics of Stenotritidae (Hymenoptera). – Records of the Western Australian Museum 11: 375-385.
- Hovorka, O., K. Urbanova & I. Valterova 1998 Premating behavior of *Bombus confusus* males and analysis of their labial gland secretion. – Journal of Chemical Ecology 24: 183-193.
- Hui, L.H. 1916 The habits and life-history of *Hylemyia grisea* Fall., an anthomyiid fly new to the Scottish fauna. – The Scottish Naturalist 49: 13-20.
- Hurd, P.D. & J.S. Moure 1961 Some notes on sapsugid parasitism in the nests of carpenter bees belonging to the genus *Xylocopa* Latreille. – Journal of the Kansas Entomological Society 34: 19-22.
- Hymettus 2010 Help save the bumblebee... get more buzz from farming. – [http://hymettus.org.uk/downloads/Info_sheets_2010/Garden%20buzz6\[1\].pdf](http://hymettus.org.uk/downloads/Info_sheets_2010/Garden%20buzz6[1].pdf)
- Ings, T.C., N.L. Ward & L. Chittka 2006 Can commercially imported bumblebees out-compete their native conspecifics? – Journal of Applied Ecology 43: 940-948.
- Iwata, K. 1976 Evolution of instinct. Comparative ethology of Hymenoptera. – Amerind Publishing, New Delhi.
- Iwata, K. & S.F. Sakagami 1966 Gigantism and dwarfism in bee eggs in relation to the modes of life, with notes on the number of ovarioles. – Japanese Journal of Ecology 16: 4-16.

- Jacob-Remacle, A. 1990 Étude des nids d'*Osmia cornuta* (Latreille, 1805) et d'*Osmia rufa* (Linné, 1758) (Hymenoptera Apoidea: Megachilidae). – Notes Fauniques de Gembloux 22: 49-64.
- Jacobi, B. 1997 Beinarbeit statt Füllerspiel – Beobachtungen und Gedanken zur Kopulation der Pelzbienen. – *Bembix* 9: 22-24.
- Jacobi, B. 2005 Beinarbeit und Fühlerspiel: Das Paarungsverhalten von *Melecta albifrons*. – *Bembix* 20: 6-10.
- Jacobusse, C. 2001 Wespbijen in Zeeland. – *Zeeuws Landschap* 17 (3): 13-15.
- Jaffé, R., V. Dietemann, M.H. Allsopp, C. Costa, R.M. Crewe, R. Dall'Olio, P. De la Rúa, M.A.A. El-Niweiri, I. Fries, N. Kezic, M.S. Meusel, R.J. Paxton, T. Shaibi, E. Stolle & R.F.A. Moritz 2010 Estimating the density of honeybee colonies across their natural range to fill the gap in pollinator decline censuses. – *Conservation Biology* 24: 583-593.
- Jakubzik, A. & K. Cölln 2007 *Coelioxys alata* Förster, 1853, ein Wiederfund auf dem Territorium von Nordrhein-Westfalen nach über 100 Jahren. – *Bembix* 25: 14-16.
- Janvier, H. 1972 Note sur les *Hylaeus* de l'île d'Oléron, avec la description d'une espèce nouvelle (Hym. Apidae). – *L'Entomologiste* 28: 107-114.
- Janvier, H. 1978 Comportement hivernal d'*Andrena cingulata* F. – Cahiers de Naturalistes (N.S.) 33 [1977] (1): 1-13.
- Janzon, L.A. & B.G. Svensson 1984 Aculeate Hymenoptera from a sandy area on the island of Öland, Sweden. – *Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis* 3: 181-188.
- Jean, R.P. 2005 Quantifying a rare event: pollen theft by honey bees from bumble bees and other bees (Apoidea: Apidae, Megachilidae) foraging at flowers. – *Journal of the Kansas Entomological Society* 78: 172-175.
- Jensen, P.D., K.M. O'Neill, J.F. O'Neill & R.S. Miller 2007 Biological notes on *Heriades carinatus* Cresson, *Heriades leavitti* Crawford, and *Heriades variolosus* (Cresson) (Hymenoptera: Megachilidae). – *Proceedings of the Entomological Society of Washington* 109: 249-252.
- Jeswiet, J. & J.A. Lodewijk 1904 Piet Haan. – *De Levende Natuur* 9: 120-124.
- Jonge, J.T. de 1984 Opmerkelijke insecten in en om gebouwen in 1983. – *Entomologische Berichten* 44: 151-153.
- Kalkman, V.J. (red.) 2008 De soorten van het leefgebiedenbeleid. – EIS-Nederland, Leiden.
- Kalkman, V.J., L. van Duuren, A.W. Gmelig Meyling & B. Odé 2010 Veranderingen in de Nederlandse biodiversiteit. – In: J. Noordijk, R.M.J.C. Kleukers, E.J. van Nieuwerken & A.J. van Loon (red.), De Nederlandse biodiversiteit. Nederlandse Fauna 10. Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 339-354.
- Kamm, D.R. 1974 Effects of temperature, day length, and number of adults on the sizes of cells and offspring in a primitively social bee (Hymenoptera: Halictidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 47: 8-18.
- Käpylä, M. 1978 Foraging distance of a small solitary bee, *Chelostoma maxillosum* (Hymenoptera, Megachilidae). – *Annales Entomologici Fennici* 44: 63-64.
- Katayama, E. 1989 Comparative studies on the egg-laying habits of some Japanese species of bumblebees. – *Entomological Society of Japan, Occasional Publications* 2: 1-161.
- Kay, P.T., D. King & S.T. Hasiotis 1997 Petrified Forest National Park Upper Triassic trace fossils yield biochemical evidence of phylogenetic link to modern bees (Hymenoptera: Apoidea). – *Geological Society of America National Meeting*, Salt Lake City, 29 (6): 102.
- Keasari, T. 2010 Large carpenter bees as agricultural pollinators. – *Psyché* 2010, doi: 10.1155/2010/927463.
- Keil, P., J.C. Biesmeijer, A. Barendregt, M. Reemer & W.E. Kunin 2010 Biodiversity change is scale-dependent: an example from Dutch and UK hoverflies (Diptera: Syrphidae). – *Ecography* 34: 392-401.
- Kettner, F.W. 1947 *Andrena synadelphe* Perk. (Hym., Apidae). – *Bombus*: 176.
- Kettner, F.W. 1968 Gemeinschaftbau bei solitären Bienen (Hym. Apidae). – *Bombus* 2(43): 172.
- Kim, M.L., C.W. Kim & C.S. Kim 1990 Systematic study of genus *Andrena* (Andrenidae; Hymenoptera) from Korea. II. Subgenus *Gymnandrena*. – *Entomological Research Bulletin* 16: 1-10.
- Kimsey, L.S. & R.M. Bohart 1990 The Chrysidid Wasps of the world. – Oxford University Press, Oxford, New York, Toronto.
- Kirby, W. 1802 Monographia Apum Angliae. – J. Raw, Ipswich.
- Kirchner, W.H. 1993 Acoustical communication in honeybees. – *Apidologie* 24: 297-307.
- Kirk, W.D.J. 1994 A colour guide to pollen loads of the honey bee. – Bee Research Association, Cardiff, Engeland.
- Kleefsman, W. 2002 Massale hommelsterfte onder lindes. Giftige nectar of honderdood door voedselconcurrentie? – Rijksuniversiteit Groningen, Wetenschapswinkel Biologie rapport 57: 1-32.
- Kleijn, D. & I. Raemakers 2008 A retrospective analysis of pollen host plant use by stable and declining bumble bee species. – *Ecology* 89: 1811-1823.
- Kleijn, D. & I.P. Raemakers 2012 Waardplantvoorkleur van hommels: terugkijken in de tijd. – *Entomologische Berichten* 72: 21-35.
- Klein, A.-M., B.E. Vaissiere, J.H. Cane, I. Steffan-Dewenter, S.A. Cunningham, C. Kremen & T. Tscharntke 2007 Importance of pollinators in changing landscapes for world crops. – *Proceedings of the Royal Society B, Biological Sciences* 274: 303-313.
- Knerer, G. 1968 Zur Bienenfauna Niederösterreichs: die Unterfamilie Halictinae. – *Zoologischer Anzeiger* 181: 82-117.
- Knerer, G. 1980a Biologie und Sozialverhalten von Bienenarten der Gattung *Halictus* Latreille. – *Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere* 107: 511-536.
- Knerer, G. 1980b *Panurgus calcaratus* Scopoli (Hymenoptera; Andrenidae), eine kommunale Biene in Europa. – *Zoologischer Anzeiger* 204: 64-68.
- Knerer, G. 1981 Biologie von vier kleinen *Evyulaeus*-Arten im Mittelmeergebiet. – *Zoologischer Anzeiger* 206: 2-10.
- Knerer, G. 1983 The biology and social behaviour of *Evyulaeus linearis* (Schenck) (Apoidea; Halictinae). – *Zoologischer Anzeiger* 211: 177-186.
- Knerer, G. & C. Plateaux-Quéné 1967 Usurpation de nids étrangers et parasitisme facultatif chez *Halictus scabiosae* (Rossi) (Insecte Hyménoptère). – *Insectes Sociaux* 14: 47-50.
- Knight, G. 1995 The connection between *Meloe proscarabaeus* and *Anthophora retusa* along the Pembrokeshire coast. – *Bulletin of the Amateur Entomological Society* 54: 222-226.
- Knight, M.E., A.P. Martin, S. Bishop, J.L. Osborne, R.J. Hale, R.A. Sanderson & D. Goulson 2005 An interspecific comparison of foraging range and nest density of four bumblebee (*Bombus*) species. – *Molecular Ecology* 14: 1811-1820.
- Knight, M.E., J.L. Osborne, R.A. Sanderson, R.J. Hale, A.P. Martin & D. Goulson 2009 Bumblebee nest density and the scale of available forage in arable landscapes. – *Insect Conservation and Diversity* 2: 116-124.
- Kocourek, M. 1966 Prodromus der Hymenopteren der Tschechoslowakei 9: Apoidea 1. – *Acta Faunistica Entomologica Musei Nationalis Pragae*, supplement 12: 1-122.
- Koeniger, G. 1988 Mating behavior of honey bees. – In: G.R. Needham et al. (red.), Africanized honey bees and bee mites. – Ellis Horwood, Chichester: 167-172.
- Koeniger, G., N. Koeniger & M. Phiancharoen 2011b Comparative reproductive biology of honeybees. – H.R. Hepburn & S.E. Radloff (red.), Honeybees of Asia. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg: 159-206.
- Koeniger, N. & G. Koeniger 1991 An evolutionary approach to mating behaviour and drone copulatory organs in *Apis*. – *Apidologie* 22: 581-590.
- Koeniger, N., G. Koeniger & D. Smith 2011a Phylogeny of the genus *Apis*. – In: H.R. Hepburn & S.E. Radloff (red.), Honeybees of Asia. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg: 23-50.
- Kohler, F., J. Verhulst, E. Knop, F. Herzog & D. Kleijn 2007 Indirect effects of grassland extensification schemes on pollinators in two contrasting European countries. – *Biological Conservation* 135: 302-307.
- Kohler, F., J. Verhulst, R. van Klink & D. Kleijn 2008 At what spatial scale do high-quality habitats enhance the diversity of forbs and pollinators in intensively farmed landscapes? – *Journal of applied Ecology* 45: 753-762.
- Kok, F. & J. Smit 2010 Het bijenrijk van het Tolkamerdijkje. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 31: 24-31.
- Kornmilch, J.-C. 1995 *Stelis minuta* bei *Chelostoma fuliginosum*. – *Bembix* 4: 18-19.
- Koornneef, J. 1925 Losse aanteekeningen over Hymenoptera I. – *Entomologische Berichten* 6: 357-365.
- Koornneef, J. 1930 Losse aanteekeningen over Hymenoptera II. – *Tijdschrift voor Entomologie* 73: xliii-li.
- Kosior, A., W. Celary, P. Olejniczak, J. Fijal, W. Król, W. Solarz & P. Plonka 2007 The decline of the bumble bees and cuckoo bees (Hymenoptera: Apidae; Bombini) of Western and Central Europe. – *Oryx* 41: 79-88.
- Koster, A. 1981 *Hylaeus bipunctatus* and its relation to *Reseda* in the Netherlands (Hym., Apoidea). – *Nieuwsbrief European Invertebrate Survey-Nederland* 10: 45-46.
- Koster, A. 1986 Het genus *Hylaeus* in Nederland (Hymenoptera, Colletidae). – *Zoologische Bijdragen* 36: 1-120.
- Koster, A. 1998 Honingbijen en wilde bijen zijn concurrenten. – *Bijen* 7: 265-269.

- Koster, A. 2000 Wilde bijen in het stedelijk groen. – Alterra-rapport 48: 1-220.
- Kraker, K. de 2008 Het raadsel van Ooltgensplaat. – *Sterna* 53: 56-59.
- Kraus, F.B., S. Weinhold & R.F.A. Moritz 2008 Genetic structure of drone congregations of the stingless bee *Scaptotrigona mexicana*. – *Insectes Sociaux* 55: 22-27.
- Kreutzweiser, D.P., K.P. Good, D.T. Chartrand, T.A. Scarr & D.G. Thompson 2008 Toxicity of the systemic insecticide Imidacloprid to forest stream insects and microbial communities. – *Bulletin of environmental contamination and toxicology* 80: 211-214.
- Krombein, K.V. 1967 Trap-nesting wasps and bees: life histories, nests, and associates. – Smithsonian Press, Washington.
- Krombein, K.V. & B.B. Norden 2001 Notes on trap-nesting Sri Lankan wasps and bees (Hymenoptera: Vespidae, Pompilidae, Sphecidae, Colletidae, Megachilidae). – Proceedings of the Entomological Society of Washington 103: 274-281.
- Kros, W., B.J. de Haan, R. Bobbink, J.A. van Jaarsveld, J.G.M. Roeleofs & W. de Vries 2008 Effecten van ammoniak op de Nederlandse natuur. – Alterra-rapport 1698: 1-131.
- Krüger, E. 1951 Über die Bahnlüge der Männchen der Gattungen *Bombus* und *Psithyrus* (Bombidae Hymenopt.). – *Zeitschrift für Tierpsychologie* 8: 61-75.
- Krunić, M., L. Stanislavjević, M. Pinzauti & A. Felicoli 2005 The accompanying fauna of *Osmia cornuta* and *Osmia rufa* and effective measures of protection. – *Bulletin of Insectology* 58: 141-152.
- Kruseman, G. 1942 *Psithyrus norvegicus* Sp. Schn. fauna nov. spec. Vertrag 97e zomer vergadering NEV. – *Tijdschrift voor Entomologie* 85: lix-lx.
- Kruseman, G. 1947 Tabellen tot het bepalen van de Nederlandsche soorten der genera *Bombus* Latr. en *Psithyrus* Lep. – *Tijdschrift voor Entomologie* 88: 173-188.
- Kugler, H. 1972 Zur Bestäubung von *Salvia sclarea* L. durch Holzbienen (*Xylocopa violacea* L.). – *Österreichische Botanische Zeitschrift* 120: 77-85.
- Kuhlmann, M. 1997 Zum taxonomischen Status von *Nomada goedeniana* (Kirby, 1802) und *Nomada succincta* Panzer, 1798 (Hymenoptera, Apidae). – *Entomofauna* 18: 521-528.
- Kuhlmann, M. 2000 Katalog der paläarktischen Arten der Bienengattung *Colletes* Latr. mit Lectotypenfestlegungen, neuer Synonymie und der Beschreibung von zwei neuen Arten (Hymenoptera: Apidae: Colletinae). – *Linzer biologische Beiträge* 32: 155-193.
- Kuhlmann, M. 2003 Zur Kenntnis paläarktischer Bienen der Gattung *Colletes* Latr. mit Beschreibung neuer Arten (Hymenoptera: Apidae: Colletinae). – *Linzer biologische Beiträge* 35: 723-746.
- Kuhlmann, M. 2005 Symposium *Colletes halophilus* & *Epeolus tarsalis* ssp. *rozenburgensis*; Lectures vol 1 Michael Kuhlmann en Stuart Roberts. – Stichting Het Zeeuwse Landschap, Wilhelminadorp. [CD-ROM]
- Kuhlmann, M. 2006 Scopa reduction and pollen collecting of bees of the *Colletes fasciatus*-group in the winter rainfall area of South Africa (Hymenoptera: Colletidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 79: 165-175.
- Kuhlmann, M., G. Else, A. Dawson & D.L.J. Quicke 2007 Molecular, biogeographical and phenological evidence for the existence of three western European sibling species in the *Colletes succinctus* group (Hymenoptera: Apidae). – *Organisms, Diversity & Evolution* 7: 155-165.
- Kuhlmann, M., E.A.B. Almeida, N. Laurence & D.L.J. Quicke 2009 Molecular phylogeny and historical biography of the bees genus *Colletes* Latreille, 1802 (Hymenoptera: Apiformes: Colletidae), based on mitochondrial coI and nuclear 28S sequence data. – *Insect Systematics & Evolution* 40: 291-318.
- Kühnen, J. 2010 Bijenmassa. – *HymenoVaria*, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 1: 10-11.
- Kühnen, J. 2012 Nesten van de donkere rimpelrug, *Andrena bimaculata*, in een geploegde akker - enkele observaties. – *Entomologische Berichten* 72: 59-62.
- Kuijken, P. 2004 Opmerkelijke vangsten/waarnemingen in en rond de Amsterdamsse Waterleidingduinen in 2004. – *Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 20: 56-58.
- Kukuk, P. 1985 Evidence for an antiaphrodisiac in the sweat bee *Lasioglossum (Dialictus) zephyrum*. – *Science* 227: 656-657.
- Kullenberg, B., H. Büel & B. Tkalcú 1984 Übersicht von Beobachtungen über Besuche von *Eucera-* und *Tetralonia*-Männchen auf *Ophrys*-Blüten (Orchidaceae). – *Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis*, Ser. V, C, 3: 27-39.
- Kunz, P.X. 1994 Die Goldwespen (Chrysidae) Baden-Württembergs. – Beihefte zu den Veröffentlichungen für Naturschutz und Landschaftspflege in Baden-Württemberg 77: 1-188.
- Küpfer, G. 1998 Brutpflege bei Kuckuckshummeln? Sozialparasiten sorgen für ihren Nachwuchs (Hymenoptera, Apidae). – In: T. Osten (red.), Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart (2/4-10-1998). Stuttgart.
- Küpfer, G. & K.-H. Schwammberger 1995 Social parasitism in bumble bees (Hymenoptera, Apidae): observations of *Psithyrus sylvestris* in *Bombus pratorum* nests. – *Apidologie* 26: 245-254.
- Kuttig, K. & R. Theunert 2004 Erster Nachweis von *Halictus scabiosae* (Rossi 1790) (Hym. Apidae) in Niedersachsen. – *Bembix* 18: 33.
- Kwak, M.M. 1979 The role of bumblebees in the pollination and variation of some Rhinantheidae (Scrophulariaceae). – *Proefschrift*, Rijks Universiteit Groningen.
- Kwak, M.M. 1980 The pollination value of honeybees to the bumblebee plant *Rhinanthus*. – *Acta Botanica Neerlandica* 29: 597-603.
- Kwak, M.M. 1994a Het hommelleven. – *Natura* 91: 32-38.
- Kwak, M.M. 1994b Planten en bestuivers: Achteruitgang leidt tot verschuivende relaties. – *Landschap* 11: 29-39.
- Kwak, M.M. 1995 Het dagelijks leven van hommelwerksters. *Natura* 92: 221-222.
- Kwak, M.M. 2002 Hommels als bloembezoekers: bestuivers en profiteurs. – *Entomologische Berichten* 62: 73-81.
- Kwak, M.M. 2012 Generalisten en specialisten op duifkruid: wie bestuift wanneer het beste? – *Entomologische Berichten* 72: 94-102.
- Kwak, M.M. & R.M. Bekker 2006 Ecology of plant reproduction: extinction risks and restoration perspectives of rare plant species. – In: N.M. Waser & J. Ollerton (red.), *Plant-pollinator interactions, from specialization to generalization*. The University of Chicago Press, Chicago & London: 362-386.
- Kwak, M.M. & I. Tielemans 2000 Het hommelleven. – KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Kwak, M.M. & O. Velterop 1997 Flower visitation by generalists and specialists: analysis of pollinator quality. – *Proceedings of Experimental and Applied Entomology*, Nederlandse Entomologische Vereniging Amsterdam 8: 85-89.
- Kwak, M.M., P. Kremer, E. Boerriger & C. van den Brand 1991 Pollination of the rare species *Phyteuma nigrum* (Campanulaceae): flight distances of bumblebees. – *Proceedings of Experimental and Applied Entomology*, Nederlandse Entomologische Vereniging Amsterdam 2: 131-136.
- Kwak, M.M., O. Velterop & J. van Andel 1998 Pollen and gene flow in fragmented habitats. – *Applied Vegetation Science* 1: 37-54.
- Laget, D. 2005 Determinatietabel voor solitaire bijen in aangeboden nestgelegenheid. – *Bertram* 3 (2 bis): 1-71.
- Larkin, L.L., J.L. Neff & B.B. Simpson 2008 The evolution of a pollen diet: host choice and diet breadth of *Andrena* bees (Hymenoptera: Andrenidae). – *Apidologie* 39: 133-145.
- Larsen, O.N., G. Gleffe & J. Tengö 1986 Vibration and sound communication in solitary bees and wasps. – *Physiological Entomology* 11: 287-296.
- Larsson, M. 2005 Higher pollinator effectiveness by specialist than generalist flower-visitors of unspecialized *Knautia arvensis* (Dipsacaceae). – *Oecologia* 146: 394-403.
- Larsson, M. 2006 To bee or not to be. Critical floral resources of wild bees. – *Proefschrift* Universiteit Uppsala, Zweden.
- Larsson, M. & M. Franzén 2007 Critical resource levels of pollen for the declining bee *Andrena hattorfiana* (Hymenoptera, Andrenidae). – *Biological Conservation* 134: 405-414.
- Lefebvre, V. 1967 Nederland - België op Aculeatengebied in 1965 en 1966. – *Entomologische Berichten* 27: 138.
- Lefebvre, V. 1968a Interessante vangsten van Hymenoptera Aculeata in 1966, merendeels in Zuid-Limburg. – *Entomologische Berichten* 28: 5-6.
- Lefebvre, V. 1968b Kweek van Hymenoptera - Aculeata in het voorjaar 1967. – *Entomologische Berichten* 28: 94-95.
- Lefebvre, V. 1969 Interessante vangsten van Hymenoptera Aculeata in 1967 en 1968. – *Entomologische Berichten* 29: 77-80.
- Lefebvre, V. 1971a Interessante vangsten van Hymenoptera-Aculeata in 1969 – *Entomologische Berichten* 31: 16-19.
- Lefebvre, V. 1971b Interessante vangsten van Hymenoptera-Aculeata in 1970. – *Entomologische Berichten* 31: 221-224.
- Lefebvre, V. 1973 Interessante vangsten van Hymenoptera-Aculeata in 1971. – *Entomologische Berichten* 33: 149-154.
- Lefebvre, V. 1974a Interessante vangsten van Hymenoptera Aculeata in 1972. – *Entomologische Berichten* 34: 74-78.
- Lefebvre, V. 1974b Kweken van Aculeaten uit dood hout. – *Natura* 71: 62-67.
- Lefebvre, V. 1975 Interessante vangsten van Hymenoptera Aculeata in 1973. – *Entomologische Berichten* 35: 36-38.
- Lefebvre, V. 1978 Interessante vangsten van Hymenoptera Aculeata voornamelijk in 1976 en 1977. – *Entomologische Berichten* 38: 134-138.
- Lefebvre, V. 1979a Een nest van de Lapse behangersbij (*Megachile lapponica* Th.) en enkele aantekeningen over onze Nederlandse behangersbijen. – *Natuurhistorisch Maandblad* 68: 49-52.

- Lefever, V. 1979b Onze zijdebijtjes en hun parasieten. – Natuurhistorisch Maandblad 68: 189-199.
- Lefever, V. 1983a De aculeaten van ons Waddendistrict. I. De bijen (Hym.: Apoidea). – Entomologische Berichten 43: 33-39.
- Lefever, V. 1983b Verspreidingspatronen van zandbijen (*Andrena*, Andrenidae) en wespbijen (*Nomada*, Anthophoridae). – Nieuwsbrief European Invertebrate Survey-Nederland 13: 3-7.
- Lefever, V. 1984 De invertebratenfauna van de Zuidlimburgse kalkgraslanden. Bijen (Hymenoptera Apoidea). – Natuurhistorisch Maandblad 73: 231-237.
- Lefever, V. 1987 Verder maskerbijen-nieuws (Hymenoptera, Colletidae, *Hylaeus*). – Natuurhistorisch Maandblad 76: 62-63.
- Lefever, V. 1991 Hymenoptera aculeata (bijen en wespen) langs Limburgse spoorlijnen I. – Natuurhistorisch Maandblad 80: 74-78.
- Lefever, V. 1995 Drie aanwinsten voor de Nederlandse Aculeatenfauna (Hymenoptera: Apidae, Formicidae). – Entomologische Berichten 55: 135.
- Lefever, V. 1997 *Tetralonia macroglossa* nieuw voor de Benelux (Hymenoptera: Apidae, Anthophorinae). – Entomologische Berichten 57: 146.
- Lefever, V. 1998a Bijen en wespen (Hymenoptera, Aculeata) in de ENCI-groeve van de Sint-Pietersberg bij Maastricht. – Natuurhistorisch Maandblad 87: 174-189.
- Lefever, V. 1998b Weer aculeatennieuws uit Zuid-Limburg (Hymenoptera: Apidae). – Entomologische Berichten 58: 238-240.
- Legewie, H. 1925 Zum Problem des tierischen Parasitismus. I. Die Lebensweise der Schmarotzerbiene *Sphecodes monilicornis* K. (= *subquadratus* Sm) (Hym. Apid.). – Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere 4: 430-464.
- Leiniger, H. 1924 Hymenopterologische Beiträge zur Fauna Badens. – Mitteilungen der Badischen Entomologischen Vereinigung 1: 116-123.
- Levermann, E.M. 2000 Niststrategien der beiden Wildbienenarten *Panurgus calcaratus* (Scopoli, 1763) und *Dasypoda hirtipes* (Fabricius, 1793) (Hymenoptera: Apidae) im Hinblick auf Parasitenbefall. – Entomologische Zeitschrift 110: 106-111.
- Levermann, E.-M., I. Bischoff & T. Wagner 2000 Species-specific foraging strategies of the syntropical and synchronous bees *Panurgus calcaratus* (Scopoli, 1763) and *Dasypoda hirtipes* (Fabricius, 1793). – Beiträge zur Entomologie 50: 179-191.
- Leys, R. 1978 On the biology of *Andrena ferox* Smith (Hymenoptera: Andrenidae). – Entomologische Berichten 38: 58-60.
- Leys, R., S.J.B. Cooper & M.P. Schwarz 2000 Molecular phylogeny of the large carpenter bees, genus *Xylocopa* (Hymenoptera: Apidae), based on mitochondrial DNA sequences. – Molecular Phylogenetics and Evolution 17: 407-418.
- Lhomme, P. 2009 L'inquilinisme chez les bourdons. – Osmia 3: 17-22.
- Lieftinck, M.A. 1935 De sneeuwkoningin van Tanggamoes. – De Levende Natuur 39: 167-169. [Gedenkboek Jac. P. Thijssen]
- Lieftinck, M.A. 1939 Uit het leven van *Lithurgus atratus*, een Indisch houbbijtje. – Tropische Natuur 28: 193-201.
- Lieftinck, M.A. 1941 A note on the habits of *Ctenoplectra thladianthinae* v.d. V. and *C. florisonnis* v.d. V. – Entomologische Mededeelingen van Nederlands-Indië 7: 74-76.
- Lieftinck, M.A. 1944 Some Malaysian bees of the family Anthophoridae. – Treubia, Hors Série: 57-138.
- Lieftinck, M.A. 1957 De slobkousbij en haar gewoonten. – De Levende Natuur 60: 121-128.
- Lieftinck, M.A. 1968 A review of Old World species of *Thyreus* Panzer, (= *Crocisa* Jurine) (Hym., Apoidea, Anthophoridae). 4. Palearctic Species. – Zoologische Verhandelingen 98: 1-139.
- Lieftinck, M.A. 1972 Further studies on old world melectine bees, with stray notes on their distribution and host relationships (Hymenoptera, Anthophoridae). – Tijdschrift voor Entomologie 115: 253-324.
- Lieftinck, M.A. 1980 Prodrome to a monograph of the Palearctic species of the genus *Melecta* Latreille 1802 (Hymenoptera, Anthophoridae). – Tijdschrift voor Entomologie 123: 129-349.
- Lind, H. 1968 Nest-provisioning cycle and daily routine of behaviour in *Dasypoda plumipes* (Hym., Apidae). – Entomologiske Meddelelser 36: 343-372.
- Linnaeus, C. 1758 *Systema naturae per regna tria naturae: secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Tiende editie. – Holmiae [Stockholm].
- Linsenmaier, W. 1974 Zwerftocht door het insectenrijk. – Spectrum, Utrecht.
- Linsley, E.G. & J.W. MacSwain 1955 The habits of *Nomada opacella* Timberlake with notes on other species (Hymenoptera: Anthophoridae). – The Wasmann Journal of Biology 13: 253-276.
- Linsley, E.G. & J.W. MacSwain 1959 Sound production among nocturnal bees. – Journal of the Kansas Entomological Society 32: 8.
- Linsley, E.G., J.W. MacSwain & R.F. Smith 1952 Outline for ecological life histories of solitary and semi-social bees. – Ecology 33: 558-567.
- Lith, J.P. van 1937a Het zijdebijtje en haar nest. – De Levende Natuur 41: 305-308.
- Lith, J.P. van 1937b Enkele nieuwe bijen en wespen voor de Nederlandse fauna. – De Levende Natuur 42: 209-213.
- Lith, J.P. van 1939 Onze hoornbijen. – De Levende Natuur 44: 20-22.
- Lith, J.P. van 1940 De wolbijen. – De Levende Natuur 44: 285-287.
- Lith, J.P. van 1947 A note on the biology of *Anthophora acervorum* (Hym. Apid.). – Entomologische Berichten 12: 197-200.
- Lith, J.P. van 1949 *Epeolus rozenburgensis* nov. spec. (Apidae, Hym. Aculeata). – Tijdschrift voor Entomologie 91: 105-112.
- Lith, J.P. van 1955a Biologie van *Melittobia acasta* Walker (Hymenoptera, Chalcidae). – Tijdschrift voor Entomologie 98: 29-42.
- Lith, J.P. van 1955b Een nest van *Xylocopa violacea* (L.). – Entomologische Berichten 15: 252-254.
- Lith, J.P. van 1956 Notes on *Epeolus* (Hymenoptera Aculeata, Apidae). – Tijdschrift voor Entomologie 99: 31-46.
- Lith, J.P. van 1957a On the biology of *Chelostoma florisomme* (L.) (Apidae, Megachilinae) and its parasite *Sapyga clavicornis* (L.) (Sapygidae, Sapyginae) (Hymenoptera). – Tijdschrift voor Entomologie 100: 115-123.
- Lith, J.P. van 1957b On the behaviour of *Chaetodactylus* mites (Acar., Tyr.) in the nests of *Osmia rufa* L. and *Chelostoma florisomme* (L.) (Apidae, Megachilidae). – Entomologische Berichten 17: 197-198.
- Litt, R. 1996 Nouvelles observations sur *Anthophora retusa*. – Lambillionea 96: 155-158.
- Little, B. & A. Jarman 2011 Observations of *Andrena tarsata* Nylander and *Nomada obtusifrons* Nylander in Central Scotland. – BWARS Newsletter, Spring 2011: 7-13.
- Lo, N., R.S. Gloag, D.L. Anderson & B.P. Oldroyd 2010 A molecular phylogeny of the genus *Apis* suggests that the giant honey bee of the Philippines, *A. breviligula* Mae, and the plains honey bee of southern India, *A. indica* Fabricius, are valid species. – Systematic Entomology 35: 226-233.
- Løken, A. 1961 *Bombus consobrinus* Dahlb., an oligoleptic bumble bee (Hymenoptera, Apidae). – 11th International Congress of Entomology 1960: 598-603.
- Løken, A. 1984 Scandinavian species of the genus *Psithyrus* Lepetier (Hymenoptera: Apidae). – Entomologica Scandinavica Supplement 23: 1-45.
- Loonstra, A.J. 2006 *Sphecodes reticulatus* in de nesten van *Lasioglossum leucozonium*. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 23: 26-28.
- Loonstra, A.J. 2007 Saaije hokken? Enkele resultaten voor het APIS-hokkenproject met opmerkingen over vegetatie en beheer. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 25: 47-49.
- Loonstra, A.J. 2009 Observaties en onderzoek aan de nesten en ontwikkeling van *Anthophora plumipes*. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 29: 18-23.
- Loonstra, A.J. 2010a Waarnemingen aan *Leucophora* (Diptera: Anthomyiidae) bij bijennesten. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 31: 22-23.
- Loonstra, A.J. 2010b Observaties en onderzoek aan nesten en ontwikkeling van *Dasypoda hirtipes* en *Panurgus calcaratus*. – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 1: 19-23.
- Loonstra, A.J. 2012 Het ondergrondse leven van de gewone sachembij, *Anthophora plumipes* (Hymenoptera, Apidae). – Entomologische Berichten 72: 41-51.
- Loonstra, A.J., M. Reemer, F. van der Meer & J. Smit 2008 OBEN-inventarisaties van bijen in Buurserzand, Kampina, Sprengenberg, Velhorst en Witte Veen. – eis-Nederland, Leiden.
- Lucas, S.G., N.J. Minter & A.P. Hunt 2010 Re-evaluation of alleged bees' nests from the Upper Triassic of Arizona. – Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 286: 194-201.
- Lunau, K. 2004 Adaptive radiation and coevolution - pollination biology case studies. – Organisms, diversity & evolution 4: 207-224.
- Lüthje, E. 1997 Paarung von *Melecta*. – Bembix 9: 18-19.
- Macfarlane, R.P., J.J. Lipa & H. Liu 1995 Bumblebee pathogens and internal enemies. – Bee World 76: 130-148.
- Mac Gillavry, D. 1947 Insectensport oud en nieuw. – Entomologische Berichten 12: 153-161.
- Maciel de A. Correia, M. 1976 Notes sur la biologie d'*Heriades truncorum* L. (Hymenoptera, Megachilidae). – Apidologie 7: 169-187.
- Maciel de A. Correia, M. 1977 Sur l'origine des résins employées par *Heriades truncorum* L. (Hymenoptera, Megachilidae) pour la construction de ses nids. – Apidologie 8: 101-109.

- Maciel de A. Correia, M. 1980 Contribution à l'étude de la biologie d'*Heriades truncorum* L. (Hymenoptera, Apoidea, Megachilidae). I. Aspect biologique et morphologique. – Apidologie 11: 309-339.
- Maciel de A. Correia, M. 1981a Contribution à l'étude de la biologie d'*Heriades truncorum* L. (Hymenoptera, Apoidea, Megachilidae). II. Aspect écologique. – Apidologie 12: 3-30.
- Maciel de A. Correia, M. 1981b Contribution à l'étude de la biologie d'*Heriades truncorum* L. (Hymenoptera, Apoidea, Megachilidae). III. Aspect éthologique. – Apidologie 12: 221-256.
- Maddock, R. & H.F. Paulus 1987 Quantitative Aspekte der Brutbiologie von *Osmia rufa* L. und *Osmia cornuta* Latr. (Hymenoptera, Megachilidae); Eine vergleichende Untersuchung zu Mechanismen der Konkurrenzminde rung zweier nahverwandter Bienenarten. – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 114: 15-44.
- Madel, G. 1975 Vergesellschaftung der Milbenart *Diogamasus villosior* mit der ostafrikanischen Holzbiene *Xylocopa flavorufa* (Acarina: La elaptidae / Hymenoptera: Xylocopidae). – Entomologica Germanica 1: 144-150.
- Mader, D. 1980 Zur Substrat-Gebundenheit von Nestbauten der solitären Urbiene *Colletes daviesanus* (Hymenoptera: Colletidae). – Entomologia Generalis 6: 57-63.
- Mader, D. 1981a Beiträge zur Substratgebundenheit von Nestbauten der solitären Urbiene *Colletes daviesanus* (Hymenoptera: Colletidae) in quartären Sedimenten im Norden der Bundesrepublik Deutschland. – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 108: 84-93.
- Mader, D. 1981b Beiträge zur Substratgebundenheit von Nestbauten der solitären Urbiene *Colletes daviesanus* (Hymenoptera: Colletidae) im Buntsandstein der Südeifel. – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 108: 165-177.
- Mader, D. 1982 Lokale Substratselektion und Auswahl gesteinsspezifischer Standorte zur Anlage von Nestbauten der solitären Urbiene *Colletes daviesanus* (Hymenoptera: Colletidae). – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 109: 521-544.
- Mader, D. 1999 Geologische und biologische Entomoökologie der rezenten Seidenbiene *Colletes*. Band 1. – Logabook, Köln.
- Madsen, H.B. & I. Calabuig 2008 Annotated checklist of the bees in Denmark - Part 1: Colletidae (Hymenoptera, Apoidea). – Entomologiske Meddelelser 76: 145-163.
- Maeta, Y. & S.K. Sakagami 1995 Oophagy and egg replacement in artificially induced colonies of a basically solitary bee, *Ceratina (Ceratinida) okinawana* (Hymenoptera, Anthophoridae, Xylocopinae), with a comparison of social behavior among *Ceratina*, *Xylocopa* and halictine bees. – Japanese Journal of Entomology 63: 347-375.
- Maeta, Y., E. Asensio de la Sierra & S.F. Sakagami 1997a Comparative studies on the in-nest behaviors of small carpenter bees, the genus *Ceratina* (Hymenoptera, Anthophoridae, Xylocopinae) I. *Ceratina cucurbitina*, part 1. – Japanese Journal of Entomology 65: 303-319.
- Maeta, Y., T. Ohnuma & K. Gōkun 1997b A new host of *Physocephala obscura* Kröber from Japan (Diptera, Conopidae). – Japanese Journal of Entomology 65: 850.
- Malaise, R. 1937 A new insect-trap. – Entomologisk Tidskrift 58: 148-160.
- Malyshev, S.I. 1923a [La nidification des *Colletes* Latr.] – Revue Russe d'Entomologie 18: 103-124. [In Russisch.]
- Malyshev, S.I. 1923b The nesting habits of *Melitta leporina* Pz. – Iz vestiya Leningrafskovo Nauchnovo Instituta imeni P.F. Leshata 6: 1-7.
- Malyshev, S.I. 1927a The nesting habits of *Dasyopoda* Latr. (Hymenoptera, Apoidea). – Trudy Leningradskoe Obschestvo Estestvoispytatelei 57: 123-146.
- Malyshev, S.I. 1927b Lebensgeschichte des *Colletes cunicularius* L. – Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere 9: 390-409.
- Malyshev, S.I. 1928 Lebensgeschichte der *Anthophora acervorum*. – Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere 11: 763-781.
- Malyshev, S.I. 1929 The nesting habits of *Macropis* Pz. (Hym. Apoidea). – Eos 5: 97-109.
- Malyshev, S.I. 1930 Lebensgeschichte der *Tetralonia malvae* Rossi (Apoidea). – Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere 16: 541-558.
- Malyshev, S.I. 1933 Sammeln und Erforschung der Bienen- und Wespenester. – Abderhalden's Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden 9: 329-388.
- Malyshev, S.I. 1935 The nesting habits of solitary bees. A comparative study. – EOS 11: 201-309.
- Malyshev, S.I. 1936 The nesting habits of solitary bees. A comparative study. – EOS Revista Española de Entomología 11: 201-309.
- Malyshev, S.I. 1937 Lebensgeschichte der Osmien (*Osmia* Latr.) (Hymen. Apoidea). – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 69: 107-176.
- Malyshev, S.I. 1965 Lebensweise und Instinkte der primitiven Schlupfwespen Gasteruptiidae (Hymenoptera). – Zoolo gische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 92: 239-288.
- Malyshev, S.I. 1968 Genesis of the Hymenoptera and the phases of their evolution. – Methuen & Co. Ltd, London.
- Manning, F.J. 1955 Note on *Colletes halophilus* Verhoeff. – Journal of the Society for British Entomology 5: 130-131.
- Mant, J., C. Brändli, N.J. Vereeken, C.M. Schulz, W. Francke & F.P. Schiestl 2005 Cuticular hydrocarbons as sex pheromone of the bee *Colletes cunicularius* and the key to its mimicry by the sexually deceptive orchid *Ophrys exaltata*. – Journal of Chemical Ecology 31: 1765-1787.
- Marechal, P. 1933 Sur quelques habitants des chaumes des toitures. *Eriades maxillosus* L. (Hym. Apidae) et ses parasites, principalement *Trichodes alvearius* F. (Col. Cleridae). – Annales et Bulletin de la Société Entomologique de Belgique 73: 227-258.
- Marikovskaya, T.P. 1972 K biologii pchelinikh (Apoidea) yugovostchnogo kazakhstana. – Trudy Vsesojuznogo Entomologicheskogo Obschestva 55: 187-216.
- Marikovskaya, T.P. 1984 [New data on the biology of halictine bees (Apoidea, Halictinae) in the Zailijsk-Alatau mountains.] – Izvestiya Akademii Nauk Kazakh SSR (Biol.) 2: 24-31. [In Russisch.]
- Marle, J. van & T. Piek 1986 Morphology of the venum apparatus. – In: T. Piek (red.), Venoms of the Hymenoptera. Academic Press, London: 17-44.
- Martin, H.-J. (red.) 2012 Wildbienen: Solitärbielen & Hummeln - Biologie, Arten, Schutz. – www.wildbienen.de. [Geraadpleegd juli 2012.]
- Martin, S.J., J.M. Carruthers, P.H. Williams & F.P. Drijfhout 2010 Host specific social parasites (*Psithyrus*) indicate chemical recognition system in bumblebees. – Journal of Chemical Ecology 36: 855-863.
- Matteson, K. 2006 Final report on diversity and conservation of insects in community gardens and one park in New York city. – Fordham University, New York.
- Matthews, R.W. 1965 The biology of *Heriades carinata* Cresson. – Contributions of the American Entomological Institute 1 (3): 1-33.
- Mawdsley, H., T. Mawdsley & M.A. Howe 2005 Recent records of the mason bee *Osmia parietina* on Anglesey. – BWARS Newsletter Spring 2005: 15-16.
- Mayet, V. 1875 Mémoire sur les moeurs et les métamorphoses d'une nouvelle espèce de Coleoptère de la famille des vesicants le *Sitaris colletoides*. – Annales de la Société Entomologique de France (series 5) 5: 65-94.
- McGinley, R.J. 1980 Glossal morphology of the Colletidae and recognition of the Stenotritidae at the family level (Hymenoptera: Apoidea). – Journal of the Kansas Entomological Society 53: 539-552.
- McGinley, R.J. 1981 Systematics of the Colletidae based on mature larvae with phenetic analysis of apoid larvae. – University of California Publications in Entomology 91: i-xvi, 1-307.
- McGinley, R.J. 1987 [Apoidea]. – In: F.W. Stehr (red.), Immature insects. Kendall/Hunt, Dubuque, Iowa: 689-704.
- McGinley, R.J. 1989 A catalog and review of immature Apoidea (Hymenoptera). – Smithsonian Contributions to Zoology 494: 1-24.
- McKenna, D.D. & B.D. Farrell 2010 9-Genes reinforce the phylogeny of holometabolous and yield alternate views on the phylogenetic placement of Strepsiptera. – PLoS ONE 5: e11887.
- Meer, F. van der 1999 Over de angeldragers van Meijendel. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 10: 30-37.
- Meer, F. van der, M. Reemer, T. Peeters & A. Neve 2006 De roodrandzandbij *Andrena rosae* in de Zuid-Hollandse Biesbosch (Hymenoptera: Andrenidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 25: 1-9.
- Meeuwsen, F.J.A.J. 2000 A first report on preliminary observations of pollination experiments with stingless bees in greenhouses. – In: M.J. Sommeijer & A. de Ruijter (red.), Insect pollination in greenhouses. Proceedings of the specialists' meeting held in Soesterberg, The Netherlands, 30 september to 2 october 1999 Department of Social Insects, Utrecht University & Ambrosiushoeve, Research Centre for Insect Pollination and Beekeeping: 143-147.
- Méhely, L. 1935 Naturgeschichte der Urbien. – Gustav Fischer, Jena.
- Meidell, O. 1967 Notes on *Stylops* males and the biology of the host, *Andrena wilkella* (Kirby) (Streps. Hym.). – Opuscula Entomologica 32: 97-98.
- Meijden, R. van der 2005 Heukels' Flora van Nederland. Drieëntwintigste druk. – Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Meixner, M.D., M.A. Leta, N. Koeniger & S. Fuchs 2011 The honey bees of Ethiopia represent a new subspecies of *Apis mellifera* - *Apis mellifera simensis* n. ssp. – Apidologie 42: 425-437.

- Melo, G.A.R. & R.B. Gonçalves 2005 Higher-level bee classifications (Hymenoptera, Apoidea, Apidae sensu lato). – *Revista Brasileira de Zoologia* 22: 153-159.
- Menke, A.S. & W.J. Pulawski 1993 [Book review: Hymenoptera of the world. An identification guide to families, by H. Goulet & J.T. Huber (eds.)] – *Sphecos* 26: 18-20.
- Merisuo, A.K. 1967 Ein Entwurf zum dreidimensionalen Zeichnen der Raubwespennester (Hym., Sphecoidea). – *Annales Entomologici Fennici* 33: 176-180.
- Micheli, L. 1931 Note biologiche e morfologiche sugli Imenotteri 3. – Atti della Società Italiana di Scienze Naturali e del Museo Civico di Storia Naturale di Milano 70: 19-28.
- Micheli, L. 1936 Note biologiche e morfologiche sugli Imenotteri 6. – Atti della Società Italiana di Scienze Naturali e del Museo Civico di Storia Naturale di Milano 75: 5-16.
- Michener, C.D. 1944 Comparative external morphology, phylogeny and a classification of the bees (Hymenoptera). – *Bulletin of the American Museum of Natural History* 82: 151-326.
- Michener, C.D. 1953a Comparative morphological and systematic studies of bee larvae with a key to the families of hymenopterous larvae. – The University of Kansas Science Bulletin 35: 987-1102.
- Michener, C.D. 1953b The biology of a leafcutter bee (*Megachile brevis*) and its associates. – University of Kansas Science Bulletin 35: 1659-1748.
- Michener, C.D. 1955 Some biological observations on *Hoplitis pilosifrons* and *Stelis lateralis* (Hymenoptera, Megachilidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 28: 81-87.
- Michener, C.D. 1968 *Heriades spiniscutis*, a bee that facultatively omits partitions between rearing cells (Hymenoptera, Apoidea). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 41: 484-493.
- Michener, C.D. 1974 The social behavior of the bees. A comparative study. – Harvard University Press, Cambridge.
- Michener, C.D. 1979 Biogeography of the bees. – *Annals of the Missouri Botanical Garden* 66: 277-347.
- Michener, C.D. 1988 Caste in xylocopine bees. – In: W. Engels (red.), Social insects: an evolutionary approach to castes and reproduction. Springer Verlag, Berlin: 120-144.
- Michener, C.D. 1990a Classification of the Apidae (Hymenoptera). – The University of Kansas Science Bulletin 54: 75-164.
- Michener, C.D. 1990b Reproduction and castes in social halictine bees. – In: W. Engels (red.), Social Insects: an evolutionary approach to castes and reproduction. Springer Verlag, Berlin: 77-121.
- Michener, C.D. 1997 The identity of the type species of the bee genus *Tetralonia* (Hymenoptera: Apidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 70: 18-20.
- Michener, C.D. 2000 The bees of the world. – Johns Hopkins University Press, Baltimore & London.
- Michener, C.D. 2007 The bees of the world [second edition]. – Johns Hopkins University Press, Baltimore & London.
- Michener, C.D. & D.J. Brothers 1971 A simplified observation nest for burrowing bees. – *Journal of the Kansas Entomological Society* 44: 236-239.
- Michener, C.D. & D.A. Grimaldi 1988a The oldest fossil bee: Apoid history, evolutionary stasis, and antiquity of social behavior. – Proceedings of the National Academy of Sciences USA 85: 6424-6426.
- Michener, C.D. & D.A. Grimaldi 1988b A *Trigona* from Late Cretaceous amber of New Jersey (Hymenoptera: Apidae: Meliponinae). – *American Museum Novitates* 2917: 1-10.
- Michener, C.D. & A. Wille 1961 The bionomics of a primitively social bee, *Lasioglossum inconspicuum*. – The University of Kansas Science Bulletin 42: 1123-1202.
- Michener, C.H., E.A. Cross, H.V. Daly, C.W. Rettenmeyer & A. Wille 1955 Additional techniques for studying the behavior of wild bees. – *Insectes Sociaux* 2: 237-246.
- Michez, D. 2002 Discussion morphologique et biogéographique sur le complexe sub-spécifique de *Dasyopoda hirtipes* (FABRICIUS 1793) sensu Warnecke (1973b). – *Notes Fauniques de Gembloux* 49: 35-45.
- Michez, D. & C. Eardley 2007 Monographic revision of the bee genus *Melitta* Kirby 1802 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae). – *Annales de la Société Entomologique de France* (n.s.) 43: 379-440.
- Michez, D. & S. Patiny 2005 World revision of the oil-collecting bee genus *Macropis* Panzer 1809 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae) with a description of a new species from Laos. – *Annales de la Société Entomologique de France* (n.s.) 41: 15-28.
- Michez, D., M. Terzo & P. Rasmont 2004a Révision des espèces ouest-paléarctiques du genre *Dasyopoda* Latreille 1802 (Hymenoptera, Apoidea, Melittidae). – *Linzer biologische Beiträge* 36: 847-900.
- Michez, D., M. Terzo & P. Rasmont 2004b Phylogénie, biogéographie et choix floraux des abeilles oligolectiques du genre *Dasyopoda* Latreille 1802 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae). – *Annales de la Société Entomologique de France* (n.s.) 40: 421-435.
- Michez, D., A. Nel, J.-J. Menier & P. Rasmont 2007 The oldest fossil of a melittid bee (Hymenoptera: Apiformes) from the early Eocene of Oise (France). – *Zoological Journal of the Linnean Society* 150: 701-709.
- Michez, D., S. Patiny, P. Rasmont, K. Timmermann & N.J. Vereeken 2008 Phylogeny and host-plant evolution in Melittidae s.l. (Hymenoptera: Apoidea). – *Apidologie* 39: 146-162.
- Michez, D., S. Patiny & B.N. Danforth 2009a Phylogeny of Melittidae (Hymenoptera: Anthophila) based on combined molecular and morphological data. – *Systematic Entomology* 34: 574-597.
- Michez, D., T. de Meulemeester, P. Rasmont, A. Nel & S. Patiny 2009b New fossil evidence of the early diversification of bees: *Paleobabropoda oudardi* from the French Paleocene (Hymenoptera, Apidae, Anthophorini). – *Zoologica Scripta* 38: 171-181.
- Michez, D., P. Rasmont, M. Terzo & N.J. Vereeken. 2009c A synthesis of gynandromorphy among wild bees (Hymenoptera:Apoidea), with an annotated description of several new cases. – *Annales de la Société Entomologique de France* (N.S.) 45: 365-375.
- Michez, D., C.D. Eardley, K. Timmermann & B.N. Danforth 2010 Unexpected polylecty in the bee genus *Meganomia* (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 83: 221-230.
- Michez, D., M. Vanderplanck & M.S. Engel 2011 Fossil bees and their plant associates. – In: S. Patiny (red.), Evolution of the plant-pollinator relationships, Cambridge University Press (Systematic Association series), Cambridge: 103-164.
- Mikkola, K. 1978 Spring migrations of wasps and bumble bees on the southern coast of Finland (Hymenoptera, Vespidae and Apidae). – *Annales Entomologici Fennici* 44: 10-26.
- Miller, S.R., R. Gaebel, R.J. Mitchell & M. Arduser 2002 Occurrence of two species of Old World bees, *Anthidium manicatum* and *A. oblongatum* (Apoidea: Megachilidae), in Northern Ohio and Southern Michigan. – *The Great Lakes Entomologist* 35: 65-69.
- Minckley, R.L. 1998 A cladistic analysis and classification of the subgenera and genera of the large carpenter bees, tribe Xylocopini (Hymenoptera: Apidae). – *Scientific Papers* 9: 1-47.
- Móczár, L. 1977 Das nest von *Bombus alticola* Kriechbaumer (Hymenoptera: Apidae). – *Acta Biologica Szegediensis* 23: 133-138.
- Móczár, L. von 1961 Revision, Faunkatalog und ethologische Angaben über die Arten der Gattung *Prosopis* F. (Fam. Colletidae 1. Cat. Hym. 28). – *Folia Entomologica Hungarica* 14: 143-162.
- Moenen, R. 2004 Vragen bij het voorkomen van een groefbij. – *Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 20: 54-56.
- Moenen, R. 2005 Waarnemingen aan de klimopbij (Hymenoptera: Apidae). – *Entomologische Berichten* 65: 145-148.
- Moenen, R. 2009 Kleptoparasieten (Coleoptera: Meloidae; Hymenoptera: Apidae) bij zijdebijen (Hymenoptera: Apidae). – *Entomologische Berichten* 69: 2-7.
- Moenen, R. 2012 De broedparasiet *Cacoxenus indagator* (Drosophilidae) en de parasitoïden *Melittobia acasta* (Eulophidae) en *Coelopencyrtus* sp. (Encyrtidae) bij solitaire bijen in kunstmatige nestgelegenheid. – *Entomologische Berichten* 72: 63-70.
- Molengraaf, H. 1995 Insektensterfte onder linde. – *Natura-Amoeba* 92(1031): 219.
- Monsevičius, V. 2004 First supplement to the fauna list of Lithuanian wild bees (Hymenoptera, Apoidea). – *Acta Zoologica Lituanica* 14 (3): 3-9.
- Monzon, V.H., J. Bosch & J. Retana 2004 Foraging behavior and pollinating effectiveness of *Osmia cornuta* (Hymenoptera: Megachilidae) and *Apis mellifera* (Hymenoptera: Apidae) on ‘Comice’ pear. – *Apidologie* 35: 575-585.
- Möschler, A. 1938 Ein Beitrag zur Bienenfauna in Ostpreussen, insbesondere der Kurischen Nehrung. – *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg* 70: 243-288.
- Müller, A. 1994 Die Bionomie der in leren Schneckengehausen nistende Biene *Osmia spinulosa*. – *Veröffentlichungen Naturschutz Landschaftspflege Baden-Württembergs* 68/69: 291-334.
- Müller, A. 1995 Morphological specializations in Central European bees for uptake of pollen from flowers with anthers hidden in narrow corolla tubes (Hymenoptera: Apoidea). – *Entomologia Generalis* 20: 43-57.
- Müller, A. 1996a Host-plant specialization in western palearctic anthidiine bees (Hymenoptera: Megachilidae). – *Ecological Monographs* 66: 235-257.
- Müller, A. 1996b Convergent evolution of morphological specializations in Central European bee and honey wasp species as an adaptation to the uptake of pollen from nototrophic flowers (Hymenoptera, Apoidea and Masaridae). – *Biological Journal of the Linnean Society* 57: 235-252.
- Müller, A. 2011 Palaearctic Osmiini. – ETH Zürich, <http://blogs.ethz.ch/osmiini>. [Geraadpleegd mei 2011.]

- Müller, A. & M. Kuhlmann 2003 Narrow flower specialization in two European bee species of the genus *Colletes* (Hymenoptera: Apoidea: Colletidae). – European Journal of Entomology 100: 631-635.
- Müller, A. & M. Kuhlmann 2008 Pollen hosts of western palaearctic bees of the genus *Colletes* (Hymenoptera: Colletidae): the Asteraceae paradox. – Biological Journal of the Linnean Society 95: 719-733.
- Müller, A., W. Topfl & F. Amiet 1996 Collection of extrafloral trichome secretions for nest wool impregnation in the solitary bee *Anthidium manicatum*. – Naturwissenschaften 83: 230-232.
- Müller, A., A. Krebs & F. Amiet 1997 Bienen. Mitteleuropäische Gattungen, Lebensweise, Beobachtung. – Naturbuch-Verlag, Augsburg.
- Müller, A., S. Diener, S. Snyder, K. Stutz, C. Sevidy & S. Dorn 2006 Quantitative pollen requirements of solitary bees: Implications for bee conservation and the evolution of bee-flower relationships. – Biological Conservation 130: 604-615.
- Müller, C.B. & P. Schmid-Hempel 1992 Correlates of reproductive success among field colonies of *Bombus lucorum*: the importance of growth and parasites. – Ecological Entomology 17: 343-353.
- Müller, H. 1884 Ein Beitrag zur Lebensgeschichte der *Dasypoda hirtipes*. – Verhandlungen des naturhistorischen Verein(e)s der preussischen Rheinlande, Westfalen 41: 1-52.
- Müller, J., H. Bußler, M. Goßner, A. Gruppe, A. Jarzabek-Müller, M. Preis & T. Rettelbach 2007 Forest edges in the mixed-montane zone of the Bavarian Forest National Park - hot spots of biodiversity. – Silva Gabreta 13 (2): 121-148.
- Müller, M. 1931 Zur Biologie unserer Wollbienen (*Anthidium* F.) (Hym., Apid.). – Zeitschrift für Wissenschaftliche Insektenbiologie 26: 141-148.
- Müller, M. 1944 Beiträge zur Kenntnis der Bienenfauna Sachsen (Hym., Apid.). – Mitteilungen der Deutschen Entomologischen Gesellschaft 13: 65-108.
- Müller, U.G. & B. Wolf-Müller 1993 A method for estimating the age of bees: age-dependent wing wear and coloration in the wool-carder bee *Anthidium manicatum* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of Insect Behavior 6: 529-537.
- Münster-Swendsen, M. 1968 On the biology of the solitary bee *Panurgus banksianus* Kirby, including some ecological aspects. – Royal Veterinary and Agricultural College, Yearbook 1968, Copenhagen: 215-241.
- Münster-Swendsen, M. 1970 The nesting behaviour of the bee *Panurgus banksianus* Kirby (Hymenoptera, Andrenidae, Panurginae). – Entomologica Scandinavica 1: 93-101.
- Münster-Swendsen, M. & I. Calabuig 2000 Interaction between the solitary bee *Chelostoma florisomne* and its nest parasite *Sapyga clavicornis* - empty cells reduce the impact of parasites. – Ecological Entomology 25: 63-70.
- Murao, R. & O. Tadauchi 2005 Description of immature stages of *Colletes esakii* (Hymenoptera, Colletidae). – Esakia 45: 55-60.
- Murray, T., U. Fitzpatrick, M.J.F. Brown & R.J. Paxton 2008 Cryptic species diversity in a widespread bumble bee complex revealed using mitochondrial DNA RFLPs. – Conservation Genetics 9: 653-666.
- Muuren, C. van der, F. Hoffmann & M.M. Kwak 2003 Insect diversity on yellow Asteraceae in road verges in the Netherlands. – Proceedings of Experimental and Applied Entomology, Nederlandse Entomologische Vereniging Amsterdam 14: 115-118.
- Navarro, L. 2000 Pollination ecology of *Anthyllis vulneraria* subsp. *vulgaris* (Fabaceae): nectar robbers as pollinators. – American Journal of Botany 87: 980-985.
- Neff, J.L. 2004 Hooked hairs and not so narrow tubes: two new species of *Colletes* Latreille from Texas (Hymenoptera: Apoidea: Colletidae). – Journal of Hymenoptera Research 13: 250-261.
- Neumeyer, R. & M.K. Obrist 2000 *Lasioglossum rufitarse* (Zetterstedt, 1838) als neuer Wirt von *Sphecodes geoffrellus* (Kirby, 1802?). – Bembix 13: 9-10.
- Neve, A. 2003 De schorijdebij. – De Stertselaar 27: 24-25.
- Nieh, J.C. 2004 Recruitment communication in stingless bees (Hymenoptera, Apidae, Meliponini). – Apidologie 35: 159-182.
- Nielsen, E.T. 1934 Sur les habitudes des Hyménoptères aculéates solitaires IV. (Apidae). – Entomol. Meddr. 18: 421-472.
- Nielsen, E.T. 1941 Nestbau von *Eucera longicornis* L. – Entomologiske Meddelelser 22: 142-149.
- Nielsen, I.C. 1902 Biologiske Studier over danske enlige Bier og derer Snytere. – Entomologiske Meddelelser 1902: 75-106.
- Niemelä, P. 1936 Mitteilungen über die Apiden Finnlands. 1. Die Gattung *Megachile* Latr. – Annales Entomologici Fennici 2: 86-96.
- Niemelä, P. 1947 Mitteilungen über die Apiden (Hym.) Finnlands. 2. Die Gattung *Epeorus* Latr. – Annales Entomologici Fennici 13: 35-43.
- Niemelä, P. 1949 Mitteilungen über die Apiden (Hym.) Finnlands. – Annales Entomologici Fennici 15: 101-120.
- Nieuwegiessen, J. van de 1997 *Megachile analis* en *Coelioxys quadridentata*. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 6: 42-43.
- Nieuwenhuijsen, H. 1995 Een gynandromorf van *Osmia caeruleascens* (L.). – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 2: 12-14.
- Nieuwenhuijsen, H. 1999 De onderdelen van het mannelijke genital van enkele aculeatenfamilies en hun namen, IV Apidae en V Samenvatting. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 10: 37-41.
- Nieuwenhuijsen, H. 2000 Twee gynandromorfen. – Bzzz 11: 12-13.
- Nieuwenhuijsen, H. 2007 Determinatietabel voor de Nederlandse *Anthophora*-soorten. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 26: 73-76.
- Nieuwenhuijsen, H. 2008 De zilveren zandbij (Andrena argentata) in de Schoolse Duinen. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 28: 37-39.
- Nieuwenhuijsen, H. 2009a De mijnen en de stuifmeelkeus van de vrouwtjes van de rosse metselbij (*O. rufa* Linnaeus, 1758) in de Egmonderhout in Alkmaar. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 30: 54-56.
- Nieuwenhuijsen, H. 2009b *Andrena barbilabris*, een mogelijke gastheer van de blaaskopvlieg *Myopa tessellatipennis*. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 30: 53-54.
- Nieuwenhuijsen, H. 2010 Determinatietabel voor de bijen van het geslacht *Coelioxys* in Nederland. – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 1: 32-35.
- Nieuwenhuijsen, H. & I. Raemakers 2009 Tabel voor de bijen van het geslacht *Hylaeus* in Nederland. – Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera van de NEV, Bzzz 29: 28-36.
- Nieuwenhuijsen, H. & H. Wiering 1996 *Hoplitis spinulosa* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 3: 12-13.
- Nieuwenhuijsen, H., M. Reemer, T. Peeters, J. Smit & A. van Eck 2007 OBN-monitoring van bijen in gebieden van Natuurmonumenten (Hymenoptera, Apidae s.l.). – eis-Nederland, Leiden.
- Nieuwenhuijsen, H., P. Megens & J. Smit 2008 Angeldragende bijen en wespen van twee uiterwaarden van de Maas: de Stalberg en Isabellagrend. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 27: 23-27.
- Nieuwenhuijsen, H., T.M.J. Peeters, J. Smit, C. van Achterberg & J. de Rond 2012 De bijen van Nederland (Hymenoptera: Apidae s.l.), deel 1. – Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht. In druk.
- Nilsson, L. A. 2010 Åtgärdsprogram för stortapetserbarbi, storkägelbi, och thomsonkägelbi 2010-2014 (*Megachile lagopoda*, *Coelioxys conoidae* och *C. obtusispina*). – Rapport 6332, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Niu, Z.Q., Y.R. Wu & D.W. Huang 2005 A taxonomic study on the four genera of the subfamily Rophitinae from China (Hymenoptera: Halictidae). – The Raffles Bulletin of Zoology 53: 47-58.
- Noordijk, J., R.M.J.C. Kleukers, E.J. van Niekerken & A.J. van Loon (red.) 2010 De Nederlandse biodiversiteit. Nederlandse Fauna 10. – Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Norden, B.B. 1984 Nesting biology of *Anthophora abrupta* (Hymenoptera: Anthophoridae). Journal of the Kansas Entomological Society 57: 243-262.
- Norden, B.B., W.T. Batra, H.M. Fales, A. Hefetz & G.J. Shaw 1980 *Anthophora* bees: unusual glycerides from maternal Dufour's glands serve as larval food and cell lining. – Science 207: 1095-1097.
- Noskiewicz, J. 1936 Die palearktischen *Colletes*-Arten. – Prace naukowe, wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie 2 (3): 1-532.
- Notton, D.G. & H.H. Dathe 2008 William Kirby's types of *Hylaeus Fabricius* (Hymenoptera, Colletidae) in the collection of the Natural History Museum, London. – Journal of Natural History 42 (27-28): 1861-1865.
- Noyes, J.S. 2003 Universal Chalcidoidea Database. World Wide Web electronic publication. www.nhm.ac.uk/entomology/chalcidooids/index.html. [Geraadpleegd in 2010.]
- Oldroyd, B.P. & S. Wongsiri 2006 Asian honey bees: biology, conservation, and human interactions. – Harvard University Press, Cambridge.
- Oliver, T., J.K. Hill, C.D. Thomas, T. Brereton & D.B. Roy 2009 Changes in habitat specificity of species at their climatic range boundaries. – Ecology Letters 12: 1091-1102.
- Oliveira, R. & C. Schindlwein 2009 Searching for a manageable pollinator for Acerola orchards: the solitary oil-collecting bee *Centris analis* (Hymenoptera: Apidae: Centridini). – Journal of Economic Entomology 102: 265-273.

- Olsen, K.N. 1997 Pollination effectiveness and pollinator importance in a population of *Heterotheca subaxillaris* (Asteraceae). – *Oecologia* 109: 114-121.
- Oostermeijer, J.G.B., S.H. Luijten, M.M. Kwak, E.J.M. Boerrigter & J.C.M. den Nijs 1998 Zeldzame planten in het nauw: problemen van kleine populaties. – *De Levende Natuur* 99: 134-141.
- Ordway, E. 1965 Caste differentiation in *Augochlorella* (Hymenoptera, Halictidae). – *Insectes Sociaux* 12: 291-308.
- Osborne, J.L., A.P. Martin, C.R. Shortall, A.D. Todd, D. Goulson, M.E. Knight, R.J. Hale & R.A. Sanderson 2008 Quantifying and comparing bumblebee nest densities in gardens and countryside habitats. – *Journal of Applied Ecology* 45: 784-792.
- Osten, T. 1989 Vergleichend-funktionsmorphologische Untersuchungen des Paarungsverhaltens von *Platynopoda* und *Mesotrichia* (Hymenoptera: Xylocopini). – *Stuttgarter Beiträge zur Naturkunde A (Biologie)* 433: 1-18.
- Ostrauskas, H. 2002 Wild bees caught in Lithuania. – *Acta Zoologica Lituanica* 12: 191-196.
- O'Toole, C. (red.) 1986 The encyclopedia of insects. – George Allen & Unwin, London.
- O'Toole, C. 1993 Diversity of native bees and agroecosystems. – In: J. LaSalle & I.D. Gauld (red.), Hymenoptera and biodiversity. CAB International, Wallingford: 169-196.
- O'Toole, C. 2000 The red mason bee. – Osmia Publications, Banbury.
- O'Toole, C. & A. Raw 1991 Bees of the world. – Blandford, London.
- Otterstatter, M.C., T.L. Whidden & R.E. Owen 2002 Contrasting frequencies of parasitism and host mortality among phorid and conopid parasitoids of bumble-bees. – *Ecological Entomology* 27: 229-237.
- Ouborg, N.J. 1988 Genetische verarming: de problematiek van het beheer van kleine populaties. – *De Levende Natuur* 89: 7-13.
- Oudemans, J.Th. 1900 Hymenoptera, vliesvleugeligen of bijen, wespen en mieren. – In: De Nederlandsche insecten. Nijhoff, 's-Gravenhage: 713-810.
- Ouweneel, W.J. 1975 Het ontstaan van ruimtelijke ordening tijdens de ontwikkeling van insecten. – In: J. Faber & W.L.M. Geilenkirchen (red.), Ontwikkelingsbiologie. Pudoc, Wageningen: 126-168.
- Packer, L. 1983 The nesting biology and social organisation of *Lasiosiaglossum (Evyiaeus) laticeps* (Hymenoptera, Halictidae) in England. – *Insectes Sociaux* 30: 367-375.
- Packer, L. 1991 The evolution of social behavior and nest architecture in sweat bees of the subgenus *Evyiaeus*: a phylogenetic approach. – *Behavioral Ecology and Sociobiology* 29: 153-160.
- Packer, L. & J.S. Taylor 1997 How many species are there? An application of the phylogenetic species concept to genetic data for some comparatively well known bee 'species'. – *Canadian Entomologist* 129: 587-594.
- Packer, L. 2005 The influence of marking upon bee behaviour in circle tube experiments with a methodological comparison among studies. – *Insectes Sociaux* 52: 139-146.
- Packer, L., A. Porsa, C. Plateaux-Quénou & L. Plateaux 1999 A cryptic species allied to *Evyiaeus villosulus* (Kirby) (Hymenoptera: Halictidae). – *Annales de la Société Entomologique de France* (n.s.) 35: 165-171.
- Page, R.E. 1986 Sperm utilization in social insects. – *Annual Review of Entomology* 31: 297-320.
- Patiny, S. 1998 Contribution à la connaissance de la régression des populations du sous-genre *Taeniandrena* Hedicke, 1933 (Hym., Andrenidae, *Andrena*) et leurs habitudes pollinisateur. – *Notes Fauniques de Gembloux* 35: 20-33.
- Patiny, S. 2002 Andrenidae of zandbijen. – In: W. Dekoninck, V. Versteirt & P. Grootaert (red.). Praktijkgericht onderzoek naar kansen en belangrijke stuurvariabelen voor natuuronderhoud op gronden met voornamelijk intensief landbouwgebruik. Deel IV: Invertebraten. Rapport ENT.2002.01. Studie uitgevoerd voor rekening van de Vlaams Gemeenschap binnen het kader van het Vlaams Impulsprogramma voor Natuurontwikkeling in opdracht van de Vlaamse minister bevoegd voor Natuurbehoud: 216-217.
- Patiny, S. & D. Michez 2007 Biogeography of bees (Hymenoptera, Apoidea) in Sahara and Arabian deserts. – *Insect Systematics & Evolution* 38: 19-34.
- Paulus, H.F. & C. Gack 1999 Bestäubungsbiologische Untersuchungen an der Gattung *Ophrys* in der Provence (SO Frankreich), Ligurien und Toscana (NW-Italien) (Oridicaceae und Insecta, Apoidea). – *Journal Europäischer Orchideen* 31: 347-422.
- Pauly, A. 1999 Catalogue des Hyménoptères Aculéates de Belgique. – *Bulletin de la Société Royale Belge d'Entomologie* 135: 98-125.
- Paxton, R.J. & H. Pohl 1999 The tawny mining bee, *Andrena fulva* (Müller) (Hymenoptera, Andrenidae), at a south Wales field site and its associated organisms: Hymenoptera, Diptera, Nematoda and Strepsiptera. – *British Journal of Entomology and Natural History* 12: 57-67.
- Paxton, R.J. & J. Tengö 1996 Intranidal mating, emergence and sex ratio in a communal bee, *Andrena jacobi* Perkins, 1921 (Hymenoptera: Andrenidae). – *Journal of Insect Behavior* 9: 421-440.
- Paxton, R.J., J. Tengö & L. Hedström 1996a Dipteran parasites and other associates of a communal bee, *Andrena scotica* (Hymenoptera: Apoidea), on Öland, SE Sweden. – *Entomologisk Tidskrift* 117: 165-178.
- Paxton, R.J., P.A. Thorén, J. Tengö, A. Estoup & P. Pamilo 1996b Mating structure and nestmate relatedness in a communal bee, *Andrena jacobi* (Hymenoptera: Andrenidae), using microsatellites. – *Molecular Ecology* 5: 511-519.
- Paxton, R.J., M. Giovanetti, F. Andrietti, E. Scamoni & B. Scanni 1999 Mating in a communal bee, *Andrena agilissima* (Hymenoptera Andrenidae). – *Ethology, Ecology and Evolution* 11: 371-382.
- Peakall, R. & F.P. Schiestl 2004 A mark-recapture study of male *Colletes cunicularius* bees: implications for pollination by sexual deception. – *Behavioral Ecology and Sociobiology* 56: 579-584.
- Peeters, T.M.J. 1995 Sectie Hymenoptera. – In: P. Koomen, W.N. Ellis & L.P.S. van der Geest (red.), Insekten onderzoeken. Een overzicht van vijftig jaar entomologisch onderzoek in Nederland. – Jubileumboek ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Nederlandse Entomologische Vereniging, Amsterdam: 214.
- Peeters, T.M.J. 1997a Bijen en wespen van de Millingerwaard. – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 5: 2-8.
- Peeters, T.M.J. 1997b Bijen en wespen op Isabellagrend. Minifauna van steilwand en dijken nauwelijks bekend. – *Natuurhistorisch Maandblad* 86: 145-150.
- Peeters, T.M.J. 1998a Leuke vangsten in 1997 – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 7: 6-8.
- Peeters, T.M.J. 1998b Tussen de buien door. – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 8: 34-35.
- Peeters, T.M.J. 2002 Bijen, wespen en mieren in terreinen van de TWM: 43-46. In: M.-C. van de Wiel (red.), *Natuurstudie in de Kaai-stoep*. Verslag 2001. – KNNV-afdeling Tilburg, Tilburg.
- Peeters, T.M.J. 2003 Historisch overzicht van determinatietabellen voor angeldragende wespen en bijen. – *Nieuwsbrief European Invertebrate Survey-Nederland* 37: 7-9.
- Peeters, T.M.J. 2004a Boekbespreking. Gusenleitner, F. & M. Schwarz 2002, Weltweite Checkliste der Bienengattung *Andrena* mit Bemerkungen und Ergänzungen zu palaearktischen Arten (Hymenoptera, Apidae, Andreninae, Andrena). – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 19: 36-39.
- Peeters, T.M.J. 2004b Voorjaarsbijen en wespen in de Maasuitwaarden bij Den Bosch. – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 20: 50-53.
- Peeters, T. 2010 Van klimop naar klimop in Limburg in 2010. – *HymenoVaria*, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 1: 29.
- Peeters, T.M.J. & J. Kuper 2006 De wesp *Leucospis dorsigera* (Hymenoptera: Chalcidoidea: Leucospidae) nadert onze grens. – Bzzz, *Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging* 24: 62-64.
- Peeters, T.M.J. & M.M. Kwak 1995 Hommelstudie in Nederland. – *Natura-Amoeba* 92: 206-207.
- Peeters, T.M.J. & C.G.E. van Noordwijk 2006 De vierbandgroefbij, een bijzondere vondst op de Bemelerberg. – *Natuurhistorisch Maandblad* 95: 186-189.
- Peeters, T.M.J. & M. Reemer 2003 Bedreigde en verdwenen bijen in Nederland (Apidae s.l.). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. – *European Invertebrate Survey-Nederland*, Leiden.
- Peeters, T.M.J., I. Raemakers & J. Smit 1999 Voorlopige atlas van de Nederlandse bijen. – EIS-Nederland, Leiden.
- Peeters, T.M.J., M.E. Nijssen & H. Esselink 2001 Bijen in Nederlandse heidelandschappen. – *De Levende Natuur* 102: 159-165.
- Peeters, T.M.J., C. van Achterberg, W.R.B. Heitmans, W.F. Klein, V. Lefebvre, A.J. van Loon, A.A. Mabelis, H. Nieuwenhuijsen, M. Reemer, J. de Rond, J. Smit & H.W. Velthuis 2004 De wespen en mieren van Nederland (Hymenoptera: Aculeata). – Nederlandse Fauna 6. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Peeters, T., I. Raemakers & M. Roos 2005 Foutje in hommeltabel ontdekt. – *Nieuwsbrief European Invertebrate Survey-Nederland* 41: 7-8.
- Peeters, T.M.J., I. Raemakers, J. van de Nieuwegiessen & J. Kuper 2006 De rotsbehangenbij *Megachile pilidens*, nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 25: 11-18.

- Pekkarinen, A. 1979 Morphometric, colour and enzyme variation in bumblebees (Hymenoptera, Apidae, *Bombus*) in Fennoscandia and Denmark. – *Acta Zoologica Fennica* 158: 1-59.
- Pekkarinen, A. 1998 Oligolectic bees in Northern Europe (Hymenoptera, Apoidea). – *Entomologica Fennica* 8: 205-214.
- Pekkarinen, A., Ø. Berg, I. Calabuig, L.-Å. Janzon & J. Luig 2003 Distribution and co-existence of the *Macropis* species and their cleptoparasites *Epeoloides coecutiens* in NW Europe. – *Entomologica Fennica* 14: 53-59.
- Perkins, R.C.L. 1918 The synonymy of *Andrena wilkella* K. and its allies, with notes on habits, as confirming specific distinctions. – *Entomologist's Monthly Magazine* 36: 36-39.
- Perkins, R.C.L. 1919 The British species of *Andrena* and *Nomada*. – *Transactions of the Entomological Society of London* I-II: 218-319.
- Perkins, R.C.L. 1920 Note on *Epeolus* and *Colletes* (Hymenopt.). – *Entomologist's Monthly Magazine* 56: 184-185.
- Perkins, R.C.L. 1922 The British species of *Halictus* and *Sphecodes*. – *Entomologist's Monthly Magazine* 58: 46-52.
- Perkins, R.C.L. 1945 The Aculeate Hymenoptera of a small area of Dartmoor near Lydford. – *Entomologist's Monthly Magazine* 81: 145-153.
- Pesenko, Y.A. 1984 A subgeneric classification of bees of the genus *Halictus* Latreille sensu stricto. – *Entomologicheskoe Obozrenie* 63: 340-357.
- Pesenko, Y.A. 2004 The phylogeny and classification of the tribe Halictini, with special reference to the *Halictus* genus-group (Hymenoptera: Halictidae). – *Zoosystematica Rossica* 13: 83-113.
- Pesenko, Y. 2007 Subgeneric classification of the genus *Evygaeus* Robertson (Hymenoptera: Halictidae). – *Zootaxa* 1500: 1-54.
- Pesenko, Y., J. Banaszak, V.G. Radchenko & T. Cierzniaik 2000 Bees of the family Halictidae (excluding *Sphecodes*) in Poland - taxonomy, ecology, bionomics. – Bydgoszcz.
- Petanidou, T., W.N. Ellis & A.C. Ellis-Adam 1995 Ecogeographical patterns in the incidence of brood parasitism in bees. – *Biological Journal of the Linnean Society* 55: 261-272.
- Peters, B. & G. Kurstjens 2007 Rivierenland in ontwikkeling; resultaten van natuurontwikkeling in het rivierengebied. – Bureau Drift, Berg en Dal.
- Petit, J. 1969 Notes sur quelques hyménoptères rares. – *Lambillionea* 67: 11-12.
- Petit, J. 1970 Note sur la nidification et le comportement d'*Osmia platycera* Gerst. – *Lambillionea* 70: 14-21.
- Petit, J. 1975a Hyménoptères Aculéates intéressants pour la Faune de la Belgique et des régions limitrophes. – *Lambillionea* 75: 5-10, 34-42.
- Petit, J. 1975b Abeilles solitaires nouvelles pour la faune Belge. – *Lambillionea* 75: 109-115.
- Petit, J. 1977 Hyménoptères Aculéates intéressants pour la faune de la Belgique et des régions limitrophes. – *Lambillionea* 77: 39-46.
- Petit, J. 1987 Faunistique de la Montagne-Saint-Pierre I. Réapparition d'*Andrena polita* Smith et de son parasite *Nomada major* Morawitz (Hym. Apoidea). – *Lambillionea* 87: 137-142.
- Petit, J. 1988 *Colletes similis* Schenck et *Epeolus variegatus* (L.), deux abeilles solitaires rares en Belgique et nouvelles pour la Montagne Saint-Pierre. – *Natura Mosana* 41: 5-11.
- Petit, J. 1990 Quelques données récentes sur la répartition et l'éthologie de *Macropis labiata* (Fabricius), abeille solitaire nouvelle pour la Montagne Saint-Pierre. – *Natura Mosana* 43: 29-39.
- Petit, J. 1993 Faunistique de la Montagne Saint-Pierre, 3. Sur la présence de *Hylaeus gracilicornis* et de *Hylaeus conformis*, deux abeilles solitaires très rares en Belgique (Hymenoptera Colletidae). – *Lambillionea* 93: 417-419.
- Petit, J. 1997 *Lasioglossum pallens* (Brullé 1832), abeille solitaire nouvelle pour la faune Belge (Hymenoptera apoidea). – *Lambillionea* 97: 49-52.
- Petit, J. 2002 Sur la répartition et l'éthologie d'une abeille solitaire rare, *Megachile lapponica* Thomson 1872 (Hymenoptera, Megachilidae). – *Lambillionea* 102: 330-336.
- Petit, J. 2006 Sur quelques Hyménoptères aculéates nouveaux ou intéressants pour la Montagne Saint-Pierre et la région voisine (Province de Liège, Belgique). – *Lambillionea* 106: 473-486.
- Petterson, M.W., B. Cederberg & L.A. Nilsson 2004 Grödor och vildbin i Sverige. Kunskapsåmäntällning för hållbar utveckling av insektspollinering matproduktion och biologisk mångfald i jordbrukslandskapet. – Svenska Vildbioprojektet vid Artdatabanken, SLU & Avdelningen för Växtkologie, Uppsala Universitet.
- Pfau, H.K. 1990 Die Hosentienen des Gonsenheimer Bahndammes; Beobachtungen an einer Kolonie von *Dasyprocta hirtipes*. – *Natur und Museum* 120 (1): 1-10.
- Pijfers, J.H.N. 2003 Hoe zeldzaam is de kleine tubebij *Stelis minutula*? – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 17: 23.
- Pijfers, J.H.N. 2007 De angeldragers van een Achterhoekse dorpstuin. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 25: 11-12.
- Piper, R.W. 2003 A novel technique for the individual marking of smaller insects. – *Entomologia Experimentalis et Applicata* 106: 155-157.
- Pistorius, J., G. Bischoff & U. Heimbach 2009 Bienenvergiftung durch Wirkstoffabfälle von Saatgutbehandlungsmitteln während der Maisaussaat im Frühjahr 2008. – *Journal für Kulturpflanzen* 61: 9-14.
- Pittioni, B. 1949 *Stelis minima* Schck., eine seltene und wenig bekannte Schmarotzerbiene (Hymenoptera, Megachilidae). – *Zeitschrift der Wiener Entomologischen Gesellschaft* 34 (3): 29-39.
- Pittioni, B. & R. Schmidt 1943. Die Bienen des südöstlichen Niederdonau. II. Andrenidae und isoliert stehende Gattungen. – Niederdonau, Natur und Kultur 24: 1-83.
- Pitts-Singer, T.L. & J.H. Cane 2011 The alfalfa leafcutting bee, *Megachile rotundata*: the world's most intensively managed solitary bee. – *Annual Review of Entomology* 56: 221-237.
- Plant, J. & A. Dubitzky 2008 Relaxing bee specimens: a quick and easy method. – *Entomologica Austriaca* 15: 41-44.
- Plateaux-Quénou, C. 1960 Utilisation d'un nid de *Halictus marginatus* par une fondatrice de *Halictus malachurus*. – *Insectes Sociaux* 7: 349-352.
- Plateaux-Quénou, C. 1979 Qui remplace la reine dans un groupe d'ouvrières orphelines d'*Evygaeus calceatus* (Scopoli) (Hym., Halictidae)? – *Annales de Sciences Naturelles*, 13e Série 1: 213-218.
- Plateaux-Quénou, C. 1984 Fondation tetracygne chez *Evygaeus calceatus* (Scopoli) (Hym., Halictidae). – *Insectes Sociaux* 1: 225-231.
- Plateaux-Quénou, C. 1992 Comparative biological data in two closely related eusocial species: *Evygaeus calceatus* (Scop.) and *Evygaeus albipes* (F.) (Hym., Halictinae). – *Insectes Sociaux* 39: 351-364.
- Plateaux-Quénou, C. 1993 Flexibilité social chez *Evygaeus albipes* (F.) (Hymenoptera, Halictinae). – *Actes des Colloques Insectes Sociaux* 8: 127-134.
- Plateaux-Quénou, C. & L. Plateaux 1994 Polyphenism of *Halictus (Seladonia) tumulorum* (L.). – *Insectes Sociaux* 41: 219-222.
- Plateaux-Quénou, C., L. Plateaux & L. Packer 2000 Population-typical behaviours are retained when eusocial and non-eusocial forms of *Evygaeus albipes* (F.) (Hymenoptera, Halictidae) are reared simultaneously in the laboratory. *Insectes Sociaux* 47: 263-270.
- Plath, O.E. 1934 Bumble bees and their ways. – MacMillan, New York.
- Plowright, R.C. 1977 Nest architecture and the biosystematics of bumble bees. – *Proceedings of the 8th International Congress, Russi*: 183-185.
- Poinar, G.O.Jr. & B.N. Danforth 2006 A fossil bee from Cretaceous Burmese amber. – *Science* 314: 614.
- Polidori, C., B. Scanni, E. Scamoni, M. Giovanetti, F. Andrietti & R.J. Paxton 2005 Satellite flies (*Leucophora personata*, Diptera: Anthomyiidae) and other dipteran parasites of the communal bee *Andrena aglissima* (Hymenoptera: Andrenidae) on the island of Elba, Italy. – *Journal of Natural History* 39: 2745-2758.
- Ponchau, O., S. Iserbyt, J.-C. Verhaeghe & P. Rasmont 2006 Is the caste-ratio of the oligolectic bumblebee *Bombus gerstaekerii* Morawitz (Hymenoptera: Apidae) biased to queen? – *Annales de la Société Entomologique de France* (n.s.) 42: 207-214.
- Popov, V.B. 1933 [Notes on the parasitic bees allied to the genus *Biastes* Panz.] – *Trudy Instituta Zoologii, Akademii Nauk SSSR* 2: 51-75. [In Russisch.]
- Popov, V.B. 1955 Generic groupings of the Palearctic melectines (Hymenoptera, Anthophoridae). – *Transactions of the Zoological Institute, Academy of Sciences USSR* 21: 321-334. [In Russisch.]
- Popova, L.M. 1983 A contribution to the knowledge of Andrenid bees biology in the Middle Volga Area. – *Vestnik Zoologii* 1983 (3): 46-50.
- Portugal-Araújo, V. 1958 A contribution to the bionomics of *Lestrimelita cubiceps* (Hymenoptera, Apidae). – *Journal of Kansas Entomological Society* 31: 203-211.
- Postner, M. 1951 Biologisch-ökologische Untersuchungen an Hummeln und ihren Nestern. – *Veröffentlichungen aus dem Museum für Natur-, Völker- und Handelskunde in Bremen*, A 2 (1): 45-86.
- Potts, S.G., S.P.M. Roberts, R. Dean, G. Marrs, M.A. Brown, R. Jones, P. Neumann & J. Settele 2010a Declines of managed honeybees and beekeepers in Europe? – *Journal of Apicultural Research* 49: 15-22.
- Potts, S.G., J.C. Biesmeijer, C. Kremen, P. Neumann, O. Schweiger & W.E. Kunin 2010b Global pollinator declines: trends, impacts and drivers. – *Trends in Ecology and Evolution* 25: 345-353.
- Pouvreau, A. 1973 Die Feinde der Hummeln. I. Untersuchung einer Zoozönose: das Nest der Hummeln. – *Apidologie* 4: 126-148.
- Pouvreau, A. 1974 Les ennemis des bourdons II. Organismes affectant les adultes. – *Apidologie* 5: 39-62.

- Pouvreau, A. & Y. Loublier 1995 Observations sur la biologie de *Dasyprocta hirtipes* (F., 1793) (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae). – Annales de la Société Entomologique de France (n.s.) 31: 237-248.
- Praz, C.J., A. Müller, B.N. Danforth, T.L. Griswold, A. Widmer & S. Dorn 2008a Phylogeny and biogeography of bees of the tribe Osmiini (Hymenoptera: Megachilidae). – Molecular Phylogenetics and Evolution 49: 185-197.
- Praz, C.J., A. Müller & S. Dorn 2008b Host recognition in a pollen-specialist bee: evidence for a genetic basis. – Apidologie 39: 547-557.
- Přídal, A. 2004 Checklist of the bees in the Czech Republic and Slovakia with comments on their distribution and taxonomy (Insecta: Hymenoptera: Apoidea). – Acta universitatis agriculturae et silviculturae Mendelianae Brunensis 52 (1): 29-66.
- Primack, R. 1985 Longevity of individual flowers. – Annual Review of Ecology and Systematics 16: 15-37.
- Proctor, M., P. Yeo & A. Lack 1996 The natural history of pollination. – Harper Collins Publishers, London.
- Proshchalykin, M.Y. 2003 The bees (Hymenoptera: Apoidea) of the Kuril islands. – Far Eastern Entomologist 132: 1-21.
- Proshchalykin, M.Y. 2004 A checklist of the bees (Hymenoptera: Apoidea) of the southern part of the Russian Far East. – Far Eastern Entomologist 134: 1-17.
- Proshchalykin, M.Y. 2007 The bees of family Megachilidae (Hymenoptera, Apoidea) of Transbaikalia. – Far Eastern Entomologist 175: 1-18.
- Proshchalykin, M.Y. & A.N. Kupianskaya 2005 The bees (Hymenoptera, Apoidea) of the northern part of the Russian Far East. – Far Eastern Entomologist 153: 1-39.
- Proshchalykin, M.Y. & A.S. Lelej 2004 New and little known bees (Hymenoptera: Colletidae, Apidae) from the Russian Far East. – Far Eastern Entomologist 136: 1-10.
- Proshchalykin M.Y., A.S. Lelej & E.E.N. Kupianskaya 2004 [De bijenfauna (Hymenoptera, Apoidea) van Sachalin. Flora en fauna van Sachalin Island (Materials International Sakhalin-project)]. – Vladivostok. Deel 1: 154-192. [In Russisch.]
- Prýs-Jones, O.E., E. Ólafsson & K. Kristjánsson 1981 The Icelandic bumble bee fauna (*Bombus* Latr., Apidae) and its distributional ecology. – Journal of Apicultural Research 20: 189-197.
- Radchenko, V.G. 1981 Nesting of bees of four species of the genus *Andrena* F. (Hymenoptera, Andrenidae). – Entomologicheskoe Obozrenie 60: 766-774.
- Radchenko, V.G. 1996 Evolution of nest building in bees (Hymenoptera, Apoidea). – Entomological Review 76: 20-32.
- Radchenko, V.G. & Y.A. Pesenko 1994 [Biology of bees (Hymenoptera, Apoidea).] – Russian Academy of Sciences, Zoological Institute, St. Petersburg. [In Russisch, met Engelse samenvatting.]
- Rademaker, M.C.J., T.J. de Jong & P.G.L. Klinkhamer 1997 Pollen dynamics of bumblebee visitation on *Echium vulgare*. – Functional Ecology 11: 554-563.
- Radloff, S.E., H.R. Hepburn & M.E. Engel 2011 The asian species of *Apis*. – In: H.R. Hepburn & S.E. Radloff (red.), Honeybees of Asia. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg: 1-22.
- Raemakers, I.P. 2000 Enkele bijzondere bijenwaarnemingen (Hymenoptera: Apidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 11: 141-144.
- Raemakers, I. 2001 Stadsbijen. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 13: 9-12.
- Raemakers, I.P. 2004a De kortsnuitbloedbij *Sphecodes majalis* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Apidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 20: 17-23.
- Raemakers, I.P. 2004b Is de Klaverbehangersbij (*Megachile ligniseca*) eigenlijk een Distelbehangersbij?. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 19: 24-26.
- Raemakers, I.P. 2005 De schermbloemzandbij *Andrena nitidiuscula* terug in Nederland (Hymenoptera: Apidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 23: 13-16.
- Raemakers, I.P. 2007 De blauwe zandbij had honger. Oftewel bijen van instabiele biotopen vragen meer stabiliteit. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 25: 18-19.
- Raemakers, I.P. 2008 Leuke waarnemingen 2007 – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 27:
- Raemakers, I.P. 2009a De wespbij *Nomada melathoracica* aangetroffen in Nederland (Hymenoptera: Apidae). – Entomologische Berichten 69: 18.
- Raemakers, I. 2009b Na de klimopbij nu ook de oliekever *Stenoria analis* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 30: 51-53.
- Raemakers, I.P. & H. Pijfers 2004 Krijgt *Hylaeus difformis* vaste grond onder de poten?. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 19: 34-35.
- Raemakers, I.P., T. van den Eijnde & R. Kleukers 2004 Laatste kans voor de bijzondere stuifzandsoorten van de Tungelerwallen. – Natuurhistorisch Maandblad 93: 290-296.
- Rajotte, E.G. 1979 Nesting, foraging and pheromone response of the bee *Colletes validus* Cresson and its association with lowbush blueberries (Hymenoptera: Colletidae) (Ericaceae: Vaccinium). – Journal of the Kansas Entomological Society 52: 349-361.
- Ramírez, S.R., B. Gravendeel, R.B. Singer, C.R. Marshall & N.E. Pierce 2007 Dating the origin of the Orchidaceae from a fossil orchid with its pollinator. – Nature 448: 1042-1045.
- Ramírez, S.R., D.W. Roubik, C. Skov & N.E. Pierce 2010 Phylogeny, diversification patterns and historical biogeography of euglossine orchid bees (Hymenoptera: Apidae). – Biological Journal of the Linnean Society 100: 552-572.
- Rasmont, P. 1983 Catalogue commenté de bourdons de la région ouest-paléarctique (Hymenoptera, Apoidea, Apidae). – Notes Fauniques de Gembloux 7: 3-71.
- Rasmont, P. 1988 Monographie écologique et zoogéographique des bourdons de France et de Belgique (Hymenoptera, Apidae, Bombinae). – Proefschrift, Faculté des Sciences agronomiques de l'Etat, Gembloux.
- Rasmont, P. & M. Terzo 2010 Catalogue et clé des sous-genres et espèces du genre *Bombus* de Belgique et du nord de la France (Hymenoptera, Apoidea). – Université de Mons, Laboratoire de Zoologie. [versie 7.x.2010]
- Rasmont, P., J. Leclercq, A. Jacob-Remacle, A. Pauly & C. Gaspar 1993 The faunistic drift of Apoidea in Belgium. – In: E. Bruneau (red.), Bees for pollination. Commission of the European Communities, Brussels.
- Rasmont, P., A. Coppee, D. Michez & T. De Meulemeester 2008 An overview of the *Bombus terrestris* (L. 1758) subspecies (Hymenoptera: Apidae). – Annales de la Société Entomologique de France (n.s.) 44: 243-250.
- Rasmussen, C. & S.A. Cameron 2010 Global stingless bee phylogeny supports ancient divergence, vicariance, and long distance dispersal. – Biological Journal of the Linnean Society 99: 206-232.
- Ravenstijn, W. van & L. Nederpel Sr. 1988 Trostrillers in België aan de kant: hommels doen het werk. – Weekblad Groenten en Fruit 12 februari 1988: 38-41.
- Raw, A. 1972 The biology of the solitary bee *Osmia rufa* (L.) (Megachilidae). – Transactions of the Royal Entomological Society of London 124: 213-229.
- Raw, A. 1974 Pollen preferences of three *Osmia* species (Hymenoptera). – Oikos 25: 54-60.
- Raw, A. 1988 Nesting biology of the leaf-cutter bee *Megachile centuncularis* (L.) (Hymenoptera: Megachilidae) in Britain. – Entomologist 107: 52-56.
- Raw, A. 1992 Solitary bees (Hymenoptera: Megachilidae), restricted to identical resources for nesting, recognized their own nests: an example of genetically determined personal scents?. – Entomologist 111: 79-87.
- Reemer, M. & D. Kleijn 2010 Wilde bestuivers in appel- en perenboomgaarden in de Betuwe. – eis-Nederland, Leiden & Alterra, Wageningen.
- Reemer, M. & D. Kleijn 2012 Wilde bestuivers in appel- en perenboomgaarden in de Betuwe in 2010 en 2011. – eis-Nederland, Leiden & Alterra, Wageningen.
- Reemer, M. & F. van der Meer 2002 Vliegen, bijen en wespen in de uiterwaarden rond Zaltbommel. – eis-Nederland, Leiden.
- Reemer, M. & T. Peeters 2002 Eerste hulp voor wilde bijen. Bijenvriendelijk beheer van natuurgebieden. – eis-Nederland, Leiden.
- Reemer, M., T.M.J. Peeters, T. Zeegers & W. Ellis 1999 Wilde bijen in terreinen van Natuurmonumenten. – eis-Nederland, Leiden.
- Reemer, M., F. van der Meer & A. Neve 2005 De rostrandzandbij *Andrena rosea* in de Zuid-Hollandse Biesbosch. – eis-Nederland, Leiden.
- Reemer, M., R. Beringen & W. van der Slikke 2008a De knautiabij: kroon op de beemdtkroon. Beheeradviezen voor bloemrijke graslanden in het Heuvelland. – eis-Nederland & Stichting FLORON, Leiden.
- Reemer, M., R. Beringen & W. van der Slikke 2012 De knautiabij, *Andrena hattorfiana*: bedreigde kroon op de beemdtkroon. – Entomologische Berichten 77: 112-119.
- Reemer, M., D.S.J. Groenberg, C. van Achterberg & T.M.J. Peeters 2008b Taxonomic assessment of *Andrena rosea* and *A. strigulata* by DNA-sequencing (Hymenoptera: Apoidea: Andrenidae). Entomologia generalis 31: 21-32.
- Reemer, M., W. Renema, W. van Steenis, T. Zeegers, A. Barendregt, J.T. Smit, M.P. van Veen, J. van Steenis & L.J.J.M. van der Leij 2009 De Nederlandse zweefvliegen (Diptera: Syrphidae). Nederlandse Fauna 8. – Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

- Reest, P.J. van der 1991 Wie het kleine niet eert... Ongewervelde dieren en het terreinbeheer. – Natuurbeschermingsraad, Utrecht.
- Rehan, S.M., M.H. Richards & M.P. Schwarz 2009 Evidence of social nesting in the *Ceratina* of Borneo (Hymenoptera: Apidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 82: 194-209.
- Rehan, S.M., T.W. Chapman, A.I. Craigie, M.H. Richards, S.J.B. Cooper & M.P. Schwarz 2010 Molecular phylogeny of the small carpenter bees (Hymenoptera: Apidae: Ceratinini) indicates early and rapid global dispersal. – Molecular Phylogenetics and Evolution 55: 1042-1054.
- Reinig, W.F. 1935 On the variation of *Bombus lapidarius* L. and its cuckoo, *Psithyrus rupestris* Fabr., with notes on mimetic similarity. – Journal of Genetics 30: 321-356.
- Reinig, W.F. 1939 Die Evolutionsmechanismen, erläutert an den Hummeln. – Zoologischer Anzeiger, Supplement 12: 170-206.
- Reinig W.F. 1960 Können Hummeln stechen? – Kosmos 56: 310-313.
- Reinig, W.F. 1981 Synopsis der in Europa nachgewiesenen Hummel- und Schmarotzerhummelarten (Hymenoptera, Bombidae). – Spixiana 4: 159-164.
- Richards, K.W. 1975 Population ecology of bumblebees in southern Alberta. – Proefschrift University of Kansas, Lawrence.
- Richards, M.H. 2001 Nesting biology and social organization of *Halictus sexcinctus* (Fabricius) in southern Greece. – Canadian Journal of Zoology 79: 2210-2220.
- Richards, O.W. 1927 The specific characters of the British bumblebees (Hymenoptera). – Transactions of the Entomological Society of London 75: 233-268.
- Richards, O.W. 1937 A study of the British species of *Epeolus* Latr. and their races, with a key to the species of *Colletes* (Hymen., Apidae). – Transactions of the Society for British Entomology 4: 89-129.
- Richards, O.W. 1946 *Nomada flava* Panzer and the strains of *N. panzeri* Lepeletier (Hymenoptera, Apidae). – Proceedings of the Royal Entomological Society of London, Series B 15: 17-36.
- Richards, O.W. 1968 The subgeneric divisions of the genus *Bombus* Latreille (Hymenoptera: Apidae). – Bulletin of the British Museum (Natural History) (Entomology) 22: 209-276.
- Ricketts, T.H., J. Regetz, I. Steffan-Dewenter, S.A. Cunningham, C. Kremen, A. Bogdanski, B. Gemmill-Herren, S.S. Greenleaf, A.M. Klein, M.M. Mayfield, L.A. Morandin, A. Ochieng & B.F. Viana 2008 Landscape effects on crop pollination services: are there general patterns? – Ecology Letters 11: 499-515.
- Riemann, H. 1987 Die Bienen, Wespen und Ameisen (Hymenoptera Aculeata) der Naturschutzgebiet 'Dünengebiet bei Neumühlen und Voßberge' unter Berücksichtigung weiterer Binnendünenareale. – Beihft Naturschutz und Landschaftspflege Niedersachsen 17, Hannover.
- Rightmyer, M.G., T. Griswold & M.S. Arduser 2010 A review of the non-metallic *Osmia* (*Melanosmia*) found in North America, with additional notes on palearctic *Melanosmia* (Hymenoptera, Megachilidae). – ZooKeys 60: 37-77.
- Risch, S. 1999 Neue und wenig bekannte Arten der Gattung *Eucera* Scopoli 1770 (Hymenoptera, Apidae). – Linzer biologische Beiträge 31: 115-145.
- Ritsema, C. 1879 Naamlijst der tot heden in Nederland waargenomen bijen-soorten (Hymenoptera Anthophila). – Tijdschrift voor Entomologie 22: 21-55.
- Ritsema, C. 1880 Eerste supplement op de naamlijst der Nederlandse Hymenoptera Anthophila – Tijdschrift voor Entomologie 23: xxiv-xxix.
- Ritsema, C. 1881 Tweede supplement op de naamlijst der Nederlandse Hymenoptera Anthophila. – Tijdschrift voor Entomologie 24: cxxiii-cxxvii.
- Ritsema, C. 1882 [Hymenoptera verzameld op excursie Meerssen-Valkenburg]. In: Verslag 36e zomer vergadering NEV. – Tijdschrift voor Entomologie 25: xxv-xxvi.
- Ritsema, C. 1884 Synonymical remarks about certain Hymenoptera Aculeata. – Notes from the Leyden Museum 6: 200.
- Roberts, S. 2010 Information sheet tree bee (*Bombus hypnorum*). – Hymettus-BWARS Information sheet 3. http://hymettus.org.uk/downloads/Info_sheets_2010/Bombus_hypnorum_infosheet.pdf.
- Robinson, N.A. 1996 J.D. Ward's records of *Osmia xanthomelana* (Kirby, 1802) (Hym., Megachilidae) at Grange-over-Sands (vc 69) in 1920 and 1924. – Entomologist's Monthly Magazine 132: 22.
- Rode, H. 1962 Solitärbielen als schädlinge an Mauerwerk. – Anzeiger für Schädlingskunde 35: 72-73.
- Roig-Alsina, A. 1991 Cladistic analysis of the Nomadinae s.str. with description of a new genus (Hymenoptera: Apoidea). – Journal of the Kansas Entomological Society 64: 23-37.
- Roig-Alsina, A. 1993 The evolution of the apoid endophallus, its phylogenetic implications, and functional significance of the genital capsule (Hymenoptera, Apoidea). – Bollettino di Zoologica 60: 169-183.
- Rolleke, D. 2010 Die Bedeutung von Pheromonen bei der Parung der Roten Mauerbiene, *Osmia bicornis*. – In: S.M. Blank (red.), Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart (8.-10.10.2010). L. Krogmann, V. Mauss & H.T. Schwenninger, Stuttgart: 26.
- Romankov, A.V. & T.G. Romankova 1998 [On the nesting of *Megachile* bees (Hymenoptera, Megachilidae) in the south of Primorskiy Kraj.] – Vestnik Zoologii 32: 73-82, 160. [In Russisch.]
- Romasenko, L.P. 1983a [Peculiarities of *Megachile ligniseca* K. (Hymenoptera, Megachilidae) nesting.] – Vestnik Zoologii 1983 (2): 76-78. [In Russisch.]
- Romasenko, L.P. 1983b [A study of *Megachile centuncularis* biology.] – Vestnik Zoologii 1983 (4): 31-34. [In Russisch.]
- Romasenko, L.P. 1989 [New data on biology of *Megachile analis* (Hymenoptera, Megachilidae).] – Vestnik Zoologii 1989 (6): 71-73. [In Russisch.]
- Rond, J. de 1986 Insecteninventarisatie in Flevoland. – KNNV afdeling Lelystad.
- Rond, J. de 1997 Bijen en graafwespen in 't Zand A72. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 6: 39-41.
- Rond, J. de 1998 Inventarisatie Bergbos Lelystad. – KNNV afdeling Lelystad.
- Rond, J. de 2004 Atlas van de wilde bijen in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Uitgebreid voorlopig overzicht van 85 soorten. – Waterleidingbedrijf Amsterdam, Amsterdam.
- Rond, J. de 2005 Vrije bijen in de AWD. – Nieuwsbrief Natuuronderzoek Amsterdamse Waterleidingduinen 15: 1-4.
- Rooijakkers, E.F. & M.J. Sommeijer 2009 Gender specific brood cells in the solitary bee *Colletes halophilus* (Hymenoptera; Colletidae). – Journal of Insect Behavior 22: 492-500.
- Roos, M. 2002 Upstream Expedition Bolshaya Synya. – PRISM / NW Progress Report 2002.
- Roos, M. 2005 Grote aardhommels vroeg uit winterslaap? – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 21: 3-4.
- Roos, M. 2011 Hommeltrek. – www.ketelbrug.nl/insecten/hommels/frme_hommels.htm. [Geraadpleegd februari 2011.]
- Roos, M. & M. Reemer 2009 De moshommel *Bombus muscorum* in Zuid-Holland. – EIS-Nederland, Leiden.
- Röseler, P.-F. 1985 A technique for year-round rearing of *Bombus terrestrис* (Apidae, Bombini) colonies in captivity. – Apidologie 16: 165-170.
- Rosenmeier, L. & L. Packer 1993 A comparison of genetic variation in two sibling species pairs of haplodiploid insects. – Biochemical Genetics 31: 185-200.
- Roubik, D.W. 1995 Stingless bee colonies for pollination. – In: D.W. Roubik (red.), Pollination of cultivated plants in the tropics. FAO Agricultural Service Bulletin 118: 150-154.
- Roulston, T.H. & J.H. Cane 2000 The effect of diet breadth and nesting ecology on body size variation in bees (Apiformes). – Journal of the Kansas Entomological Society 73: 129-142.
- Rozen, J.G. 1965 The biology and immature stages of *Melitturga clavicornis* (Latreille) and of *Sphecodes albilabris* (Kirby) and the recognition of the Oxaeidae at the family level (Hymenoptera, Apoidea). – American Museum Novitates 2224: 1-18.
- Rozen, J.G. 1966 The larvae of the Anthophoridae (Hym., Apoidea) part 2. The Nomadinae. – American Museum Novitates 2244: 1-38.
- Rozen, J.G. 1967 The immature instars of the cleptoparasitic genus *Dioxyx* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of the New York Entomological Society 75: 236-248.
- Rozen, J.G. 1969 The biology and description od a new species of afrikan *Thyreus*, with life history notes on two species of *Anthophora* (Hymenoptera: Anthophoridae). – Journal of the New York Entomological Society 76: 51-60.
- Rozen, J.G. 1971 Biology and immature stages of Moroccan paragrine bees (Hymenoptera, Apoidea). – American Museum Novitates 2457: 1-37.
- Rozen, J.G. Jr. 1984 Nesting biology of Diphaglossine bees (Hymenoptera, Colletidae). – American Museum Novitates 2786: 1-33.
- Rozen, J.G. Jr. 1987 Nesting biology of the bee *Ashmeadiella holtii* and its cleptoparasite, a new species of *Stelis* (Apoidea: Megachilidae). – American Museum Novitates 2900: 1-10.
- Rozen, J.G. 1991 Evolution of cleptoparasitism in anthophorid bees as revealed by their mode of parasitism and first instars (Hymenoptera: Apoidea). – American Museum Novitates 3029: 1-36.
- Rozen, J.G. 1993 Nesting biologies and immature stages of the rophitine bees (Halictidae) with notes on the cleptoparasite *Biastes* (Anthophoridae) (Hymenoptera: Apoidea). – American Museum Novitates 3066: 1-28.
- Rozen, J.G. Jr. 1997 Pupal description of *Neopasites cressoni* (Apidae: Nomadinae: Biastini). – Journal of the Kansas Entomological Society 70: 76-78.

- Rozen, J.G. Jr. 2000 Pupal descriptions of some cleptoparasitic bees (Apidae), with a preliminary generic key to pupae of cleptoparasitic bees (Apoidea). – American Museum Novitates 3289: 1-19.
- Rozen, J.G. Jr. 2001a Ovarioles and oocytes of two old world cleptoparasitic bees with biological notes on *Ammobatoides* (Hymenoptera: Apidae). – American Museum Novitates 3326: 1-9.
- Rozen, J.G. Jr. 2001b A taxonomic key to mature larvae of cleptoparasitic bees (Hymenoptera: Apoidea). – American Museum Novitates 3309: 1-27.
- Rozen, J.G. Jr. 2008 Biology and immature stages of the bee *Nomioideas patruelis* (Halictidae: Halictinae: Nomiodini) and of its cleptoparasite, *Chiasmognathus pasiphati* (Apidae: Nomadinae: Ammobatini), with a preliminary phylogeny of the Halictidae based on mature larvae (Apoidea). – American Museum Novitates 3604: 1-23.
- Rozen, J.G. & M.S. Favreau 1968 Biological notes on *Colletes compactus compactus* and its cuckoo bee, *Epeolus pusillus* (Hymenoptera: Colletidae and Anthophoridae). – Journal of the New York Entomological Society 76: 106-111.
- Rozen, J.G. Jr. & H.G. Hall 2011 Nesting and developmental biology of the cleptoparasitic bee *Stelis ater* (Anthidiini) and its host, *Osmia chalybea* (Osmiini) (Hymenoptera: Megachilidae). – American Museum Novitates 3707: 1-38.
- Rozen, J.G. & N.R. Jacobson 1980 Biology and immature stages of *Macropis nuda*, including comparisons of related bees (Apoidea, Melittidae). – American Museum Novitates 2702: 1-11.
- Rozen, J.G. Jr. & S.M. Kamel 2006 Interspecific variation in immature larvae of the cleptoparasitic bee genus *Coelioxys* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 79: 348-358.
- Rozen, J.G. Jr. & S.M. Kamel 2009 Last larval instar and mature oocytes of the Old world cleptoparasitic bee *Stelis murina*, including a review of *Stelis* biology (Apoidea: Megachilidae: Megachilinae: Anthidiini). – American Museum Novitates 3666: 1-19.
- Rozen, J.G. & R.J. McGinley 1974a Phylogeny and systematics of the Melittidae based on the mature larvae (Insecta, Hymenoptera, Apoidea). – American Museum Novitates 2545: 1-31.
- Rozen, J.G. & R.J. McGinley 1974b Systematics of Ammobatine bees based on their mature larvae and pupae (Hymenoptera, Anthophoridae, Nomadinae). – American Museum Novitates 2551: 1-16.
- Rozen, J.G. & C.D. Michener 1968 The biology of *Scrapter* and its cuckoo bee, *Pseudodichroa* (Hymenoptera: Colletidae and Anthophoridae). – American Museum Novitates 2335: 1-13.
- Rozen, J.G. Jr. & H. Özbek 2003 Oocytes, eggs, and ovarioles of some long-tongued bees (Hymenoptera: Apoidea). – American Museum Novitates 3393: 1-35.
- Rozen, J.G. Jr. & H. Özbek 2005 Notes on the egg and egg deposition of the cleptoparasite *Thyreus ramosus* (Hymenoptera: Apidae: Melectini). – Journal of the Kansas Entomological Society 78: 34-40.
- Rozen, J.G. Jr. & H.T. Özbek 2008 Immatures of rophitine bees, with notes on their nesting biology (Hymenoptera: Apoidea: Halictidae). – American Museum Novitates 3609: 1-35.
- Rozen, J.G. Jr., J. Straka & K. Rezkova 2009 Oocytes, larvae, and cleptoparasitic behavior of *Biastes emarginatus* (Hymenoptera: Apidae: Nomadinae: Biastini). – American Museum Novitates 3667: 1-15.
- Rúa, P. de la, R. Jaffé, R. Dall’Olio, I. Munoz & J. Serrano 2009 Biodiversity, conservation and current threats to European honeybees. – Apidologie 40: 263-284.
- Rueppell, O., M.K. Fondrk & R.E. Page 2005 Biodemographic analysis of the male honey bee mortality. – Aging Cell 4: 13-19.
- Ruhnke, H. 1998 Zur Verbreitung, Bionomie und Gefährdung der Blattscheiderbiene *Megachile genalis* Mor. (Hymenoptera: Megachilidae). – Diplomarbeit, Martin-Luther-Universität Halle Wittenberg.
- Ruhnke, H. 2000 Zur Nistbiologie der *Megachile genalis* Mor. (Hymenoptera: Apidae). – Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Allgemeine und Angewandte Entomologie 12: 513-516.
- Ruijter, A. de 2000 Insect pollination in greenhouses, experiences in The Netherlands. – In: M.J. Sommeijer & A. de Ruijter (red.), Insect pollination in greenhouses. Proceedings of the specialists' meeting held in Soesterberg, The Netherlands, 30 september to 2 october 1999. Department of Social Insects, Utrecht University & Ambrosiushoeve, Research Centre for Insect Pollination and Beekeeping: 181-185.
- Ruijter, A. de & J.T. Wiebes 1975 Colour variation of *Bombus pastinorum* in the Netherlands. – Netherlands Journal of Zoology 25: 233-238.
- Rupp, L. 1987 The genus *Volucella* (Diptera: Syrphidae) as commensals and parasites in bumblebee and wasp nests. – In: J. Eder & H. Rembold (red.), Chemistry and biology of social insects. Verlag J. Perperry, München: 642-643.
- Rupp, L. 1989 Die mitteleuropäischen Arten der Gattung *Volucella* (Diptera, Syrphidae) als Kommensalen und Parasitoiden in den Nestern von Hummeln und sozialen Wespen. Untersuchungen zur Wirtsfin-
- dung, Larvalbiologie und Mimikry. – Proefschrift Albert Ludwigs Universität, Freiburg.
- Rust, R.W. & R.W. Thorp 1973 The biology of *Stelis chlorocyanea*, a parasite of *Osmia nigritrons* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 46: 548-562.
- Ruszkowski, A., J. Gosek, B. Jablonski, M. Bilinski & K. Kaczmarzka 1996 Selection of nesting sites by different species of *Hylaeus Fabricius* (Hymenoptera, Colletidae) and the nest structure of some of these. – Piszczelnicze Zeszyty Naukowe 40 (1): 243-251.
- Ruszkowski, A. & J. Gosek 1999 Visiting of carrot flowers by *Hylaeus* Fabr. (Hymenoptera, Colletidae), the percentage of females in their population and the attempt to use *Hylaeus* for carrot pollination. – Piszczelnicze Zeszyty Naukowe 43 (1): 319-327.
- Rutrecht, S.T. & M.J.F. Brown 2008 The life-history impact and implications of multiple parasites for bumble bee queens. – International Journal for Parasitology 38: 799-808.
- Ruttner, F. 1988 Biogeography and taxonomy of honeybees. – Springer-Verlag, Berlin.
- Ruttner, F. 1992 Naturgeschichte der Honigbienen. – Ehrenwirth, München.
- Sadeh, A., A. Shmida & T. Keasar 2007 The carpenter bee *Xylocopa pubescens* as an agricultural pollinator in greenhouses. – Apidologie 38: 508-517.
- Sakagami, S.F. 1976 Specific differences in the bionomic characters of bumblebees. A comparative review. – Journal of the Faculty of Science, Hokkaido University (series vi zoology) 20: 390-447.
- Sakagami, S.F. & C.D. Michener 1962 The nest architecture of the sweat bees (Halictinae). A comparative study of behavior. – The University of Kansas Press, Lawrence.
- Sakagami, S.F. & M. Munakata 1972 Distribution and bionomics of a transpaleartic eusocial halictine bee, *Lasioglossum calceatum*, in northern Japan, with reference to its solitary life cycle at high altitude. – Journal of the Faculty of Sciences, Hokkaido University (Series 6), Sapporo 18: 411-439.
- Sakagami, S.F., Y. Akahira & R. Zucchi 1967 Nest architecture and brood development in a neotropical bumblebee, *Bombus atratus*. – Insectes Sociaux 14: 389-414.
- Sakagami, S.F., D.W. Roubik & R. Zucchi 1993 Ethology of the robber stingless bee, *Lestrimelitta lima* (Hymenoptera: Apidae). – Sociobiology 21: 237-277.
- Sampson, B.J., S.J. Stringer, J.H. Cane & J.M. Spiers 2004 Screenhouse evaluations of a mason bee *Osmia ribifloris* (Hymenoptera: Megachilidae) as a pollinator for blueberries in the southeastern United States. – Small Fruit Review 3: 381-392.
- Sanders, H. 1949 Hymenoptera aculeata II. Enkele soorten uit Limburg, nieuw voor de Nederlandse Fauna. – Natuurhistorisch Maandblad 38: 98-100.
- Sanders, H. 1950 Hymenoptera Aculeata III. – Natuurhistorisch Maandblad 39: 47-48.
- Sanders, H. 1951 Hymenoptera Aculeata IV. – Natuurhistorisch Maandblad 40: 63.
- Sanders, H. 1953 Hymenoptera Aculeata V. Over enkele zeldzame bijen. – Natuurhistorisch Maandblad 42: 98-101.
- Sann, M., M. Gerth, C. Venne, R. Tiedemann & C. Bleidorn 2010 Molekulare und morphologische Untersuchungen zum Status des *Nomada alboguttata* (Apiformes) Artkomplexes. – Ampulex 2: 65-72.
- Sárospataki, M., J. Novák & V. Molnár 2005 Assessing the threatened status of bumble bee species (Hymenoptera: Apidae) in Hungary, Central Europe. – Biodiversity and Conservation 14: 2437-2446.
- Sarzetti, L., C.C. Labandeira & J.F. Genise 2008 A leafcutter bee trace fossil from the Middle Eocene of Patagonia, Argentina, and a review of megachilid (Hymenoptera) ichnology. – Palaeontology 51: 933-941.
- Saure, C. 1995 Wer ist der Wirt von *Nomada moeschleri*? – Bembix 5: 21-26.
- Saure, C. 2009 Erste Nachweise von *Hylaeus trinotatus* (PÉREZ 1895) in Deutschland sowie Anmerkungen zu ausgewählten und in Deutschland seltenen *Hylaeus*-Arten (Hymenoptera, Apidae). – Eucera 2: 17-24.
- Savard, J., D. Tautz, S. Richards, G.M. Weinstock, R.A. Gibbs, J.H. Werren, H. Tettelin & M.J. Lercher 2006 Phylogenomic analysis reveals bees and wasps (Hymenoptera) at the base of the radiation of Holometabolous insects. – Genome Research 16: 1334-1338.
- Saxton, S.M. 2008 Observations on the plasticity of mate finding behaviour in the bee *Colletes succinctus* (Linnaeus) (Hymenoptera: Apoidea). – Entomologist's Monthly Magazine 144: 229-241.
- Sarzetti, L.C., C.C. Labandeira & J.F. Genise 2008 A leafcutter bee trace fossil from the middle Eocene of Patagonia, Argentina, and a review of Megachilid (Hymenoptera) ichnology. – Palaeontology 51: 933-941.

- Schäffler, I. & S. Dötterl 2011 A day in the life of an oil bee: phenology, nesting, and foraging behavior. – *Apidologie* 42: 409-424.
- Schedl, W. 1967 Blütenbiologische Beobachtungen an *Jasminum nudiflorum* Lindl. In Nordtirol (Nektarraub). – Berichte des naturwissenschaftlich-medizinischen Vereins in Innsbruck 55: 139-140.
- Scheloske, H.-W. 1974 Untersuchungen über das Vorkommen, die Biologie und den Nestbau der Seidenbiene *Colletes daviesanus* Sm. – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 101: 153-182.
- Schepers, J., M. Reemer & D. Kleijn 2011 Aanpak achteruitgang wilde bestuivers (BIJ-1). – Alterra, Wageningen.
- Scheuchl, E. 1995 Illustrierte Bestimmungstabellen der Wildbienen Deutschlands und Österreichs. Band I: Anthophoridae. – Privé-uitgave, Velden.
- Scheuchl, E. 1996 Illustrierte Bestimmungstabellen der Wildbienen Deutschlands und Österreichs. Band II: Megachilidae - Melittidae. – Privé-uitgave, Velden.
- Scheuchl, E. 2000 Illustrierte Bestimmungstabellen der Wildbienen Deutschlands und Österreichs. Band I: Anthophoridae. 2e erweiterte Auflage. – Privé-uitgave, Velden.
- Scheuchl, E. 2006 Illustrierte Bestimmungstabellen der Wildbienen Deutschlands und Österreichs. Band II: Megachilidae, Melittidae. 2. Erweiterte Auflage. – Privé-uitgave, Velden.
- Schiestl, F.P. & M. Ayasse 2000 Post-mating odor in females of the solitary bee, *Andrena nigroaenea* (Apoidea, Andrenidae), inhibits male mating behavior. – *Behavioral Ecology and Sociobiology* 48: 303-307.
- Schindler, M. 2005 Biologie kleptoparasitischer Bienen und ihrer Wirte (Hymenoptera, Apiformes): Labor- und Freilanduntersuchungen an Arten der Gattungen *Nomada* und *Andrena*. – Proefschrift Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn.
- Schindler, M. 2008 Umfasst *Nomada fabriciana* F. (Hymenoptera, Apiformes) zwei Biospezies? – In: H.R. Schwenniger, L. Krochmann & V. Mauss, Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart (3-5.10.2008). Arbeitskreis Hymenoptera der Deutschen Gesellschaft für allgemeine und angewandte Entomologie: 1-41.
- Schindler, M. & W. Drescher 1996 Stellen Steinbrüche Refugialbienenräume für Wildbienen dar? Untersuchung der Wildbienenauna eines aufgelassenen Steinbruchs in der Kalkeifel (Hymenoptera, Apiformes). – In: S.M. Blank (red.), Beiträge der Hymenopterologen-Tagung in Stuttgart (4-6.10.1996): 30.
- Schindler, M. & D. Wittmann 2004 Paarungsverhalten der kleptoparasitischen Bienen *Nomada fucata* Panz. und *Nomada lathburiana* K. (Hymenoptera: Apiformes). – *Apidologie* 35: 538-539.
- Schlindwein, C., D. Wittmann, C.F. Martins, A. Hamm, J.A. Siqueira, D. Schifferl & I.C. Machado 2005 Pollination of *Campanula rapunculus* L. (Campanulaceae): how much pollen flows into pollination and into reproduction of oligoleptic pollinators?. – *Plant Systematics and Evolution* 250: 147-156.
- Schlumpberger, B.O. & D. Wittmann 2000 New odour glands in *Xylocopa* males (Hymenoptera: Apoidea: Anthophoridae). – *Journal of Hymenoptera Research* 9: 363-369.
- Schmalz, K.-H. 2002 Die Arten der Bienengattung *Dufourea* (Hymenoptera, Apidae) in Hessen unter Berücksichtigung der Vorkommen der Kuckucksbiene *Biastes truncatus* (Hymenoptera, Apidae). – *Philippia* 10: 79-100.
- Schmid-Egger, C. 2005 *Proxiandrena* subgen. nov. und Revision der west- und zentralpaläarktischen Arten der *Andrena proxima*-Gruppe (Hymenoptera, Apidae). – *Revue Suisse de Zoologie* 112: 1029-1044.
- Schmid-Egger, C. 2012 Die taxonomischen Situation der Gattung *Andrena* (Apidae) in Mitteleuropa – Kommentar zu: Amiet et al. (2010): *Fauna Helvetica*, Apidae 6. – *Ampulex* 4: 55-60.
- Schmid-Egger, C. & D. Doczkal 1995 Der taxonomische Status von *Andrena fulvicornis* Schenck, 1853 (Hymenoptera: Apidae). – *Linzer biologische Beiträge* 27: 823-850.
- Schmid-Egger, C. & E. Scheuchl 1997 Illustrierte Bestimmungstabellen der Wildbienen Deutschlands und Österreichs unter Berücksichtigung der Arten der Schweiz. Band III: Andreninae. – Eigenverlag, Velden.
- Schmid-Egger, C., S. Risch & O. Niehuis 1995 Die Wildbienen und Wespen in Rheinland-Pfalz. – *Zeitschrift für Naturschutz*, Beiheft 16: 1-296.
- Schmid-Hempel, P. 1998 Parasites in social insects. – Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Schmid-Hempel, P. 2001 On the evolutionary ecology of host-parasite interactions: addressing the question with regard to bumblebees and their parasites. – *Naturwissenschaften* 88: 147-158.
- Schmidt, K. & P. Westrich 1993 *Colletes hederae* n. sp., eine bisher unerkannte, auf Efeu (*Hedera*) spezialisierte Bienenart (Hymenoptera: Apoidea). – *Entomologische Zeitschrift* 103: 89-93.
- Schmiedeknecht, O. 1930 Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas mit Einschluss von England, Südschweiz, Südtirol und Ungarn. – Verlag von Gustav Fischer, Jena.
- Schönitzer, K. & C. Klinksiek 1990 The ethology of the solitary bee *Andrena nycthemera* Imhoff, 1866 (Hymenoptera, Apoidea). – *Entomofauna* 11: 377-427.
- Schoonen, J.M.C.P. 1976 De pluimvoetbij (*Dasypoda hirtipes* F.). – *De Levende Natuur* 79: 82-90.
- Schremmer, F. 1972a Der Stechsaugrüssel, der Nektarraub, das Pollensammeln und der Blütenbesuch der Holzbienen (*Xylocopa*) (Hymenoptera, Apidae). – *Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere* 72: 263-294.
- Schremmer, F. 1972b Beobachtungen zum Paarungsverhalten der Männchen von *Bombus confusus* Schenck. – *Zeitschrift für Tierpsychologie* 31: 503-512.
- Schreven, S. 2011a De luzernebehangersbij *Megachile rotundata* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 35: 21-26.
- Schreven, S. 2011b De schubhaarkegelsbij *Coelioxys afra* nieuw voor Nederland (Hymenoptera: Apoidea: Megachilidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 35: 27-32.
- Schröder, S. & K. Lunau 2001a Die Bestäubung der Zaunrübe durch die oligolektische Sandbiene *Andrena florea* (Hymenoptera) - Schnittstelle zweier Fortpflanzungssysteme. – *Verhandlungen westdeutscher Entomologentag* 2000: 75-80.
- Schröder, S. & K. Lunau 2001b Die oligolektische Sandbiene *Andrena florea* und die Rote Zaunrübe *Bryonia dioica* - Schnittstelle zweier spezialisierter Fortpflanzungssysteme. – *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für allgemeine und angewandte Entomologie* 13: 529-533.
- Schroeder, J.D. 1922 Beitrag zur Lebensweise und verbreitung von *Andrena fulva* Schrk. – *Jahresbericht des entomologischen Vereins in Bremen* 5-9 (1917-1921): 13-14.
- Schwammerger, K.-H. 1975 Die bisher bekanntgewordenen Arten der Bienengattung *Rhophitoides* Schenck (Hymenoptera: Apoidea: Halictidae). – *Senckenbergiana biologica* 56: 57-63.
- Schwarz, M. & F. Gusenleitner 1997 Neue und ausgewählte Bienenarten für Österreich. Vorstudie zur einer Gesamtbearbeitung der Bienen Österreichs (Hymenoptera, Apidae). *Entomofauna* 18: 301-372.
- Schwarz, M. & F. Gusenleitner 2011 Beitrag zur Kenntnis der Gattung *Megachile* (Hymenoptera, Apoidea, Megachilinae). – *Entomofauna* 32: 249-260.
- Schwarz, M.P. & L.A. Overholts 1993 Methods for rearing allodapine bees in artificial nests (Hymenoptera: Anthophoridae). – *Journal of the Austrian Entomological Society* 32: 357-363.
- Schwarz, M., F. Gusenleitner, P. Westrich & H.H. Dathe 1996 Kata-log der Bienen Österreichs, Deutschlands und der Schweiz (Hymenoptera, Apidae). – *Entomofauna*, supplement 8: 1-398.
- Schweitzer, L. 2002 Zur Kenntnis der Wildbienen (Apoidea) im Landkreis Peine: Blattschneiderbiene *Megachile genalis* Morawitz 1880 Erstnachweis für Niedersachsen. – *Beiträge zur Naturkunde Niedersachsens* 55: 1-3.
- Schwenninger, H.R. 2009 Zum taxonomischen Status von *Andrena anthraci* Blüthing, 1925 (Hymenoptera, Andrenidae, *Andrena*, *Microandrena*). – *Linzer biologische Beiträge* 41: 2025-2038.
- Scott, V.L. & K. Strickler 1992 New host records for two species of *Anthrax* (Diptera, Bombyliidae). – *Journal of the Kansas Entomological Society* 65: 393-402.
- Scott, V.L., T.K. Scott & K. Strickler 2000 Reproductive biology of two *Coelioxys* cleptoparasites in relation to their *Megachile* hosts (Hymenoptera: Megachilidae). – *Annals of the Entomological Society of America* 93: 941-948.
- Scottish Natural Heritage 2012 Great yellow bumblebee. – www.snh.gov.uk/protecting-scotlands-nature/species-action-framework/species-action-list/bumblebee. [Geraadpleegd juli 2012.]
- Sedivy, C., C.J. Praz, A. Müller, A. Widmer & S. Dorn 2008 Patterns of host-plant choice in bees of the genus *Chelostoma*: the constraint hypothesis of host-range evolution in bees. – *Evolution* 62: 2487-2507.
- Seeley, T.D. 1985 Honeybee ecology. – Princeton University Press, Princeton.
- Seeley, T.D. 1995 The wisdom of the hive. The social physiology of honey bee colonies. – Harvard University Press.
- Seeley, T.D. 2010 Honeybee democracy. – Princeton University Press.
- Seeley, T.D. & R.A. Morse 1976 The nest of the honey bee (*Apis mellifera*). – *Insectes Sociaux* 23: 495-512.
- Seidelmann, K. 1999 The race for females: the mating system of the red mason bee *Osmia rufa* (L.) (Hymenoptera, Megachilidae). – *Journal of Insect Behaviour* 12: 13-25.
- Seidelmann, K. 2006 Open-cell parasitism shapes maternal investment patterns in the Red Mason bee *Osmia rufa*. – *Behavioral Ecology* 17: 839-848.

- Selander, S. & R. Bryant-Meisner 1909 Blombesökande insekter på Kullen 1908. – Svensk Botanisk Tidskrift 3: 301-327.
- Semichon, L. 1904 Sur la ponte de la *Melecta armata* Panzer (Hymen.). – Bulletin de la Société Entomologique de France 1904: 188-189.
- Semichon, L. 1911 Les conditions d'existence de la *Melecta armata* Panz. (Hymen. Apidae) à l'état d'oeuf et de larve. – Bulletin de la Société Entomologique de France 1911: 372-374.
- Semichon, L. 1922 Sur la nymphe de *Melecta armata* Panzer (Hym. Apidae). – Bulletin de la Société Entomologique de France 1922: 192-194.
- Semichon, L. 1925 L'état larvaire de *Melecta armata* Panzer (Hym. Apidae). – Bulletin de la Société Entomologique de France 1925: 305-306.
- Semichon, L. 1936 Observations sur les larves de *Colletes daviesanus* (Hymenopt. Apidae). – In: Livre Jubilaire E.-L. Bouvier, Paris: 303-306.
- Severinghaus, L., B.H. Kurtak & G.C. Eickwort 1981 The reproductive behavior of *Anthidium manicatum* (Hymenoptera: Megachilidae) and the significance of size for territorial males. – Behavioral Ecology and Sociobiology 9: 51-58.
- Sharkey, M.J., J.M. Carpenter, L. Vilhelmsen, J. Heraty, J. Liljeblad, A.P.G. Dowling, S. Schulmeister, D. Murray, A.R. Deans, F. Ronquist, L. Krogmann & W.C. Wheeler 2012 Phylogenetic relationships among superfamilies of Hymenoptera. – Cladistics 28: 80-112.
- Shavit, O., A. Dafni & G Ne'eman 2009 Competition between honeybees (*Apis mellifera*) and native solitary bees in the Mediterranean region of Israel – Implications for conservation. – Israel Journal of Plant Sciences 57: 171-183.
- Sheppard, W.S. & M.D. Meixner 2003 *Apis mellifera pomonella*, a new honey bee subspecies from Central Asia. – Apidologie 34: 367-375.
- Sick, M., M. Ayasse, J. Tengö, W. Engels, G. Lübbe & W. Francke 1994 Host-parasite relationships in six species of *Sphecodes* bees and their halictid hosts: nest intrusion, intranidal behaviour and Dufour's gland volatiles (Hymenoptera: Halictidae). – Journal of Insect Behavior 7: 101-117.
- Simmelhag, S. 1954 Et bidrag til *Melitta leporina* biologi. – Flora og Fauna 60: 35-45.
- Simmons, L.W., J. Alcock & A. Reeder 2003 The role of cuticular hydrocarbons in male attraction and repulsion by female Dawson's burrowing bee, *Amegilla dawsoni*. – Animal Behaviour 66: 677-685.
- Simon Thomas, R.T. 1970 Het individueel merken van *Philanthes triangulum* (F.). – Entomologische Berichten 30: 149-152.
- Simon Thomas, R.T. & A.M.J. Simon Thomas 1977 A pest of the honeybee in the apiculture of the Dakhla Oasis, Egypt. – Pharmacological Laboratory, University of Amsterdam.
- Simon Thomas, R.T. & A.M.J. Simon Thomas 1980 *Philanthus triangulum* and its recent eruption as a predator of honeybees in an Egyptian oasis. – Bee World 61: 97-107.
- Simon Thomas, R.T. & R.L. Veenendaal 1974 Observations on the reproduction behaviour of *Crabro peltarius* (Schreber) (Hymenoptera, Sphecidae). – Netherlands Journal of Zoology 24: 58-66.
- Sitdikov, A.A. & Y.A. Pesenko 1988 A subgeneric classification of the bees of the genus *Eucera* Scopoli (Hymenoptera, Anthophoridae) with a scheme of the phylogenetic relationships between the subgenera. – Proceedings of the Zoological Institute, Leningrad 175: 75-101.
- Slaa, E.J., L.A. Sanchez, M. Sandi & W. Salazar 2000 A scientific note on the use of stingless bees for commercial pollination in enclosures. – Apidologie 31: 141-142.
- Sladen, F.W.K. 1895 *Sphecodes rubicundus* and other bees near Dover. – Entomologist's Monthly Magazine 33: 256-258.
- Sladen, F.W.L. 1912 The humble-bee. Its life history and how to domesticate it, with descriptions of all the British species of *Bombus* and *Psithyrus*. – Macmillan and Co., London.
- Smeekens, C. (red.) 1998 Concurrentie tussen honingbijen en andere bloembezochende insecten. – Ministerie van LNV, IKC Landbouw, Ede.
- Smissen, J. van der 1995 Beitrag zur Wirtsfrage von *Nomada moeschleri* Alfken. – Bembix 5: 17-18.
- Smissen, J. van der 2000 Notiz zur Nistweise von *Lasioglossum majus* (Nylander 1852). – Bembix 13: 8.
- Smissen, J. van der 2010 Bilanz aus 20 Jahren entomologischer Aktivität (1987-2007) (Hymenoptera Aculeata). – Verhandlungen des Vereins für Naturwissenschaftliche Heimatforschung zu Hamburg e.V. 43: 425.
- Smit, J. 1994 Waaiervleugeligen en zandbijen. – Veelpoot 5: 4-9.
- Smit, J. 1996 Twee soorten van het genus *Nomada* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Apidae, Anthophorinae). – Entomologische Berichten 56: 101-103.
- Smit, J. 1997a Bijen en wespen van het emplacement te Westervoort. – Privé-uitgave, Duiven.
- Smit, J. 1997b *Andrena viridescens* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Apidae, Andreninae). – Entomologische Berichten 57: 200-201.
- Smit, J. 1997c Inventarisatie camping 'Flierenhof' 1992-1996. Waarder onder de vangresultaten van een waterval. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 5: 21-25.
- Smit, J. 1998 *Andrena proxima* en *Nomada conjungens* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 9: 14-19.
- Smit, J. 1999 *Andrena proxima* en *Nomada conjungens* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 9: 15-19.
- Smit, J.T. 2001 Hymenoptera. – In: J. Smit (red.), Stikke Trui. Insectenwerkgroep KNNV, Afdeling Arnhem: 89-111.
- Smit, J. 2004 De wespbijen van Nederland. – Nederlandse Faunistische Mededelingen 20: 33-125.
- Smit, J. 2005 Bijzondere waarnemingen aan *Nomada*'s. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 21: 31-32.
- Smit, J. 2006a Zur Wirtsfrage von *Nomada mutica* (Hymenoptera, Apidae). – Bembix 23: 29-31.
- Smit, J. 2006b Waarnemingen van feromoonaatzetting(?) Bij *Nomada*. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 24: 59-60.
- Smit, J. 2008 Uitgerangeerd. 20 jaar onderzoek naar bijen en wespen op het emplacement van Westervoort. – Privé-uitgave, Duiven.
- Smit, J. 2009a Tabel voor de bijen van het genus *Colletes* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 30: 65-68.
- Smit, J. 2009b De driedoornige metselbij (*Hoplitis tridentata*) maakt een sprong naar het noorden. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 30: 49-51.
- Smit, J. 2010 Determinatietafel voor de bijen van het genus *Stelis* in Nederland. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 31: 39-41.
- Smit, J. 2011 Determinatietafel voor de bijen van het genus *Melitta* in Nederland. – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 2: 33-34.
- Smit, J. & F. van der Meer 2007 Verdwenen en weer verschenen: de kleine bonte wespbij *Nomada roberjeotiana* (Hymenoptera: Apidae s.l.). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 26: 31-38.
- Smit, J. & P. Megens 2006 *Nomada moeschleri* (Hymenoptera; Apidae) nieuw voor de Nederlandse fauna. – Entomologische Berichten 66: 24-25.
- Smit, J. & H. Pijfers 2006 Nieuwe vondsten van de zuidelijke gouden groefbij *Halictus leucabenaeus* in Nederland (Hymenoptera: Apidae s.l.). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 24: 21-24.
- Smit, J. & J.T. Smit 2006 Bijverschijnselen. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 23: 28-29.
- Smit, J. & A. de Wilde 2008 De klimopbij (*Colletes hederae*) is de Westerschelde over (Hymenoptera, Apidae). – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 28: 48-50.
- Smit, J., H. Nieuwenhuijsen & T. Peeters 2002 Sectie Hymenoptera van de NEV. – Entomologische Berichten 62: 138-140.
- Smit, J., A. van den Berg, P. Megens & H. Nieuwenhuijsen 2009 Verslag excursie Tiengemeten 2008. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 29: 10-12.
- Smit, J.T. 2012 *Stylops* frenzy. – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 4: 16-17.
- Smit, J.T. & J. Smit 2003 *Hylaeus signatus* (Panzer, 1798) new for the fauna of Madeira, with notes on its feeding behaviour (Hymenoptera: Apidae). – Entomofauna 24: 165-168.
- Smit, J.T. & J. Smit 2005 De waaiervleugeligen (Strepsiptera) van Nederland. – Entomologische Berichten 65: 43-51.
- Smith, B.H. 1983 Recognition of female kin by male bees through olfactory signals. – Proceedings of the National Academy of Sciences USA 80: 4551-4553.
- Smith, B.H. & M. Ayasse 1987 Kin-based male mating preferences in two species of halictine bees. – Behavioral Ecology and Sociobiology 20: 313-318.
- Smith, B.H., R.G. Carlson & J. Frazier 1985 Identification and bioassay of macrocyclic lactone sex pheromones of the halictine bee *Lasioglossum zephyrum*. – Journal of Chemical Ecology 11: 1447-1456.
- Smith, F. 1846 Descriptions of the British species of bees belonging to the genera *Chelostoma*, *Heriades*, *Ceratina*, *Eucera*, *Panurgus* and *Anthidium*; with observations on their economy etc. – Zoolist 4: 1445-1454.
- Smith, F. 1876 Catalogue of British Hymenoptera in the British Museum. Second edition. I. Andrenidae and Apidae. – British Museum, London.
- Smith, J.A. 2007 Facultative social parasitism in the allodapine bee *Macrogalea berentyensis*. – Insect Science 14: 65-69.
- Snellen van Vollenhoven, S.C. 1858 Naamlijst van Nederlandsche vliesvleugelige insecten (Hymenoptera). – In: J.A. Herklots,

- Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland II (3). E.J. Brill, Leiden: 221-283.
- Snelling, R.R. 1970 Studies on the North American bees of the genus *Hylaeus*. 5. The subgenera *Hylaeus* and *Paraprosopis* (Hymenoptera: Colletidae). – Los Angeles County Museum Contributions in Sciences 180: 1-59.
- Soika, A.G. 1936 Eologia e larva primaria di *Melecta luctuosa* Scop. (Hym., Apidae). – Bollettino della Societa Entomologica Italiana 68: 47-48.
- Sokal, R.R. & F.J. Rohlf 1995 Biometry. – W.H. Freeman and Company, New York.
- Sommeijer, M.J. 2009 De ontwikkeling van de schorijdebij. – In: Verslag van de 141e wintervergadering, Entomologische Berichten 69: 73-74.
- Sommeijer, M.J., J. Neve & C. Jacobusse 2012 The typical development cycle of the solitary bee *Colletes halophilus*. – Entomologische Berichten 72: 52-58.
- Sommeijer, M.J., E.F. Rooijackers, C. Jacobusse & J.D. Kerkvliet 2009 Larval food composition and food plants of the solitary bee *Colletes halophilus* (Hymenoptera: Colletidae). – Journal of Apicultural Research and Bee World 48: 149-155.
- Sörensson, M. 2006 Sandtäkter som vrdefulla insektsmiljöer: ett exempel från Trelleborg med tre från Skandinavien nya solitärbin (Hymenoptera: Apoidea). – Entomologisk Tidskrift 127: 117-134.
- Soucy, S. 2002 Nesting biology and socially polymorphic behaviour of the sweat bee *Halictus rubicundus* (Hymenoptera: Halictidae). – Annals of the Entomological Society of America 95: 57-62.
- Sowa, S. & I. Mostowska 1978 Studies on the biology of *Andrena labialis* Kirby (Hym. Apoidea) in Olsztyn Province. – Polskie Pismo Entomologiczne 48: 439-444.
- Speijer, E.A.M. 1947 Entomologisch werk in de Nazikampen. – Tijdschrift voor Entomologie 88: 358-374. [1945]
- Spek, E. van der 2007 Rosse metselbij (*Osmia rufa*) als mijnwerker. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 26: 72.
- Spek, E. van der 2010 Honingbijen en wilde insecten samen in natuurgebieden. – Vakblad Natuur, Bos en Landschap 7 (6): 12-15.
- Spek, E. van der 2012 Effecten van honingbijen, *Apis mellifera*, op insecten in natuurgebieden. – Entomologische Berichten 72: 103-11.
- Spiewok, S. & P. Neumann 2006 Infestation of the commercial bumblebee (*Bombus impatiens*) field colonies by small hive beetles (*Aethina tumida*). – Ecological Entomology 31: 623-628.
- Sramkova, A. & M. Ayasse 2008 *Psithyrus* females do possess wax glands. – Insectes Sociaux 55: 404-406.
- Stace, C.A. 1994 *Anthophora* and Boraginaceae. – Entomologist's Record and Journal of Variation 106: 212.
- Standfuss, K. 1997 Sechsahresbeobachtungen von *Anthophora acervorum* (L.) mit kritischen Anmerkungen zur Proterandrie (Hymenoptera: Apidae). – Bembix 9: 19-22.
- Stang, M., P.G.L. Klinkhamer & E. van der Meijden 2006 Size constraints and flower abundance determine the number of interactions in a plant-flower visitor web. – Oikos 112: 111-121.
- Stang, M., P.G.L. Klinkhamer & E. van der Meijden 2007 Asymmetric specialization and extinction risk in plant-flower visitor webs: a matter of morphology or abundance? – Oecologia 151: 442-453.
- Stark, R.E. 1992 Cooperative nesting in the multivoltine large carpenter bee *Xylocopa sulcatipes* Maa (Apoidea: Anthophoridae): do helpers gain or lose to solitary females? – Ethology 91: 301-310.
- Steen, J.J.M. van der 1997 Indoor rearing of the solitary bee *Osmia rufa* L. – Proceedings of the section Experimental and Applied Entomology of the NEV 8: 81-84.
- Steen, J. van der & A. de Ruijter 1991 The management of *Osmia rufa* L. for pollination of seed crops in greenhouses. – Proceedings of the section Experimental and Applied Entomology of the NEV 2: 137-141.
- Steinmann, E. 1990 Zur Nahorientierung der solitarer Sandbiene *Andrena vaga* Panzer (Hymenoptera, Apoidea) am Nesteingang. – Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft 63: 77-80.
- Stelfox, A.W. 1927 A list of the Hymenoptera-Aculeata (sensu lato) of Ireland. – Proceedings of the Royal Irish Academy 37 (B 22): 201-355.
- Step, E. 1932 Bees, wasps, ants and allied insects of the British Isles. – Frederick Warne & Co. Ltd., London.
- Stephen, W.P., G.E. Bohart & P.F. Torchio 1969 The biology and external morphology of bees. With a synopsis of the genera of north-western America. – Oregon State University, Agricultural Experiment Station, Corvallis.
- Stern, D.L. & R. Dudley 1991 Wing buzzing by male orchid bees, *Eulaema meriana* (Hymenoptera: Apidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 64: 88-94.
- Stiles, E.W. 1976 Comparison of male bumblebee flight paths: temperate and tropical. – Journal of the Kansas Entomological Society 49: 266-274.
- Stöckhert, E. 1922 Über die Lebensweise von *Rhophites 5-spinosus* Spin. (Hym. Apid.). – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1922: 381-392.
- Stöckhert, E. 1929 Über eine neue deutsche *Eriades*-Art (Hym. Apid.). – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1929: 113-120.
- Stöckhert, E. 1933 Die Bienen Frankens (Hym. Apid.). Ein Ökologisch-tiergeographische Untersuchung. – Deutschen Entomologischen Zeitschrift 1932, Beiheft viii: 1-294.
- Stöckhert, E. 1941 Über die Gruppe der *Nomada zonata* Panz. (Hym. Apid.). – Mitteilungen der Münchener entomologischen Gesellschaft 31: 1072-1122.
- Stöckhert, E. 1943 Über die Gruppe der *Nomada furva* Panz. (Hym. Apid.). – Deutsche Entomologische Zeitschrift 1943: 89-126.
- Stöckhert, F.K. 1954 Fauna Apoideorum Germaniae. – Abhandlungen der Bayerischen Akademie für Wissenschaften München (n.F.) 65: 1-87.
- Stone, G.N. 1994 Activity patterns of females of the solitary bee *Anthophora plumipes* in relation to temperature, nectar supplies and body size. – Ecological Entomology 19: 177-189.
- Stone, G.N. 1995 Female foraging responses to sexual harassment in the solitary bee *Anthophora plumipes*. – Animal Behaviour 50: 405-412.
- Stone, G.N., P.M.J. Loder & T.M. Blackburn 1995 Foraging and courtship behaviour in males of the solitary bee *Anthophora plumipes* (Hymenoptera: Anthophoridae): thermal physiology and the roles of body size. – Ecological Entomology 20: 169-183.
- Straka, J. & P. Bogusch 2007 Description of immature stages of cleptoparasitic bees *Epeoloides coecutiens* and *Leiopodus trochantericus* (Hymenoptera: Apidae: Osirini, Protepeolini) with remarks to their unusual biology. – Entomologica Fennica 18: 242-254.
- Straka, J. & P. Bogusch 2011 Contribution to the taxonomy of the *Hylaeus gibbus* species group in Europe (Hymenoptera, Apoidea and Colletidae). – Zootaxa 2932: 51-67.
- Strickler, K. 1979 Specialization and foraging efficiency of solitary bees. – Ecology 60: 988-1009.
- Strickler, K., V.L. Scott & R.L. Fischer 1996 Comparative nesting ecology of two sympatric leafcutting bees that differ in body size (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 69: 26-44.
- Strohm, E., H. Daniels, C. Warmers & C. Stoll 2002 Nest provisioning and a possible cost of reproduction in the megachilid bee *Osmia rufa* studied by a new observation method. – Ethology, Ecology and Evolution 14: 255-268.
- Svensson, B.G., A.W. Ebmer & S.F. Sakagami 1977 *Lasioglossum (Erylaeus)* boreale, a new Halictinae (Hymenoptera: Apoidea) species found in northern Sweden and on Hokkaido, Japan, with notes on its biology. – Entomologica Scandinavica 8: 219-229.
- Tadauchi, O. & Y. Hirashima 1984 New or little known bees of Japan (Hymenoptera, Apoidea) V. Supplements to *Andrena (Hoplarena)*. – Kontyu, Tokyo 52: 278-285.
- Tadauchi, O. & C.E. Lee 1992 The family Andrenidae of Korea (Hymenoptera, Apoidea) I. – Esakia 32: 47-58.
- Tadauchi, O. & H. Xu 1995 A revision of the subgenus *Simandrena* of the genus *Andrena* of Eastern Asia with a key to palaeartic species (Hymenoptera, Andrenidae). – Esakia 35: 201-222.
- Tadauchi, O. & H. Xu 2003 A revision of the subgenus *Taeniandrena* of the genus *Andrena* of eastern Asia (Hymenoptera, Andrenidae). – Esakia 43: 65-95.
- Tasei, J.-N. 1972 Observations préliminaires sur la biologie d'*Osmia (Chalcosoma) coerulescens* L. (Hymenoptera, Megachilidae) pollinatrice de la luzerne (*Medicago sativa* L.). – Apidologie 3: 149-165.
- Tautz, J. 2009 Honingbijen. – KNNV Uitgeverij, Zeist.
- Tengö, J. 1979 Odour-released behaviour in *Andrena* male bees (Apoidea, Hymenoptera). – Zoon 7: 15-48.
- Tengö, J. & B. Baur 1993 Number and size of oocytes in relation to body size and time of day in the kleptoparasitic bee *Nomada latibularia* (Hymenoptera: Anthophoridae). – Entomologia Generalis 18: 19-24.
- Tengö, J. & G. Bergström 1976a Comparative analyses of lemon-smelling secretions from heads of *Andrena* F. (Hymenoptera, Apoidea) bees. – Comparative Biochemistry and Physiology 55B: 179-188.
- Tengö, J. & G. Bergström 1976b Odor correspondence between *Melitta* females and males of their nest parasite *Nomada flavopicta* K. (Hymenoptera: Apidae). – Journal of Chemical Ecology 2: 57-65.
- Tengö, J. & G. Bergström 1977 Comparative analyses of complex secretions from heads of *Andrena* bees (Hym., Apoidea). – Comparative Biochemistry and Physiology 57B: 197-202.
- Tengö, J. & G. Bergström 1978 Cleptoparasitism and odor mimicry in bees: do *Nomada* males imitate the odor of *Andrena* females? – Science 196: 1117-1119.

- Tengö, J., J. Eriksson, A-K. Borg-Karlson, B.H. Smith & H. Dobson 1988 Mate-locating strategies and multimodal communication in male mating behavior of *Panurgus banksianus* and *P. calcaratus* (Apoidea, Andrenidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 61: 388-395.
- Tengö, J., L. Ågren, B. Baur, R. Isaksson, T. Liljefors, K. Mori, W. König & W. Francke 1990 *Andrena wilkella*, male bees discriminate between enantiomers of cephalic secretion components. – Journal of Chemical Ecology 16: 429-441.
- Tennekes, H.A. 2010 The significance of the Druckrey-Küpfmüller equation for risk assessment - The toxicity of neonicotinoid insecticides to arthropods is reinforced by exposure time. – Toxicology 276: 1-4.
- Terzo, M. 1998 Annotated list of species of the genus *Ceratina* (Latreille) occurring in the Near East, with descriptions of new species (Hymenoptera: Apoidea: Xylocopinae). – Linzer biologische Beiträge 30: 719-743.
- Terzo, M. 2000 Classification phylogénétique des Ceratinidae du monde et monographie de la région ouest-palearctique et de l'Asie centrale (Hymenoptera: Apoidea, Xylocopinae: *Ceratina* Latreille). – Proefschrift Université de Mons-Hainaut, Mons.
- Terzo, M. 2007 Première observation en Belgique de *Nomada facilis* Schwarz, 1967 (Hymenoptera: Apidae). – Notes Fauniques de Gembloux 60: 144-146.
- Terzo, M. & P. Rasmont 2001 *Ceratina (Lioceratina) velthuisi* sp. nov. from Burma (Hymenoptera Apoidea Xylocopinae). – Belgian Journal of Entomology 3: 303-307.
- Terzo, M. & P. Rasmont 2004 Biogeographie et systématique des abeilles rubicoles du genre *Ceratina* Latreille au Turkestan (Hymenoptera: Apoidea, Xylocopinae). – Annales de la Société Entomologique de France (n.s.) 40: 109-130.
- Terzo, M., S. Iserbyt & P. Rasmont 2007 Révision des Xylocopinae (Hymenoptera: Apidae) de France et de Belgique. – Annales de la Société Entomologique de France (n.s.) 43: 445-491.
- Teunissen, H. 1939 Eenige nieuwe en zeldzame Hymenoptera voor de Nederlandse fauna. – Entomologische Berichten 10: 169-175.
- Teunissen, H. 1943 Mededeling over zeldzame bijen en wespen. – Natuurhistorisch Maandblad 32: 83.
- Theunert, R. 1995 Erstnachweise von Stechimmen für die niedersächsische Fauna (Insecta: Hymenoptera) II. – Mitteilungen des Internationalen Entomologischen Vereins 20: 51-58.
- Theunert, R. 2006a Zur Unterscheidung der im Sommer fliegenden Männchen von *Andrena minutula* (Kirby) und *Andrena minutuloides* Perkins. – Bembix 22: 12-14.
- Theunert, R. 2006b Zur Wirtsfrage von *Nomada rufipes* s.l. (Hymenoptera: Apidae). – Bembix 23: 31-35.
- Theunert, R. 2011 Fortschreibung des Verzeichnisses der Stechimmen Niedersachsens und Bremens (Hymenoptera Aculeata). – Bembix 32: 13-28.
- Thijssse, J.P. 1899 De bijenstad. – De Levende Natuur 4: 137-143.
- Thijssse, J.P. 1901 De graafwespen, wespen en bijen van Nederland. – De Levende Natuur 5: 224-226, 248-252.
- Thijssse, J.P. 1903 Mijn mooiste zandkuil. – De Levende Natuur 8: 21-25, 47-49.
- Thijssse, J.P. 1928 Bedwelmdc of vergiftigde hommels. – De Levende Natuur 33: 160.
- Thijssse, J.P. 1934 De bloemen en haar vrienden. – Uitgave Verkade's Fabrieken N.V., Zaandam.
- Thomas, B. & R. Witt 2005 Erstnachweis der Holzbiene *Xylocopa violacea* (Linne 1758) in Niedersachsen und weitere Vorkommen am nordwestlichen Arealrand (Hymenoptera: Apidae). – Drosera 2005: 89-96.
- Thornhill, R. & J. Alcock 1983 The evolution of insect mating systems. – Harvard University Press, Cambridge.
- Thorp, R.W. 1969 Ecology and behavior of *Melecta separata callura* (Hymenoptera: Anthophoridae). – The American Midland Naturalist 82: 338-345.
- Thorp, R.W. & G.I. Stage 1968 Ecology of *Andrena placida* with descriptions of the larva and pupa. – Annals of the Entomological Society of America 61: 1580-1586.
- Thostesen, A.M. & J.M. Olesen 1996 Pollen removal and deposition by specialist and generalist bumblebees in *Aconitum septentrionale*. – Oikos 77: 77-84.
- Tirgari, S. 1968 La choix du site nidification par *Melitta leporina* (Panz.) et *Melitturga clavicornis* (Latr.). – Annales de l'Abeille 11: 79-103.
- Tischendorf, S. 2008 Zur Wirtschaftlichkeit und zum Vorkommen von *Nomada discedens* Pérez 1884 (Hymenoptera Apidae) in Deutschland. – Hessische Faunistische Briefe 27: 1-7.
- Tischendorf, S. & U. Frommer 2004 Stechimmen (Hymenoptera: Aculeata) an xerothermen Hanglagen im Oberen Mittelrheintal bei Lorch unter Berücksichtigung ihrer Verbreitung im Naturraum und in Hessen. – Hessische Faunistische Briefe 23 (2-4): 25-122.
- Tischendorf, S., U. Frommer, H.-J. Flügel, K.-H. Schmalz & W.H.O. Dorow 2009 Kommentierte Rote Liste der Bienen Hessens - Artenliste, Verbreitung, Gefährdung. – Hessisches Ministerium für Umwelt, Energie, Landwirtschaft und Verbraucherschutz, Wiesbaden.
- Tišler, T., A. Jemec, B. Mozetič & P. Trebše 2009 Hazard identification of imidacloprid to aquatic environment. – Chemosphere 76: 907-914.
- Tkalčík, B. 1974 Bemerkenswerte Bienenfunde in der Tschechoslowakei (Hymenoptera, Apoidea). – Acta Entomologica Bohemoslovaca 71: 205-208.
- Tkalčík, B. 1978 Beiträge zur Kenntnis der Fauna Afghanistans. *Melitturga* Latr., *Eucera* Scop., Apidae; *Lithurge* Latr., *Stelis* Pz., *Creightonella* Cockll. Megachilidae, Apoidea, Hym. – Casopis Moravského Muzea Acta Musei Moraviae 63: 153-181.
- Tkalčík, B. 1984 Systematisches Verzeichnis der westpaläarktischen *Tetralonia*- und *Eucera*-Arten, deren Männchen als Blütenbesucher verschiedener *Ophrys*-Arten festgestellt wurden. Mit Beschreibung neuer Taxa (Hymenoptera: Apoidea). – Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis, Serie V, 3: 57-77.
- Toftslki, A. 2012 Honey bee. – www.honeybee.drawwing.org. [Geraadpleegd augustus 2012.]
- Toler, T.R., E.W. Evans & V.J. Tepedino 2005 Pan-trapping for bees (Hymenoptera: Apiformes) in Utah's West Desert: the importance of color diversity. – The Pan-Pacific Entomologist 81: 103-113.
- Tooren, B. van, P. Dirks & N. van der Ploeg 2007 Beheren voor wilde bijen bij Natuurmonumenten. – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 25: 39-43.
- Torchio, P.F. 1965 Observations on the biology of *Colletes ciliatoides* (Hymenoptera: Apoidea, Colletidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 38: 182-187.
- Torchio, P.F. 1984 The nesting biology of *Hylaeus bisinuatus* Förster and development of its immature forms (Hymenoptera: Colletidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 57: 276-297.
- Torchio, P.F. & D.J. Burdick 1988 Comparative notes on the biology and development of *Epeolus compactus* Cresson, a cleptoparasite of *Colletes kincaidi* Cockerell (Hymenoptera: Anthophoridae, Colletidae). – Annals of the Entomological Society of America 81: 626-636.
- Torchio, P.F., G.E. Trostle & D.J. Burdick 1988 The nesting biology of *Colletes kincaidi* Cockerell (Hymenoptera: Colletidae) and development of its immature forms. – Annals of the Entomological Society of America 81: 605-625.
- Torka, V. 1925 Seltene Bienen Oberschlesiens. – Internationale Entomologische Zeitschrift 18: 249-251, 255-257.
- Torka, V. 1926 Zur Bienenfauna Oberschlesiens. – Internationale Entomologische Zeitschrift 20: 125-130.
- Townes, H. 1972 A light-weight Malaise trap. – Entomological News 83: 239-247.
- Trein, L. 2007 Wildbienen auf zwei Industriebrachen im westlichen Ruhrgebiet (Sinteranlage und Waldteichgelände). – Elektronische Aufsätze der Biologischen Station Westliches Ruhrgebiet 10.4: 1-2.
- Tscharntke, T. 1984 Bienen (Hymenoptera: Apoidea) des Schnaakenmoors in Hamburg. Ein Beitrag zur Landschaftspflege, Faunistik und Ökologie. – Entomologische Mitteilungen aus dem Zoologischen Museum Hamburg 8 (122): 7-20.
- Tscharntke, T., A. Gathmann & I. Steffan-Dewenter 1998 Bioindication using trap-nesting bees and wasps and their natural enemies: community structure and interactions. – Journal of Applied Ecology 35: 708-719.
- Ulrich, Y., N. Perrin & M. Chapuisat 2010 Flexible social organization and high incidence of drifting in the sweat bee, *Halictus scabiosae*. – Molecular Ecology 18: 1791-1800.
- Vardy, C.R. 1989 The biology of the bee *Chelostoma florisomne* (Linnaeus) in Britain (Hymenoptera: Megachilidae). – The Entomologist 108: 167-175.
- Vecht, J. van der 1926 Nieuwe naamlijst van de in Nederland voorkomende soorten van het geslacht *Andrena* F. (Hymenoptera, Apidae). – Zoölogische Mededeelingen 9: 300-304.
- Vecht, J. van der 1927 Über eine neue Holländische *Andrena*-Art aus der *ovatula* K.-Gruppe, *Andrena geliae* N. Sp. von J. v.d. Vecht, Den Haag (mit zwei Textfiguren). – Zoölogische Mededeelingen 10: 87-89.
- Vecht, J. van der 1928a Hymenoptera Aculeata (Geangeld wesp en bijen) in het Meijendel. – De Levende Natuur 33: 90-94, 155-159.
- Vecht, J. van der 1928b Hymenoptera Anthophila (Q XIIIIm) A. *Andrena*. – Fauna van Nederland 4: 1-144.
- Vecht, J. van der 1930 Aanteekeningen over Nederlandse Hymenoptera (Mutillidae, Psammocharidae, en Apidae). – Zoölogische Mededeelingen 13: 7-21.
- Vecht, J. van der 1934 Enkele aanteekeningen over Nederlandse Hymenoptera (Apidae en Sphecidae). – Entomologische Berichten 9: 5-10.

- Vecht, J. van der 1938 Harsbijen (*Trigona*; Hym., Apidae). – Entomologische Mededeelingen van Nederlands-Indië 4: 26-30.
- Vecht, J. van der 1941 On two new species of *Ctenoplectra* from Sumatra and Java (Hym., Apidae). – Entomologische Mededeelingen van Nederlands-Indië 7: 69-76.
- Vecht, J. van der 1952 A preliminary revision of the Oriental species of the genus *Ceratina* (Hymenoptera, Apidae). – Zoölogische Verhandlungen 16: 1-85.
- Vecht, J. van der 1953 The carpenter bees (*Xylocopa* Latr.) of Celebes, with notes on some other Indonesian *Xylocopa* species. – Idea 9: 57-69.
- Veen, M. van 1984 De blaaskopvliegen en roofvliegen van Nederland en België. – Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.
- Vegter, K. 1961 Het genus *Megachile* bij Emmen in 1960 (Hym.). – Entomologische Berichten 21: 203.
- Vegter, K. 1971 Aculeaten in Drenthe (Hym.). – Entomologische Berichten 31: 227-231.
- Vegter, K. 1977 Bijen in Drenthe vóór en na 1970. 1. *Andrena* en *Nomada* (Hymenoptera, Apidae). – Entomologische Berichten 37: 177-181.
- Vegter, K. 1985 De tweede generatie van *Andrena barbilabris* in Drenthe (Hymenoptera: Apidae). – Entomologische Berichten 45: 3-5.
- Vegter, K. 1993 Gastheren van enige soorten *Sphecodes* in Drenthe (Hymenoptera: Apidae). – Entomologische Berichten 53: 67-70.
- Veling, K., J. Smit & V. Siebering (red.) 2004 Bosbrandbeheer voor vliners en andere ongewervelden. – KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Velthuis, H.H.W. 1970 Queen substances from the abdomen of the honey bee queen. – Zeitschrift für Vergleichende Physiologie 70: 210-221.
- Velthuis, H.H.W. 1987 Houtbijen; tussen holletje en honingraat. – Natuur en Techniek 55: 558-571.
- Velthuis, H.H.W. 1995 Bijnonderzoek in Nederland, in dienst van wetenschap en samenleving – In: P. Koomen, W.N. Ellis & L.P.S. van der Geest (red.), Insekten onderzoeken. Een overzicht van vijftig jaar entomologisch onderzoek in Nederland. Nederlandse Entomologische Vereniging, Amsterdam: 103-112.
- Velthuis, H.H.W. 2004 Van solitair naar sociaal. – In: T.M.J. Peeters, C. van Achterberg, W.R.B. Heitmans, W.F. Klein, V. Lefebvre, A.J. van Loon, A.A. Mabelis, H. Nieuwenhuijsen, M. Reemer, J. de Rond, J. Smit & H.H.W. Velthuis. De wespen en mieren van Nederland (Hymenoptera: Aculeata). Nederlandse Fauna 6. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden: 107-117.
- Velthuis, H.H.W. & J.M.F. de Camargo 1975 Observations on male territories in a carpenter bee, *Xylocopa (Neoxylocopa) hirsutissima* Maidl (Hymenoptera, Anthophoridae). – Zeitschrift für Tierpsychologie 38: 409-418.
- Velthuis, H.H.W. & L. Cobb 1991 Pollination of *Primula* in a greenhouse using bumblebees. – Acta Horticulturae 288: 199-203.
- Velthuis, H.H.W. & A. van Doorn 2006 A century of advances in bumblebee domestication and the economic and environmental aspects of its commercialization for pollination. – Apidologie 37: 1-31.
- Venne, C. 2011 Stechimmen in Ostwestfalen-Lippe. – www.tier-undnatur.de/wildbienen/eb-aest.htm. [Geraadpleegd 4 oktober 2011.]
- Venne, C. & C. Bleidorn 2003 Zur Wirtsfrage von *Nomada roberjeotiana* (Hymenoptera, Apidae). – Bembix 16: 11-12.
- Verbeek, Dhr 1951 [Viooltkleurige houtbij.] In: Verslag van de vergadering te Maastricht op 6 juni 1951. – Natuurhistorisch Maandblad 40: 71.
- Vereecken, N.J. & G. Mahé 2007 Larval aggregations of the blister beetle *Stenoria analis* (Schaum) (Coleoptera: Meloidae) sexually deceive patrolling males of their host, the solitary bee *Colletes hederae* Schmidt & Westrich (Hymenoptera: Colletidae). – Annales de la Société Entomologique de France (n.s.) 43: 493-496.
- Vereecken, N., E. Toffin & D. Michez 2006 Observations relatives à la biologie et à la nidification de quelques abeilles sauvages psammophiles d'intérêt en Wallonie 2. Observations estivales et automnales. – Parcs et Réserves 61 (4): 12-20.
- Vereecken, N.J., J. Mant & F.P. Schiestl 2007 Population differentiation in female sex pheromone and male preferences in a solitary bee. – Behavioral Ecology and Sociobiology 61: 811-821.
- Vereecken, N.J., H. Schwenninger, A. Gogala, R. Prosi & S.P.M. Roberts 2009 Mise à jour de la distribution de l'abeille du lierre, *Colletes hederae* Schmidt & Westrich (Hymenoptera, Colletidae) en Europe. – Osmia 3: 2-3.
- Verhoeff, C. 1891 Einige Bemerkungen über Apiden. – Berliner Entomologische Zeitschrift 36: 203-206.
- Verhoeff, C. 1892 Beiträge zur Biologie der Hymenopteren. – Zoologische Jahrbücher. Abteilung für Systematik, Geographie und Biologie der Tiere 6: 680-754.
- Verhoeff, P.M.F. 1943 Opmerkingen over Hymenoptera aculeata. – Tijdschrift voor Entomologie 86: xxxix-xlii.
- Vicens, N. & J. Bosch 2000a Weather-dependent pollinator activity in an apple orchard, with special reference to *Osmia cornuta* and *Apis mellifera* (Hymenoptera: Megachilidae and Apidae). – Environmental Entomology 29: 412-420.
- Vicens, N. & J. Bosch 2000b Pollinating efficacy of *Osmia cornuta* and *Apis mellifera* (Hymenoptera: Megachilidae, Apidae) on 'red delicious' apple. – Environmental Entomology 29: 235-240.
- Vicens, N., J. Bosch & M. Blas 1993 Análisis de los nidos de algunas *Osmia* (Hymenoptera, Megachilidae) nidificantes en cavidades pre establecidas. – Orsis 8: 41-52.
- Vicidomini, S. 1996 Biology of *Xylocopa violacea* (Hymenoptera): insect ethology. – Italian Journal of Zoology 63: 237-242.
- Visscher, P.K. & T.D. Seeley 1982 Foraging strategy of honeybee colonies in a temperate deciduous forest. – Ecology 63: 1790-1801.
- Vleugel, D.A. 1947 Waarnemingen aan het gedrag van de grijze graafbij (*Andrena vaga* Panz.) (Hym.). – Entomologische Berichten 12: 185-192.
- Vliegenthart, A., A.J. Loonstra & M. Reemer 2010 Insecteninventarisatie bij Kootwijk. Dagvlinders, libellen, sprinkhanen, wilde bijen en zweefvliegen. – De Vlinderstichting, Wageningen & EIS-Nederland, Leiden.
- Vogel, S. 1986 Ölblumen und ölsammelnde Bienen. Zweite Folge. *Lysimachia* und *Macropis*. – Tropische und Subtropische Pflanzenwelt 54: 149-312.
- Vogel, S. & C. Westerkamp 1991 Pollination: an integrating factor in biocenoses. – In: A. Seitz & V. Loeschke (red.), Species conservation: a population-biological approach. Birkhäuser Verlag, Basel: 159-170.
- Vogels, J. & J. Smits 2009 Casus: Faunagericht beheer op de Straatsburgse Heide. – De Levende Natuur 110: 130-133.
- Voith, J. 1995 Zur Wirtsfrage von *Nomada moeschleri* Alfken. – Bembix 4: 16-18.
- Voith, J. 1997 *Coelioxys mandibularis* Nyl. als Kuckucksbiene von *O. villosa* (Schck.) (Hymenoptera, Apiformes, Megachilidae). – Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen 46: 20-25.
- Vollrath, F. 1984 Kleptobiotic interactions in invertebrates. – In: C.J. Barnard (red.), Producers and scroungers. Croom Helm, London & Sidney / Chapman & Hall, New York: 61-94.
- Vuyck, L. 1921a Nederlandse hommels. Inleiding. – De Levende Natuur 26: 7-16.
- Vuyck, L. 1921b Nederlandse hommels. – De Levende Natuur 26: 44-51.
- Vuyck, L. 1921c Determinatietabel voor de inlandsche soorten van de geslachten *Bombus* en *Psithyrus*. – De Levende Natuur 26: 70-75.
- Vuyck, L. 1921d Nederlandse hommels. Beschrijving der soorten. – De Levende Natuur 26: 92-108.
- Vuyck, L. 1921e Nederlandse hommels. – De Levende Natuur 26: 113-122.
- Vuyck, L. 1922 Nederlandse hommels. – De Levende Natuur 27: 38-48.
- Vuyck, L. 1923a Nederlandse hommels. – De Levende Natuur 28: 7-16.
- Vuyck, L. 1923b Nederlandse hommels. – De Levende Natuur 28: 65-72.
- Vuyck, L. 1923c Over de betrekkingen tusschen bloemen en hommels in Nederland. – Nederlandsch Kruidkundig Archief 1922: 97-148.
- Vuyck, L. 1924 Opmerkingen over hommels. – De Levende Natuur 29: 77-86.
- Wafa, A.K. & M.I. Mohamed 1970 The life-cycle of *Tetralonia lanuginosa* [sic] Klug. – Bulletin de la Société Entomologique d'Egypte 54: 259-267.
- Wafa, A.K., S. Rashad & M.A. Moustafa 1972 On the nesting habits of *Andrena ovatula* (K.) in Egypt (Hym., Apoidea). – Deutsche Entomologische Zeitschrift (n.r.) 19: 303-306.
- Wallis de Vries, M., A. Boesveld, W. Bosman, M. Reemer, J. Regelinck, A.-J. Rossema, J. Schaminée & K. Veling 2008 Verkenning herstel kleinschalige lijnvormige infrastructuur heuvelland. – vofF, Nijmegen.
- Walrecht, B.J.J.R. 1936 Enkele merkwaardige nesten van bijen en wespen. – De Levende Natuur 41: 249-253.
- Walrecht, B.J.J.R. 1947 Waarnemingen aan het gedrag van de grijze graafbij (*Andrena vaga* Panz.) (Hym.). – Entomologische Berichten 12: 185-192.
- Walrecht, B.J.J.R. 1954 Over de bouwinstincten der hommels en de noodzaak van een hernieuwd onderzoek op gewijzigde basis. – De Levende Natuur 57: 46-50.
- Walrecht, B.J.J.R. 1959 Afwijkende nestbouw bij behangersbijtjes. – De Levende Natuur 62: 79-87.
- Walrecht, B.J.J.R. 1963 Opmerkingen met betrekking tot enkele raten van *Apis dorsata* (Hymenoptera, Apidae). – Entomologische Berichten 23: 32-36.

- Walther-Hellwig, K. & R. Frankl 2000 Foraging distances of *Bombus muscorum*, *Bombus lapidarius*, and *Bombus terrestris* (Hymenoptera, Apidae). – Journal of Insect Behaviour 13: 239-246.
- Warncke, K. 1967 Beitrag zur Klärung paläarktischer *Andrena*-Arten (Hym. Apidae). – eos Revista Española de Entomología 43: 171-318.
- Warncke, K. 1968 Die Untergattungen der westpaläarktischen Bienengattung *Andrena* F. (Hymenoptera, Apoidea). – Memórias e Estudos do Museu Zoológico da Universidade de Coimbra 307: 1-111.
- Warncke, K. 1973 Die westpaläarktischen Arten der Bienenfamilie Melittidae (Hymenoptera). – Polskie Pismo Entomologiczne 43: 97-126.
- Warncke, K. 1978 Über die westpaläarktischen Arten der Bienengattung *Colletes* Latr. (Hymenoptera, Apoidea). – Polskie Pismo Entomologiczne 48: 329-370.
- Warncke, K. 1980 Die Bienengattung *Anthidium* Fabricius, 1804 in der Westpaläarktis und im turkestanischen Becken. – Entomofauna 1: 119-209.
- Warncke, K. 1981 Die Bienen des Klagenfurter Beckens (Hymenoptera, Apidae). – Carinthia 171: 275-348.
- Warncke, K. 1982 Zur Systematik der Bienen - Die Unterfamilie Nomadinae (Hymenoptera, Apidae). – Entomofauna 3: 97-126.
- Warncke, K. 1983 Zur Kenntnis der Bienengattung *Pasites* Jurine, 1807, in der Westpaläarktis (Hymenoptera, Apidae, Nomadinae). – Entomofauna 4: 261-347.
- Warncke, K. 1986 Die Wildbienen Mitteleuropas, ihre gültigen Namen und ihre Verbreitung (Insecta: Hymenoptera). – Entomofauna, Supplement 3: 1-128.
- Warncke, K. 1988 Isolierte bienenvorkommen auf dem Olymp in Griechenland (Hymenoptera, Apidae). – Linzer biologische Beiträge 20: 83-117.
- Warncke, K. 1992a Die westpaläarktischen Arten der Bienengattung *Sphecodes* Latr. (Hymenoptera, Apidae, Halictinae). – Bericht der Naturforschenden Gesellschaft Augsburg 52: 9-64.
- Warncke, K. 1992b Die westpaläarktische Arten der Bienengattung *Coelioxys* Latr. (Hymenoptera, Apidae, Magachilinae). – Bericht der Naturforschenden Gesellschaft Augsburg 53: 31-77.
- Warncke, K. 1992c Die westpaläarktischen Arten der Bienengattung *Stelis* Panzer, 1806. (Hymenoptera, Apidae, Megachilinae). – Entomofauna 13: 341-376.
- Warncke, K. 1992d Beitrag zur Systematik und Verbreitung der Bienengattung *Prosopis* Fabricius in der Westpaläarktis (Hymenoptera, Apidae). – Linzer biologische Beiträge 24: 747-801.
- Waser, N.M. 2006 Specialization and generalization in plant-pollinator interactions: a historical perspective. – In: N.M. Waser & J. Ollerton (red.), Plant-pollinator interactions. From specialization to generalization. University of Chicago Press, Chicago & London: 3-17.
- Waterhouse, G.R. 1844 Notes on the habits of *Osmia atricapilla*. – Zoologist 2: 403-404.
- Wcislo, W.T. 1987 The roles of seasonality, host synchrony, and behaviour in the evolutions and distributions of nest parasites in Hymenoptera (Insecta) with special reference to bees (Apoidea). – Biological Reviews 62: 515-543.
- Wcislo, W.T. & J.H. Cane 1996 Floral resource utilization by solitary bees (Hymenoptera: Apoidea) and exploitation of their stored foods by natural enemies. – Annual Review of Entomology 41: 257-286.
- Weber, K. 2007 Die Mohnbiene (*Osmia papaveris*) bei Kemmern (Landkreis Bamberg). – www.die-natur-gewinnt-immmer.de/uploads/media/Projektbericht_Mohnbiene.pdf.
- Wedmann, S., T. Wappeler & M.S. Engel 2009 Direct and indirect fossil records of megachilid bees from the Paleogene of Central Europe (Hymenoptera: Megachilidae). – Naturwissenschaften 96: 703-712.
- Weigand, E. 2006 Massenvorkommen der Zottelbiene *Panurgus dentipes* im Hunsrück. – Bembix 23: 40-41.
- Westphal, C., R. Bommarco, G. Carre, E. Lamborn, N. Morison, T. Petanidou, S.G. Potts, S.P.M. Roberts, H. Szentgyorgyi, T. Tscheulin, B.E. Vaissiere, M. Woyciechowski, J.C. Biesmeijer, W.E. Kunin, J. Settele & I. Steffan-Dewenter 2008 Measuring bee biodiversity in different European habitats and biographical regions. – Ecological Monographs 78: 653-671.
- Westerkamp, C. 1977 Zum Pollensammeln bauchsammelnder Bienen (Hymenoptera: Megachilidae) an Compositen. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Naturforschende Freunde zu Berlin (N.F.) 18: 71-79.
- Westerkamp, C. 1991 Honeybees are poor pollinators. Why? – Plant Systematics and Evolution 177: 71-75.
- Westrich, P. 1979 Faunistik und Ökologie der Hymenoptera Aculeata des Tübinger Gebiets, vor allem des Spitzberg, unter besonderer Berücksichtigung der in Holz un Pflanzenstengeln nistenden Arten. – Dissertation, Tübingen.
- Westrich, P. 1983 Zur Biologie der Keulenwespe *Sapygina decemguttata* (Jurine) (Hymenoptera, Sapygidae). – Carolinea 41: 134-136.
- Westrich, P. 1989a Die Wildbienen Baden-Württembergs I. Allgemeiner Teil. – Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart.
- Westrich, P. 1989b Die Wildbienen Baden-Württembergs II. Spezieller Teil. – Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart.
- Westrich, P. 1996 Habitat requirements of central European bees and the problems of partial habitats. – In: A. Matheson, S.L. Buchmann, C. O'Toole, P. Westrich & I.H. Williams (red.), The conservation of bees. Academic Press, New York: 1-16.
- Westrich, P. 2002 Über das Nest des Scherenbiene *Osmia grandis* (Nylander) (Hymenoptera, Apidae). – Staphia 80: 517-523.
- Westrich, P. 2006 Ein weiterer Beleg für den Bivoltinismus und das Wirt-Parasit-Verhältnis von *Andrena bicolor* (FABRICIUS 1804) und *Nomada fabriciana* (KIRBY 1802) (Hym. Apidae). – Linzer biologische Beiträge 38: 919-923.
- Westrich, P. 2008 Flexibles Pollensammelverhalten der ansonsten streng oligolektischen Seidenbiene *Colletes hederae* Schmidt & Westrich (Hymenoptera: Apidae). – Eucera 2: 17-29.
- Westrich, P. & H.H. Dathe 1997 Die Bienenarten Deutschlands (Hymenoptera, Apidae). Ein aktualisiertes Verzeichnis mit kritischen Anmerkungen. – Mitteilungen des entomologischen Vereins Stuttgart 32: 3-34.
- Westrich, P. & K. Schmidt 1986 Methoden und Anwendungsbereiche der Pollenanalyse bei Wildbienen (Hymenoptera, Apoidea). – Linzer biologische Beiträge 18: 341-360.
- Westrich, P. & K. Schmidt 1987 Pollenanalyse, ein Hilfsmittel beim Studium des Sammelverhaltens von Wildbienen. (Hymenoptera, Apoidea). – Apidologie 18: 199-214.
- Westrich, P., L. Westrich & A. Müller 1992 Beobachtungen zur Nachtruhe der Kraftbiene *Biastes emarginatus* (Schenck) (Hymenoptera, Apoidea, Anthophoridae). – Linzer biologische Beiträge 24: 3-12.
- Westrich, P., H.R. Schwenninger, H.H. Dathe, H. Riemann, C. Sauer, J. Voith & K. Weber 1998 Rote Liste der Bienen (Hymenoptera: Apidae). – Schriftenreihe für Landschaftspflege und Naturschutz 55: 119-129.
- Westrich, P., U. Frommer, K. Mandery, H. Riemann, H. Ruhnke, C. Sauer & J. Voith 2008 Rote Liste der Bienen Deutschlands (Hymenoptera, Apidae) (4. Fassung, Dezember 2007). – Eucera 1 (3): 33-87.
- Wheeler, G.C. & J. Wheeler 1979 Larvae of some eusocial bees and wasps. – Contributions in Science.? Natural History Museum Los Angeles County 321: 1-19.
- Whitehead, P.F. 1987 *Meloe rugosus* in Worcestershire. – Entomologist's Monthly Magazine 123: 90.
- Whitehead, P.F. 1992 The breeding population of *Meloe rugosus* at Broadway, Worcestershire, England. – Elytron 5: 225-229.
- Whitfield, C.W., S.K. Behura, S.H. Berlocher, A.G. Clark, J.S. Johnston, W.S. Sheppard, D.R. Smith, A.V. Suarez, D. Weaver & N.D. Tsutsui 2006 Thrice out of Africa: ancient and recent expansions of the honey bee, *Apis mellifera*. – Science 314: 642-645.
- Whitfield, G.H., K.W. Richards & T.M. Kveder 1987 Number of instars of larvae of the alfalfa leafcutter bee, *Megachile rotundata* (F.). – Canadian Entomologist 119: 859-865.
- Whiting, M.F., J.M. Carpenter, Q.D. Wheeler & W.C. Wheeler 1997 The Strepsiptera problem: phylogeny of the holometabolous insect orders inferred from 18S and 28S ribosomal DNA sequences and morphology. – Systematic Biology 46: 1-68.
- Wiegmann, B.M., M.D. Trautwein, J.-W. Kim, B.K. Cassel, M.A. Bertone, S.L. Winterton & D.K. Yeates 2009 Single-copy nuclear genes resolve the phylogeny of the holometabolous insects. – BMC Biology 7: 34.
- Wiering, H. 1951 Merkwaardige Hymenoptera-vondst. – Entomologische Berichten 13: 208.
- Wiering, H. 1954 Over enkele soorten van het geslacht *Prosopis* (Hymenoptera Apidae). – Entomologische Berichten 15: 31-32.
- Wiering, H. 1958 Over enkele Nederlandse bijen (Hym., Apidae). – Entomologische Berichten 18: 166-168.
- Wiering, H. 1997 Wie hoort bij wie? – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 5: 16-18.
- Wiering, H. 1999 Hoe zeldzaam is *Colletes hederae*? – Bzzz, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 10: 27-30.
- Wilde, J. de 1956 Mechanisms of communication in the honey-bee colony. – Archives Neerlandaises de Zoologie 11: 527-529.
- Willemse, E. 2011 De Grijze zandbij (Andrena vaga). – HymenoVaria, Nieuwsbrief Sectie Hymenoptera Nederlandse Entomologische Vereniging 3: 51.
- Williams, P.H. 1991 The bumble bees of the Kashmir Himalaya. – Bulletin of the natural History Museum London (Entomology) 60: 1-204.
- Williams, P.H. 1998 An annotated checklist of bumble bees with an analysis of patterns of description (Hymenoptera: Apidae, Bombini). – Bulletin of the natural History Museum London (Entomology) 67: 79-152.

- Williams, P.H. 2000 Are *Bombus lucorum* and *magnus* separate species? – BWARS Newsletter 2000 (1): 15-17.
- Williams, P.H. 2007 The distribution of bumblebee colour patterns worldwide: possible significance for thermoregulation, crypsis, and warning mimicry. – Biological Journal of the Linnean Society 92: 97-118.
- Williams, P.H. 2008 Do the parasite *Psithyrus* resemble their host bumblebees in colour pattern? – Apidologie 39: 637-649.
- Williams, P.H. & J.C. Thomas 2005 A bumblebee new to the New World: *Bombus distinguendus* (Hymenoptera: Apidae). – Canadian Entomologist 137: 158-162 (205).
- Williams, P.H., S.A. Cameron, H.M. Hines, B. Cederberg & P. Rasmussen 2008 A simplified subgeneric classification of the bumblebees (genus *Bombus*). – Apidologie 39: 46-74.
- Williams, P., S. Colla & Z. Xie 2009 Bumblebee vulnerability: common correlates of winners and losers across three continents. – Conservation Biology 23: 931-940.
- Wilson, E.O. 1971 The insect societies. – Belknap Press of Harvard University, Cambridge.
- Wilson, J.S., T. Griswold & O.J. Messinger 2008 Sampling bee communities (Hymenoptera: Apiformes) in a desert landscape: are pan traps sufficient? – Journal of the Kansas Entomological Society 81: 288-300.
- Wilson, E.E., C.S. Sidhu, K.E. LeVan & D.A. Holway 2010 Pollen foraging behaviour of solitary Hawaiian bees revealed through molecular pollen analysis. – Molecular Ecology 19: 4823-4829.
- Winfree, R. & C. Kremen 2009 Are ecosystem services stabilized by differences among species? A test using crop pollination. – Proceedings of the Royal Society B, Biological Sciences 276: 229-237.
- Winston, M. 1987 The biology of the honeybee. – Harvard University Press, Cambridge.
- Winter, K., L. Adams, R. Thorp, D. Inouye, L. Day, J. Ascher & S. Buchmann 2006 Importation of non-native bumble bees into North America: potential consequences of using *Bombus terrestris* and other non-native bumble bees for greenhouse crop pollination in Canada, Mexico and the United States. – A white paper of the North American Pollinator Protection Campaign (NAPPC).
- Wirtz, P., S. Kopka & G. Schmoll 1992 Phenology of two territorial solitary bees, *Anthidium manicatum* and *A. florentinum* (Hymenoptera: Megachilidae). – Journal of Zoology, London 228: 641-651.
- Witt, R. 1992 Zur Bionomie der Sandbiene *Andrena barbilabris* (KIRBY 1802) und ihrer Kuckucksbienen *Nomada alboguttata* Herrich-Schäffer 1839 und *Sphecodes pellucidus* Smith 1845. – Drosera 1992: 47-81.
- Witt, R. 2009 Wespen beobachten, bestimmen. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Vademecum-Verlag, Oldenburg.
- Wittmann, D. & B. Blochtein 1995 Why males of leafcutter bees hold the females' antennae with their front legs during mating. – Apidologie 26: 181-195.
- Wolf, H. 1950 Über die Wirte der Gruppe der *Nomada flavopicta* K. (Hym., Apidae). – Entomologische Zeitschrift 60: 106-108.
- Wolf, H. 1968 Bienen und Wespen als Bewohner eines Waldrandes. – Sauerländerische Naturbeobachter 8: 4-15.
- Wolf, H. 1976 Die Berg-Singzikade in Hessen und in Mitteleuropa. – Jahrbücher des Nassauischen Vereins für Naturkunde 103: 18-23.
- Wolf, H. 2000 *Anthidium punctatum* Latreille und *Chrysitis analis* Spinola (Hym.: Apidae, Chrysididae). – Bembix 13: 11.
- Woyke, J. 1960 [Natural and artificial insemination of queen honey bees]. – Pszczylnicze Zeszyty Naukowe 4: 183-273. [In Polish; voor Engelse samenvatting zie Bee World 43 (1962): 21-25.]
- Wu, Y. 1960 Bees: pollinators of leguminous plants of Borisovska in the Belgorod province. – Proefschrift, Leningrad. [In Russian.]
- Xu, H. & O. Tadauchi 1999 A revision of the subgenus *Tarsandrena* of the genus *Andrena* of eastern Asia (Hymenoptera, Andrenidae). – Esakia 39: 31-46.
- Xu, H. & O. Tadauchi 2006 A revision of the subgenus *Notandrena* of the genus *Andrena* from eastern Asia (Hymenoptera, Andrenidae). – Esakia 46: 25-29.
- Xu, H. & O. Tadauchi 2011 A revision of the subgenus *Micrandrena* of the genus *Andrena* of Eastern Asia (Hymenoptera: Apoidea: Andrenidae). – Journal of the Faculty of Agriculture Kyushu University 56: 279-283.
- Xu, H., O. Tadauchi & Y. Wu 2000 A revision of the subgenus *Oreomelissa* of the genus *Andrena* of Eastern Asia (Hymenoptera, Andrenidae). – Esakia 40: 41-61.
- Yanega, D. 1989 Caste determination and differential diapause within the first brood of *Halictus rubicundus* in New York (Hymenoptera: Halictidae). – Behavioral Ecology and Sociobiology 24: 97-107.
- Yanega, D. 1992 Does mating determine caste in sweat bees? (Hymenoptera: Halictidae). – Journal of the Kansas Entomological Society 65: 231-237.
- Yanega, D. 1993 Environmental influences on male production and social structure in *Halictus rubicundus* (Hymenoptera: Halictidae). – Insectes Sociaux 40: 169-180.
- Yang, E.C., Y.C. Chuang, Y.L. Chen, L.H. Chang 2008 Abnormal foraging behavior induced by sublethal dosage of Imidacloprid in the honey bee (Hymenoptera: Apidae). – Journal of Economic Entomology 101: 1743-1748.
- Yarrow, I.H.H. 1940 An observation on *Melitta leporina* (Panz.) (Hym., Apidae). – Entomologist's Monthly Magazine 76: 253-254.
- Yarrow, I.H.H. 1941 *Melitta leporina* (Panz.) and *Nomada flavopicta* (Hym., Apidae). – Entomologist's Monthly Magazine 77: 61-62.
- Yarrow, I.H.H. 1954 *Colletes halophilus* Verhoeff (= *C. succinctus halophilus* Verhoeff), a bee hitherto unrecognized in Great Britain. – Journal of the Society for British Entomology 5: 39-41.
- Yeates, D.K., S.L. Cameron & M. Trautwein 2012 A view from the edge of the forest: recent progress in understanding the relationships of the insect orders. – Australian Journal of Entomology 51: 79-87.
- Zanden, G. van der 1955 Aantekeningen over Hymenoptera Aculeata I. – Entomologische Berichten 15: 418-422.
- Zanden, G. van der 1958 Aantekeningen over Hymenoptera II. – Entomologische Berichten 18: 14-15.
- Zanden, G. van der 1961 Aantekeningen over Hymenoptera IV. – Entomologische Berichten 21: 214-215.
- Zanden, G. van der 1981 Aantekeningen over Nederlandse Hymenoptera Aculeata, VIII. – Entomologische Berichten 41: 129-131.
- Zanden, G. van der 1982 Tabel en verspreidingsatlas van de Nederlandse niet-parasitaire Mechachilidae. – Nederlandse Faunistische Mededelingen 3: 1-48.
- Zdobnov, E.M. & P. Bork 2007 Quantification of insect genome divergence. – Trends in Genetics 23: 16-20.
- Zerova, M.D. & N.M. Stolbov 1986 [New data on the trophic relations of *Monodontomerus laticornis* Griss. Et Zer. (Hymenoptera, Torymidae).] – Vestnik Zoologii 1986 (5): 86-87. [In Russian.]
- Zobel, M. 2003 Königinnen-Konkurrenz während des Nestbaus und der Nestversorgung bei der Furchenbiene *Lasioglossum malachurum*. – Diplomarbeit der Fakultät für Biologie der Eberhardt-Karls-Universität, Tübingen.
- Zollinger, R. 2008 Veluwse heide verbonden. Visie op hoe populaties van entomofauna en herpetofauna zijn te verbinden en te versterken binnen het Veluwse Natura 2000 gebied. – vOFF, Nijmegen.
- Zucchi, H. 1993 Beobachtungen an der Wildbiene *Anthidium manicatum* (Linnaeus, 1758) in Osnabrück. – Beiträge zur Naturkunde Niedersachsens 46: 151-156.
- Zucchi, H. 1996 Ist die Silberlinde rehabilitiert? Zur Diskussion um das Hummelsterben an spätblühenden Linden. – Natur und Landschaft 71 (2): 47-50.
- Zuijlen, J.W.A van, T.M.J. Peeters, P.S. van Wielink, A.P.W. van Eck & E.H.M. Bouvy 1996 Brand-stof. Een inventarisatie van de entomofauna van het natuurnatuurreservaat 'De Brand' in 1990 – Insektenwerk-groep KNNV-afdeling Tilburg, Tilburg.
- Zurbuchen, A., L. Landert, J. Klaiber, A. Müller, S. Hein & S. Dorn 2010 Maximum foraging ranges in solitary bees: only few individuals have the capability to cover long foraging distances. – Biological Conservation 143: 669-676.